

Ginés Puente Pérez

**Teresa Mañé Miravent
(1865-1939):
la intel·lectual anarquista**

editorial afers

 LA ROSA DE FOC
CÀTEDRA JOSEP TERMES. GRENoC, UB

El filòsof i empresari Friedrich Engels fou qui, al 1873, posà el sobrenom de rosa de foc a la ciutat de Barcelona perquè en aquella època la capital de Catalunya era una bella ciutat (la *rosa*) i l'epicentre de la lluita obrera (el *foc* revolucionari). Hem volgut posar aquest nom a la col·lecció perquè avui la *rosa* és l'ideal de millora de la societat des del coneixement i l'anàlisi històrica el *foc* revolucionari que ha de transformar la humanitat.

Codirectors de la col·lecció:

Teresa Abelló i Güell; Agustí Colomines i Companys

Consell de redacció:

Jordi Argelaguet, Gemma Caballer, Giovanni C. Cattini,
Marc Macià, Frederic J. Porta, Jordi Roca i Queralt Solé

Consell editorial:

Ferran Archilés (UV), Marició Janué (UPF), Antonieta Jarne (UdL),
Vicent S. Olmos (Editorial Afers), Sergi Pardos-Prado (University of Glasgow),
Josep Pich (UPF), Gemma Rubí (UAB), Josep M. Solé i Sabaté (UAB)

Teresa Mañé Miravent (1865-1939): la intel·lectual anarquista

Primera edició: abril, 2023

© **dels textos:** Ginés Puente Pérez; Teresa Abelló Güell

© **d'aquesta edició:** Càtedra UB Josep Termes—Editorial Afers

Montalegre 6–8. 08001. Barcelona

www.ub.edu/catedrajosep termes

www.editorialafers.cat

catedrajosep termes@ub.edu

afers@editorialafers.cat

@CatedraTermes; @editorialafers

Subjecte a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada de **CREATIVE COMMONS**

(disponible a: creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Correcció lingüística: Serveis Lingüístics de la Universitat de Barcelona

Disseny de la col·lecció: Neus Moran Gimeno

Maquetació i coberta: Aranda & Rosselló

ISBN: 978-84-18618-56-7

Dipòsit legal: V-801-2023

Versió digital disponible a: <http://hdl.handle.net/2445/195602>

Càtedra Josep Termes

*Història, identitats
i humanitats digitals*

GRENPoC

Grup de Recerca
en Estudis Nacionals
i Polítics Culturals

L'edició d'aquest llibre ha comptat amb la col·laboració de

AJUNTAMENT
DE LA FATARELLA

Ginés Puente Pérez (Vila-seca 1991)

Doctor «excel·lent *Cum Laude*» en Història Contemporània per la Universitat de Barcelona amb la tesi *De Soledad Gustavo a Teresa Mañé Miravent: els orígens de l'anarco-feminisme a Espanya (1865-1939)*. També ha investigat els processos migratoris cap a Llatinoamèrica; l'intent de rehabilitació del port de Salou a inicis del segle XIX; les característiques econòmiques de la línia de ferrocarril que va unir Tarragona amb Martorell i Barcelona el 1865; els processos de secularització a Tarragona o la història dels safarejos de Cubelles i Vila-seca. És codirector de la col·lecció «Lliurepensaments», que publiquen conjuntament Edicions UB i Publicacions URV, i ha estat professor en diferents graus a la UB, URV i la UOC. Amb aquesta obra va guanyar el **I Premi biennal Josep Termes per al foment de la recerca jove en llengua catalana, 2022**.

A la meva mare

GINÉS PUENTE PÉREZ

**TERESA MAÑÉ MIRAVENT
(1865-1939):
LA INTEL·LECTUAL
ANARQUISTA**

I Premi biennal Josep Termes
per al foment de la recerca jove
en llengua catalana, 2022

LA ROSA DE FOC

CÀTEDRA JOSEP TERMES. GRENPoC, UB

Barcelona
2023

ÍNDEX

Pròleg	
TERESA ABELLÓ I GÜELL.....	11
Introducció	19
L'etapa de Vilanova i la Geltrú (1865-1891)	25
L'etapa de Reus (1891-1897)	43
L'exili a Londres (1897)	57
El retorn de l'exili i l'inici de la primera etapa madrile- nya (1898-1905)	63
La segona etapa de Madrid (1905-1914)	103
La primera etapa en Barcelona (1914-1936)	121
Barcelona: la Guerra Civil (1936-1939)	151
Bibliografia	161
Índex onomàstic	177

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

PRÒLEG

La biografia té una dilatada tradició cultural en què, històricament, les dones considerades «cèlebres» o «il·lustres», és a dir mereixedores de ser recordades, representen una minoria. En la tradició més clàssica del gènere hi ha dos elements que es donen entre les dones considerades destacades: el fet que haguessin excel·lit en algun camp reconegut com a propi del gènere masculí i la pertinença a sectors benestants o dominants de la societat.

A partir dels anys setanta del segle xx, i sobretot els darrers anys, els nous valor socials, tant en l'esfera sociopolítica com en l'acadèmica, han trencat aquesta dinàmica i han estimulat, des de diferents àmbits, recerques sobre el paper que han tingut les dones en la història de la humanitat, fet que ha contribuït al coneixement de les relacions sociopolítiques i culturals establertes al voltant de dones extraordinàries en la nostra història, és a dir que són recerques centrades a analitzar el paper que les dones han desenvolupat en el camp del pensament, de la ciència, de la política i de les relacions humanes en un passat marcat per la divulgació hegemònica del paper masculí.

La conseqüència ha sigut una apreciable aparició de biografies de dones que ajuda a pal·liar una injustícia històrica. I com que al darrere hi ha una intencionalitat inclusiva, orientada a

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

donar visibilitat a figures de tot el marc social, aquestes biografies contribueixen a construir una nova memòria històrica amb mirada femenina. En aquest nou model biogràfic s'ha d'emmarcar el treball de Ginés Puente, que contribueix a la construcció historiogràfica de la figura de Teresa Mañé, però també a la recuperació de la memòria femenina en general, en destacar no només el paper històric de les classes populars sinó, fonamentalment, el d'una dona líder en aquest àmbit.

El llibre que ens posa a les mans Ginés Puente fa un recorregut per la trajectòria vital d'una dona visiblement notòria en la seva època tant entre els cercles ideològicament afins com, per motius contraris, entre els opositors. El text transita per la vida privada i professional de Teresa Mañé i en aquest àmbit s'hi barregen activisme i militància. Hi trobem els seus orígens, les primeres experiències professionals en el marc de l'ensenyança racionalista i laica, la iniciació en l'anarquisme, el projecte de vida amb Joan Montseny, les diverses mudances, determinants en l'evolució professional (Cubelles, Vilanova i la Geltrú, Reus, l'exili a Londres i París, Madrid i, finalment, Barcelona fins a l'exili definitiu després de la Guerra Civil a Perpinyà), els daltabaixos judicials en què es va veure immersa per qüestions de militància i, sobretot, el seu paper d'activista militant que la consagra, alhora, com una pensadora fonamental tant en l'àmbit de l'anarquisme com el del feminisme de l'època.

Teresa Mañé va actuar sempre en l'àmbit públic i, des de molt jove, va generar controvèrsies al seu voltant, però sovint ha estat víctima de clixés i comportaments ancestrals que han fet que la seva feina, rellevant per si mateixa, hagi estat políticament oblidada o infravalorada en favor del paper exercit pel pater familias, Joan Montseny, i pel rol històric d'una filla rellevant en l'àmbit de l'anarquisme i de la política espanyola:

Federica Montseny Mañé, ministra de la República i dirigent destacada de l'exili anarquista durant el franquisme. Ginés Puente, destacat investigador en l'àmbit de l'anarcofeminisme i bon coneixedor de la figura de Teresa Mañé, rescata la seva figura i la individualitza, merescudament, dins del nucli familiar en què els noms de Joan Montseny (conegut sobretot amb el seu pseudònim més famós, Federico Urales) o Federica Montseny acaparen el protagonisme en la memòria popular.

Com ja s'ha dit, el llibre *Teresa Mañé Miravent (1865-1939): la intel·lectual anarquista* repassa la vida de la protagonista des que es va iniciar en el món laboral com a jove mestra laica, enfrontada ja des del primer moment a tots els poders fàctics de l'època. Entra a fons en el paper que va tenir en la introducció a Vilanova i la Geltrú del laïcisme a l'escola, on la seva implantació representà, emulant la capçalera d'un reconegut diari vilanoví, un autèntic «vendaval». Ens parla de com Mañé es feu un lloc en els entorns lliurepensadors i llibertaris, de la unió amb el company de militància Joan Montseny, que seria el seu company de vida i amb qui portaria a terme els grans projectes literaris i divulgatius focalitzats, tot i que no de manera exclusiva, en la publicació *La Revista Blanca* i l'editorial del mateix nom. Els dos projectes, revista i editorial, acabarien constituint un dels elements més rellevants de l'interessant panorama cultural anarquista a l'Estat espanyol.

Teresa Mañé, o si la volem anomenar pel que més tard seria el seu alter ego Soledad Gustavo, havia crescut en un entorn republicà dominat per les idees federals i socials de Francesc Pi i Margall. Es va formar a l'Escola Normal de Magisteri d'aleshores, però, seguidora del lliurepensament, va establir una escola lliurepensadora a la seva Vilanova natal en col·laboració amb altres reconeguts pedagogs d'aquest corrent.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Els contactes amb destacats anarquistes de diferent tarannà com ara Anselmo Lorenzo, Josep Lluнас i Pujals o Fernando Tarrida del Màrmol van afavorir la seva evolució cap a l'anarquisme. L'any 1889 va col·laborar en el Certamen Socialista, el segon que es convocava i que es va celebrar a Barcelona, amb una composició titulada *El amor libre*, on ja es visualitza el paper que tindria en la divulgació del feminisme anarquista o de l'anarcofeminisme, com s'hi refereix Ginés Puente. Van ser anys de força activitat literària: col·laborava de manera assídua en els principals periòdics anarquistes barcelonins com *La Tramontana*, dirigit per Josep Lluнас i Pujals, d'origen reusenc com Joan Montseny, i *El Productor*, la publicació anarcocol·lectivista d'aquells anys per excel·lència, i també en premsa afí d'altres localitats, com *El Corsario* de la Corunya. Va ser també en aquells anys, concretament el 1891, que va iniciar la convivència amb Joan Montseny, un obrer reusenc amb alguns estudis de magisteri, amb qui va obrir una escola racionalista a Reus com a inici d'una nova i decisiva etapa comuna que tancarien convertits en publicistes referencials de l'anarquisme hispà.

Per a la parella, el darrer episodi de violència als carrers de Barcelona del segle XIX, concretament l'esclat d'una bomba a la cua de la processó de Corpus de l'any 1896, va significar un punt d'inflexió. Com molts altres activistes identificats amb el món àcrata, lliurepensador o republicà, es van veure injustament involucrats en la repressió massiva que va seguir l'atemptat i que conduí Joan Montseny primer a la presó i més tard a ser extradit. Teresa, com ja s'ha esmentat, el va seguir a l'exili que els portà a Londres, Roubaix i París. Finalment, van tornar a Espanya, a Madrid, lluny dels respectius llocs de naixement, on van iniciar junts l'aventura de *La Revista Blanca*. La tornada a Espanya va marcar un canvi de rumb en la trajectòria vital

de la parella Mañé-Montseny i la reorientació definitiva cap al projecte divulgatiu que seria *La Revista Blanca* en les diferents etapes, formes i espais. Aquesta singladura, amb tota la xarxa de relacions que van anar teixint, és el que ens explica de manera detallada Ginés Puente, alhora que fa una anàlisi lúcida de l'entorn en què va anar creixent la figura de Teresa Mañé.

Amb la primera edició de *La Revista Blanca*, una de les millors de l'època editades en castellà, començava el que s'acabaria convertint quasi en un empori editorial al voltant de la publicació. La revista tindria una primera etapa madrilenya, amb suplementos que incloïen traduccions de textos clàssics de l'anarquisme internacional, i adhesions a diverses causes solidàries relacionades, d'una manera o altra, amb la repressió de la qual havien estat víctimes. Amb aquesta intenció, el 1903 van impulsar una nova publicació, *Tierra y Libertad*, títol de capçalera clàssic, reiteradament adoptat en diversos àmbits i períodes per l'anarquisme espanyol i llatinoamericà.

L'any 1905 s'acabaria la primera etapa de *La Revista Blanca*, que no tornaria a aparèixer fins al 1923, aleshores, però, a Barcelona, al Guinardó, on la família s'havia instal·lat anys enrere, en una mena de granja familiar. En la que seria la segona etapa de la revista, Teresa Mañé, sovint amb el pseudònim de Soledad Gustavo, desenvolupà una intensa activitat divulgant les seves idees a través de la mateixa *Revista Blanca* i editant-ne una de pròpia i les col·leccions de novel·les i relats que la nova editorial familiar anava impulsant: «La Novela Ideal», «La Novela Libre», «Voluntad», «El Mundo al Día» i, finalment, també des de les pàgines d'un nou setmanari *El Luchador*, que és publicà entre 1931 i 1933. Amb aquest últim periòdic, Mañé deixava de banda la línia més cultural de les publicacions abans esmentades i apostava per un periòdic polític, decididament oposat a

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

la línia política dels governs republicans —tant de la Generalitat com de l'Estat— i del sector anarcosindicalista més moderat de la CNT, i de defensa de les posicions més radicals i «puristes» de la FAI.

Teresa Mañé fou el pilar de les publicacions i qui portava les regnes de l'empresa familiar. En el binomi Mañé-Montseny, ella era l'ànima i el pal de paller de l'engranatge editorial: escrivia, s'encarregava d'organitzar les tasques de la impremta, traduïa articles, etc. També era ella qui mantenia la xarxa de contactes amb autors diversos, sense oblidar els mestres llibertaris, com Antonia Maymón, que la connectaven amb els seus orígens, i que també publicaven en els diversos periòdics i col·leccions de l'editorial.

Com a gran divulgadora que era, Teresa Mañé va desenvolupar, tant a partir de les publicacions familiars com de col·laboracions en altres periòdics i editorials, una àmplia tasca de propaganda anarquista, però al contrari que el seu company, Joan Montseny-Federico Urales, o la seva filla, Federica Montseny, Teresa fugia de les novel·les. La temàtica dels seus escrits és molt àmplia, amb una actitud propera al marc teòric de l'individualisme i allunyada de l'activitat societària. Va escriure sobre l'amor lliure i l'educació i va defensar idees feministes.

La biografia que tenim a les mans analitza la intencionalitat política dels escrits de Teresa Mañé, en què el discurs feminista anarquista apareix com un dels elements més innovadors. Mañé va escriure sobre l'escapada de la històrica submissió femenina i va traspasar, amb decisió, els límits de l'àmbit domèstic com una aposta de vida. Com transmet el llibre, va tenir un paper destacat en totes les activitats que va portar a terme, però això no li ha garantit visibilitat ni la deguda valoració de la seva

memòria. És més, el seu paper es va anar invisibilitzant a còpia de sobrevalorar actuacions d'altres elements del seu entorn.

La recerca de Ginés Puente contribueix de manera notòria a pal·liar aquesta injustícia, i el nom de Teresa Mañé sobresurt lligat als corrents pedagògics laics més innovadors de finals del segle XIX, al pensament lliure, als moviments socials i a l'anarcofeminisme en particular.

TERESA ABELLÓ I GÜELL
Universitat de Barcelona

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

INTRODUCCIÓ

Es preciso señores cangrejos y no anarquistas, como mal os llamáis, pues de tales tenéis tanto como nosotros de frailes, es preciso que sepáis de una vez, que esta máquina de vuestros placeres, este lindo molde que vosotros corrompéis, esta sufre dolores de humanidad, está ya hastiada de ser un cero a vuestro lado, es preciso ¡oh! ¡falsos anarquistas! que comprendáis una vez por todas que nuestra misión no se reduce a criar a vuestros hijos y lavaros la roña, que nosotras también tenemos derecho a emanciparnos y ser libres de toda clase de tutelaje, ya sea social, económico o marital.¹

D'aquesta manera les redactors de *La Voz de la Mujer* (1896-1897), publicació comunista anàrquica de Buenos Aires formada exclusivament por dones, criticaven amb sarcasme i ironia aquells companys que s'omplien la boca de proclames anarquistes, però que deixaven les dones, les seves companyes i les seves filles anarquistes, al marge del projecte de revolució social.

1 La Redacción. «¡Apareció aquello! (A los escarabajos de la idea)», a: *La Voz de la Mujer*, 31-01-1896, 2.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

L'anterior article degué causar certa commoció entre els homes àcrates, ja que la bústia de la publicació sembla que es va omplir de missives contra l'editorial. Lluny de claudicar i sense perdre el sentit de l'humor, les redactores van tornar a dedicar un nou editorial a tots aquells que s'havien sentit ofesos però que, malgrat això, continuaven reproduint els mateixos rols socials de dominació:

...la principal, si no única, causa de tal disgusto, es el que nosotras nos hayamos dirigido en sentido general al redactar tal declaración.

Ahora bien: nosotras, al dirigirnos en sentido general, no lo hacíamos a todos los anarquistas y sí sólo a **TODOS LOS ESCARABAJOS DE LA IDEA**, es decir, a **TODOS LOS FALSOS ANARQUISTAS**.²

Els dos fragments seleccionats, que evidencien la discriminació que fins i tot des de l'anarquisme es produïa contra les dones, també mostren el procés d'autocrítica existent dins del mateix moviment: una construcció identitària i discursiva que va provocar que alguna cosa canviés en aquella societat de final de segle.

Com va apuntar la professora Laura Fernández Cordero, moltes d'aquestes dones es van fer preguntes aleshores que són d'absoluta vigència: estimar és posseir?, les dones, desitgen com els homes?, o fins i tot, desitgen, les dones? En tot cas, «conseguir desvelar algunas de las incógnitas que existen sobre ese pasado, se nos presenta como una labor ineludible si queremos

2 La Redacción. «A los compañeros», a: *La Voz de la Mujer*, 20-02-1896, 3. (Molyneux 2011, p. 135-159).

encaminarnos hacia un futuro en el que la libertad se articule como eje central de la vida» (Méijome, 2013, p. 81-94).

En aquest aspecte, tot i que la historiografia ha situat Teresa Mañé Miravent com una de les persones més importants i influents per entendre la història de l'anarquisme hispànic —potser per la transcendència de *La Revista Blanca* o per la transgressió dels seus textos—, són molt pocs els treballs que s'havien detingut a analitzar en profunditat la seva vida.³

La historiadora i militant anarquista francesa Renée Lamberet, el 1975, va ser la primera a reconèixer la seva importància en el panorama anarquista.⁴ El seu treball titulat «Soledad Gustavo, sa place dans la pensée anarchiste» va ser publicat en un número monogràfic dedicat a l'anarquisme hispànic de la revista *Convivium*, publicació de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona. Lamberet, a través d'un breu recorregut per alguns dels textos, va analitzar llavors algunes de les aportacions anarcofeministes de Mañé. Deia sobre l'autora:

Que représente Soledad Gustavo dans l'anarchisme espagnol ? Un fonds solide de bon sens, sans doute d'origine paysanne, également une pensée ouverte, élargie par des lectures et une culture sans cesse renouvelées; très peu d'apports marxistes, qui ne la touchaient pas plus que la plupart des anarchistes espagnols, mais surtout les influences de Pi i Mar-

3 Per conèixer algunes de les propostes discursives de Mañé, vegeu: (Nash 2010; p. 139-165; Prado 2011 o Fuentes Codera 2015).

4 Per llegir entrades a enciclopèdies i diccionaris sobre Teresa Mañé, vegeu: (Pascua, et. al. 2000; Íñiguez 2001, p. 369-370 o Id. 2018, p. 1.582). Altres que aprofundeixen una mica més, vegeu: (Iturbe 2003, p. 45-50; Muíña 2008, p. 123-125 o Altadill 2011, p. 83-84).

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

gall, Proudhon, Élisée Reclus et des individualistes, Stirner et Nietzsche.

Elle a aimé tirer les conséquences de son raisonnement, appliqué aussi bien aux théories qu'aux faits d'observation sur la condition féminine, l'éducation, le syndicalisme. (Lamberet 1975, p. 17-34)

Aquell mateix any, el col·lectiu francès Équipe de Recherche Associée au C.N.R.S va publicar *Els anarquistes educadors del poble: La Revista Blanca (1898-1905)*, una compilació de textos anarquistes publicats a *La Revista Blanca* que, encara que no va tenir com a objectiu aprofundir en l'obra de Mañé, sí que la destacava com una de les pedagogues llibertàries més rellevants de les dues últimes dècades del XIX i de les primeres del XX. També el 1975, l'editorial Espoir, òrgan de la CNT situat a Tolosa (França), reeditava, al costat d'un text de Domela Nieuwenhuis, dos dels articles publicats per Teresa Mañé, concretament, *El sindicalismo y la anarquía* i *Política y Sociología*.

Després d'aquests treballs, el 1988 la professora Susanna Tavera va publicar l'article «Soledad Gustavo, Federica Montseny i el periodisme àcrata ¿ofici o militància?». Hi presentava alguns dels retalls de la vida de mare i filla i, fonamentalment, s'encarregava de ressaltar la transcendència política que havia tingut *La Revista Blanca* en les seves dues etapes. Anys després, el 2005, en la biografia que va fer de Federica Montseny, Tavera va abordar de manera extraordinària la vida de Teresa Mañé. Sense por d'equivocar-nos, podem dir que va ser l'estudi més rigorós de la seva vida.

Prèviament, l'any 2001, l'historiador Joaquim Micó havia presentat un parell de treballs dedicats a l'autora. El primer, «Teresa Mañé i Miravet (1865-1939)», va ser una aproximació

a la seva vida i la seva obra per a la sèrie de biografies de personatges il·lustres de Vilanova i la Geltrú. Aquest breu estudi es va acabar convertint, durant alguns anys, en la publicació de referència. També Micó reconeixia sorprès el silenci historiogràfic imposat:

Fou una dona coherent, lúcida, transcendent i autora d'una obra prou interessant com per omplir un bon grapat d'articles, llibres i un parell o tres de tesis doctorals. Quin pot haver estat el pecat que ha fet oblidar Teresa Mañé en els llibres d'història? Potser el fet de ser dona en un temps que això implicava feines domèstiques i submissió. O de ser lliure pensadora quan qualsevol desviació del pensament tradicional era considerada insurrecció i pecat. Potser l'oblit ve motivat per l'ombra que sobre ella projecten altres dos grans personatges històrics, Joan Montseny, la seva parella, i Frederica Montseny, la seva filla, però la importància històrica de Joan i Frederica no pot excusar ningú. (Micó 2001a)

En el segon treball publicat sobre Mañé, Micó va introduir el posicionament i l'evolució ideològica de l'autora. A diferència de l'anterior, aquest article, presentat a les actes del II Seminari d'Història del Penedès, organitzat per l'Institut d'Estudis Penedesencs, va passar bastant desapercbut per part de la historiografia, potser per la dificultat de localitzar-lo.

Després d'aquests primers treballs, el 2010, Dolors Marín i Salvador Palomar publicaven el monogràfic *Els Montseny Mañé: un laboratori d'idees*. L'obra ens acostava tant al paper que Joan Montseny i Teresa Mañé van desenvolupar al llarg de la seva estada a Reus, eix fonamental del volum, com a la resta d'espais

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

imprescindibles en els quals van actuar al costat de la seva filla Federica Montseny Mañé.

Tres anys més tard, l'historiador Julián Vadillo va publicar la monografia *Abriendo brecha: los inicios de la lucha de las mujeres por la emancipación. El ejemplo de Soledad Gustavo*, una obra que, a més a més de presentar l'evolució dels moviments d'alliberament de les dones i recórrer breument la biografia de Teresa Mañé, en reeditava alguns dels textos més importants.

En tot cas, la pregunta de Micó: «Quin haurà estat el pecat que ha provocat l'oblit de Teresa Mañé en els llibres d'història?» va ser fonamental per entendre i iniciar aquest estudi. A més a més d'aquest silenci historiogràfic, de fet, hi ha hagut un menyspreu terminològic molt més preocupant. Si atenem la historiografia especialitzada, ràpidament serem conscients que sota els conceptes de «la família Urales», «la família Montseny», «els Urales», «els Montseny» o, encara més denunciador: «la família Urales-Montseny» hi ha un silenci i una ocultació de la figura de Teresa Mañé. En realitat, pràcticament cap estudi —únicament un article recent de Carme Bernat Mateu (2020)—, ni acadèmic ni militant, ni tan sols aquells treballs adreçats a recuperar la figura de la nostra protagonista, s'han atrevit a anunciar «la família Gustavo», «la família Mañé» o «la família Gustavo-Mañé». I en aquest punt ens hauríem de preguntar: És que no va ser una important i reconeguda anarquista, ella?

L'ETAPA DE VILANOVA I LA GELTRÚ (1865-1891)

Els primers passos a Cubelles i Vilanova i la Geltrú

Teresa Mañé Miravent, filla de Llorenç Mañé Cruset i d'Antònia Miravent Vidal, va néixer a Cubelles el 29 de novembre de 1865.⁵ Va ser batejada el 3 de desembre del mateix any pel rector de la parròquia de Cubelles, Agustí Soler, amb els noms de Teresa, Paula i Antònia.

El seu pare, un fidel seguidor de les idees federalistes de Francesc Pi i Margall, natural de Bellvei, era llaurador en el moment del bateig de Teresa. La seva mare, també de Bellvei, era cosidora. Els avis paterns, masovers de la pallissa de cal Roig, eren Antònia Cruset Papiol, de Santa Oliva, i Pau Mañé Urgell, de Bellvei. L'àvia, Teresa Vidal, era de Bellvei i l'avi matern, Magí Miravent, era natural de la Gornal. Els padrins del bateig van ser el seu oncle patern Pau i Teresa Sabés.

La família, poc abans de néixer Teresa, es va desplaçar des de la Gornal, una localitat agrària de l'Alt Penedès, fins a Cubelles, una població del Garraf que aleshores vivia principalment

5 Gran part de la historiografia ha reproduït el segon cognom de Teresa Mañé amb la grafia Miravet. No obstant això, tota la documentació primària —llibre baptismal, expedients acadèmics i, entre d'altra documentació, la seva pròpia signatura personal— el cognom apareix amb una ena. És a dir: Miravent.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

de la vinya. Més endavant se'n van anar a Vilanova i la Geltrú on, poc temps després del seu naixement, la localitzem al número 8 del carrer de Freixas, actualment carrer de Josep Freixas.

Ja instal·lats, Llorenç va sol·licitar una llicència per obrir un hostel a la *calle Ancha*, avui plaça Llargà, un establiment que va portar per nom El Cafè o Fonda el Jardí, però que popularment va ser coneguda com la de les Tres Noies (Montseny 1977, p. 6). L'establiment va adquirir aquest nom per Teresa i les seves dues germanes: Carme, que va néixer a Bellvei el 1859, i Antònia, nascuda a la Gornal el 1861, abans d'emigrar a Vilanova. Posteriorment, el 1870, va néixer a la capital del Garraf el quart i últim germà, Llorenç.

Sembla que Teresa va ser feliç en la seva infància. Sempre va mantenir una relació molt estreta amb la seva germana gran, Carme, que li va fer despertar l'interès per les lletres. El seu pare li va inculcar les idees federals i la seva mare, que no sabia escriure, la paciència i l'interès per la costura, entre altres valors i aprenentatges. Totes aquestes motivacions van ser decisives en la construcció de la seva personalitat i en els excel·lents resultats que va obtenir en els estudis primaris.

A l'escola pública de nenes va destacar per la seva capacitat i les seves qualificacions. El 26 i 27 de març de 1878, amb dotze anys, després d'haver passat les proves acadèmiques conforme a la Reial ordre del 21 de gener d'aquell mateix any, la junta local de primer ensenyament va proposar la jove, entre altres companys, per obtenir el diploma d'honor.

No va ser l'última vegada que va rebre guardons. Un any més tard va tornar a ser premiada pels resultats obtinguts en els exàmens de control realitzats per la mestra Madrona Llarisó Pujals. Les proves van ser de tota mena: al matí, exercicis

L'etapa de Vilanova i la Geltrú (1865-1891)

de lectura, doctrina cristiana i gramàtica; a la tarda, es va prosseguir amb els d'austeritat, aritmètica i economia domèstica i pràctica de confecció.⁶

En acabar els estudis, els bons resultats li van permetre començar a col·laborar com a ajudant a l'escola. Es dona la circumstància que el 3 d'octubre de 1882, Llarisó va tramitar la baixa laboral i va ser substituïda per la mestra interina Dolors Nin. Aquesta, al cap d'un any, va tornar a ser substituïda per la regent de la plaça, la mestra Maria Elena Maseras Ribera. Maseras, originària de Vila-seca, va ser la primera dona a matricular-se en una universitat a l'Estat espanyol. Va accedir als estudis de Medicina i va finalitzar-los, però se li va impossibilitar exercir com a metgessa. Davant aquesta situació, va decidir estudiar Magisteri. Maseras va treballar com a mestra per primera vegada a l'escola de Vilanova i la Geltrú on va coincidir amb Teresa Mañé, que hi feia d'assistent. Sens dubte, el fet de trobar-se amb la primera dona a accedir a la universitat va influir en la jove Teresa.

Aquell mateix any, amb gairebé divuit anys, es va matricular a l'Escola Normal de Barcelona per estudiar Magisteri a distància, per tal de poder compaginar-ho amb el treball que feia a l'escola.⁷ La matrícula a la Universitat de Barcelona va comportar la realització de diferents tràmits. Al costat de l'expedient acadèmic, es van adjuntar els cinc documents següents:

— Carta sol·licitant a la directora de l'Escola Normal, Maria Agustina Royo, poder matricular-se a l'ensenyament elemental de mestra des de Vilanova i la Geltrú.

6 Arxiu Comarcal del Garraf (ACGAF). Top. 4105. 1878. 30-05-1878. I Top. 4105. 1882-1883. Vegeu també el Padró de Vilanova i la Geltrú, 1873, Sig. 2.505

7 Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona (AHUB), Expedients d'alumnes 1865-1889. Expedient acadèmic de Teresa Mañé Miravent.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

- Còpia del registre de baptisme i naixement.
- Certificat del metge Josep Ribot Serra corroborant el seu òptim estat de salut.
- Consentiment del seu pare i de la seva mare.
- Certificat de Josep Pollés i Oliver, alcalde aleshores de Vilanova i la Geltrú, confirmant que feia setze anys que vivia a la localitat i que exercia la labor d'ajudant a l'escola pública de nenes del segon districte.

Després de ser acceptats tots aquests documents, va haver de superar un problema matemàtic davant del consell universitari. Tot seguit, es va matricular de totes les assignatures del curs 1883-1884, i va tenir de tutor Jaume Soler. Malgrat tot, no va arribar a presentar-se als exàmens. Es va tornar a inscriure el curs 1885-1886, amb dinou anys, a les mateixes assignatures: Escriptura, Geometria, Aritmètica, Religió, Moral i Labors. No va ser l'última vegada. Durant el curs 1886-1887 es va tornar a matricular de les assignatures de primer, aquesta vegada amb José Muñoz com a tutor.

Segons va apuntar Renée Lamberet, va ser l'oposició de Teresa Mañé a les institucions eclesiàstiques el que va impossibilitar superar les assignatures de Religió i Moral, que l'havien d'habilitar per obtenir el títol (Lamberet 1975, p. 44-45). A això mateix feia referència en el seu moment el periòdic madrileny *La Anarquía*: «El doctor Aulet, profesor de Religión y Moral en la Normal del Principado podría explicarlo».⁸ El professor Silverio Aulet, que va ser qui va suspendre Teresa Mañé, es va convertir durant aquells anys en un dels protagonistes de la premsa: va ser acusat en diverses publicacions de corrupció per aquests exàmens.

8 *La Anarquía*, 19-11-1891, 63.

La inauguració de les escoles laiques

Vilanova i la Geltrú s'havia transformat en una ciutat industrial durant la primera meitat del segle XIX (Soler 2000, p. 466). A partir de llavors, es va produir un augment demogràfic i un considerable creixement urbanístic que es va acabar consolidant arran de l'arribada del ferrocarril el 1881. Ja el 1852, el *Diario de Villanueva* reconeixia el creixement i solvència econòmica que estava vivint el municipi: «Esta población es industrial, agrícola y fabril y en ella hay trabajo para todos los brazos».⁹

No obstant això, la situació va canviar després de la crisi laboral i econòmica que va sofrir el municipi entorn de la dècada dels vuitanta. L'any 1885 l'Ajuntament va haver de distribuir cent cinquanta racions diàries per als treballadors aturats de les fàbriques. Al desembre d'aquell any, el col·lectiu Les Tres Classes va ajudar amb queviures els aturats de la fàbrica de Mar. Precisament en aquest context van consolidar-se les idees federals i van evidenciar-se les tensions internes al municipi (Virella 1992, p. 24).

A Vilanova i la Geltrú, tot això va quedar palès quan, entre finals de 1886 i els primers mesos de 1887, el lliurepensador, pedagog, membre rellevant de la Confederació Espanyola i Catalana d'Ensenyança Laica i exescolapi Bartolomé Gabarró Borràs va visitar el municipi. Federica Montseny, recordant el projecte de la seva mare en un article publicat a *Anthropos* el 1987, considerava Gabarró com: «un mecenas librepensador, llamado Gabarró, que, anticipándose a Ferrer Guàrdia, abrió, en diferentes pueblos de Catalunya, escuelas racionalistas, llamadas entonces escuelas laicas». De fet, Bartolomé, a mitjans

9 *Diario de Villanueva*, 09-06-1852, 160.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

de la dècada de 1880, havia fundat unes cinquanta escoles amb uns tres mil alumnes.

Va ser llavors quan Teresa Mañé, que havia continuat treballant de mestra a l'escola catòlica de nenes, va decidir trencar amb aquest model pedagògic i adoptar el nou sistema proposat per Gabarró (García i Segarra 1992). L'igualadí havia arribat a Vilanova convidat pel Centre Democràtic Federalista amb l'objectiu de fundar-hi dues escoles laiques i combatre d'aquesta manera el clericalisme de la vila. La seva aparició, com ha assenyalat l'historiador Albert Palà (2018), també es va relacionar amb l'establiment de la lògia maçona Altruista, l'any 1884, en un local de la rambla de Sant Pau. Cal tenir present que, a partir de la segona meitat del segle XIX, moltes de les tendències racionalistes, espiritistes, maçones, republicanes federals, lliurepensadores o àcrates es van unir i van compartir espais de sociabilitat amb un mateix denominador comú: l'anticlericalisme (Marín 2018: 160-162 i Nettlau 1969, p. 518).

Els «Festejos públicos del Libre-pensamiento en Villanueva y Geltrú»¹⁰, organitzats al teatre Tívoli el febrer de 1887, van ser tot un èxit. No sols hi van acudir els lliurepensadors i simpatitzants, sinó també membres del consistori i dels diferents periòdics locals que, tot i la confusió que va generar l'acte, volien conèixer el funcionament de les noves escoles. Els únics que no hi van ser convidats van ser els redactors de *La Defensa* i els membres del Círculo Católico:

...no invitar para este objeto al «Círculo Católico» ni a la Redacción de LA DEFENSA; pues siendo dicho acto una manifestación pública de ideas sub-

10 D'aquesta manera es van anunciar els espectacles que van donar per inaugurar les escoles laiques de nenes i nens.

versivas y contrarias a la religión, a la sana moral y por ende a las bases de la sociedad y del orden, claro es que infería además gravísima ofensa a toda persona que estimase en algo sus cristianos sentimientos, su dignidad y su propio decoro.¹¹

La celebració va consistir en un recital de textos escrits en diferents idiomes i interpretats pels nens i nenes de l'escola. Aquestes representacions, que eren més propagandístiques que instructives, pretenien, d'una banda, demostrar al públic la rapidesa amb la qual s'aconseguien els objectius proposats i, d'una altra, fer públics els nous mètodes pedagògics allunyats del càstig i l'autoritarisme (Palà 2018, p. 191).

L'impacte que es va generar va ser tan gran que fins i tot el periòdic madrileny *Las Dominicales del Libre pensamiento* es va fer ressò de la notícia pocs dies després:

El local estaba lleno de bote en bote. Asistió al acto la primera autoridad local [Josep Borràs Magrinyà]. Los exámenes por lo brillantes sorprendieron a cuantos tuvieron el gusto de presenciarlos, de modo que el público pudo convencerse de que los progresos realizados en tan corto espacio de tiempo difícilmente pueden obtenerse en ninguna escuela donde se pasa la mayor parte del tiempo en prácticas completamente inútiles. Los niños respondían a las preguntas del maestro con una precisión admirable, y tanto fué el entusiasmo que despertaron en el público, que este les prodigó repetidas veces grandes aplausos.¹²

11 *La Defensa*, 12 -02-1887, 4.

12 *Las Dominicales del Libre pensamiento*, 23-02-1887, 220.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Malgrat haver posat en pràctica un model molt paritari, l'escola de nenes, situada al carrer de Sant Joan, va quedar a càrrec de Teresa Mañé.¹³ La de nens, dirigida per Víctor Ferrer, es va localitzar a la rambla Ventosa (actualment rambla de Josep Tomàs Ventosa). Mañé es va convertir llavors en una de les primeres mestres laiques de l'Estat espanyol i membre de la Confederació de Mestres Laics de Catalunya (Marín i Palomar 2010, p. 11).

Totes dues escoles van oferir, a més de l'horari habitual per a les petites, un altre de vespertí perquè hi poguessin acudir els adults en plegar de la feina. L'objectiu era instruir totes les persones independentment de l'edat i el sexe, considerant la pedagogia com a motor de transformació social. Partint d'aquests propòsits, es va establir un mètode fonamentat en el laïcisme i l'antiautoritarisme que a la vegada se sustentava en arguments fonamentats en la ciència i la raó i es contraposava a l'educació catòlica.¹⁴

Tot just dos mesos després, el periòdic *La Tramontana*, dirigit per l'anarquista Josep Llunas i Pujals, el qual havia viscut uns anys a Vilanova i la Geltrú, va anunciar un dinar de germanor per celebrar la inauguració de l'escola laica de nenes el dia 1 d'abril. Amb l'objectiu de fer la guitza als sectors catòlics del municipi, el dinar es va fer coincidir amb la processó de Dijous Sant. Víctor Ferrer, director de l'escola de nens i autor de l'article, es va referir a aquest banquet com un acte

13 L'escola es va inaugurar al número 14 del carrer Sant Joan. Al cap de poc va passar al número 17 del mateix carrer. Després del trasllat, es va instal·lar al mateix local del número 14 una escola religiosa dirigida per Maria Pedro i Dolores Pedro. Vegeu a *La Defensa*, 02-04-1887, 11.

14 *El Vendaval*, 08-04-1888, 18. Soledad Gustavo. «El laicismo no es ateo», a: *El Vendaval*, 01-04-1888, 17.

no únicament de celebració, sinó també de protesta contra les seccions catòliques:

Dit banquet, al mateix temps que significava una protesta contra certes pràctiques religioses, que no per la fé, sinó per costum ó per hipocresia, se mantenen encara en nostre poble, significava també la celebració d'un acte importantíssim com es la inauguració d'una escola laica de noyas.¹⁵

La preocupació dels sectors catòlics més radicals es va manifestar al cap de poques hores d'haver arribat Bartolomé Gabarró. Tant és així que el gener de 1887, abans de la inauguració de les escoles, el Cercle Catòlic va fundar el periòdic *La Defensa*. Aquest, a banda d'oposar-se a les propostes pedagògiques laïcistes, havia de suplir el caràcter suposadament moderat que va manifestar *El Diario de Villanueva*. Per exemple, el 12 març de 1887 es va presentar un treball en què es condemnava els pares que havien decidit portar les filles a l'escola laica dirigida per Teresa Mañé, a qui assenyalaven per haver estat l'única mestra del municipi que havia claudicat a les temptacions de Gabarró (Abelló i Puente 2022, p. 29-54).

Per contraposició, *El Mensajero*, inaugurat el 1883, que havia representat fins al moment les idees federals i progressistes, tampoc era prou radical per als sectors més lliurepensadors. Aquests últims, amb l'objectiu de fer oposició a *La Defensa*, van acabar fundant, el 27 de novembre de 1887, *El Vendaval*.

El Vendaval, que va ser codirigit per Teresa Mañé i Víctor Ferrer, cal situar-lo en un context de bonança de la prem-

15 *La Tramontana*, 22-04-1887, 305.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Capçalera d'*El Vendaval*, 1887. Fons: Biblioteca Víctor Balaguer.

sa anticlerical, àcrata i lliurepensadora (Guirao, Abelló, Cattini 2005, p. 64). Un context en què la lectura es va convertir en una nova forma cultural identificadora de grup i creadora d'identitat, alhora que va contribuir a formar noves identitats de classe (Arnabat i Ferré 2015). Així, la connexió ideològica entre lliurepensament i anarquisme es relaciona també amb el fet que la capçalera d'aquesta nova publicació s'assemblés a la de *La Tramontana* de Josep Lluнас (Martí Font 2015, p. 160 i 2022, p. 135-254). En totes dues hi apareixia una figura, un home amb barretina a *La Tramontana*, i Èol, el deu del vent, a *El Vendaval*, que bufaven els mals de la societat, en aquest últim cas simbolitzats en uns barrets clericals.

Malgrat tot, *El Vendaval* va desaparèixer el febrer de 1888, pocs mesos després de la seva creació. A partir de llavors molts dels seus redactors es van incorporar a *El Mensajero*, tot i que poc temps abans, els redactors d'*El Vendaval* els havien acusat de vendre els seus principis federals.

Teresa Mañé va esdevenir una de les protagonistes principals de tot aquest conflicte. Com s'ha apuntat, el fet que Mañé marqués voluntàriament del col·legi catòlic de nenes no havia estat

L'etapa de Vilanova i la Geltrú (1865-1891)

Capçalera de *La Tramontana*, 1888. Fons Cedall.org

gens ben acollit entre els sectors més conservadors del municipi, que la van veure com un perill social. Després d'una primera etapa en la qual les crítiques es van abocar directament sobre Gabarró, la figura de la mestra es va trobar a l'ull de l'huracà. D'aquesta manera, *La Defensa* recuperaria el 1889 la columna «Chismes y Cuentos» amb l'objectiu de carregar contra les escoles laiques i, més concretament, contra Teresa Mañé.

Evidentment, la presència d'una dona que començava a ocupar l'espai polític, que dirigia els seus primers treballs contra la religió catòlica i a favor de l'alliberament de les dones i que iniciava un projecte pedagògic per educar i instruir les nenes, i no únicament en «les tasques del seu sexe», va posar en alerta tots aquells homes i dones encarregats de salvaguardar el sistema patriarcal. Uns personatges que, no cal dir-ho, es trobaven en tots i cadascun dels col·lectius, independentment de la seva assignació ideològica.

En aquest aspecte, Teresa Mañé aviat va ser assenyalada com una de les dirigents dels corrents federalistes i lliurepensadors del municipi. A partir de llavors va créixer el rebuig cap a la

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

seva persona, que es va materialitzar amb l'atribució de malnoms com l'*Esperitada*, la *Fulanita Laica* o la *Laica*.

La Confederació Autònoma de l'Ensenyança Laica

L'aterratge de Bartolomé Gabarró Borràs a Vilanova i la Geltrú va coincidir amb les crisis internes al si del moviment gabarronià produïdes com a conseqüència de la seva gestió autoritària de la Unió Espanyola de la Lliga Universal Anticlerical de Lliurepensadors i de la Confederació Espanyola d'Ensenyança Laica (Abelló i Puente 2022, p. 29-54).

També l'amistat de Gabarró amb Teresa Mañé no va trigar a deteriorar-se. El 23 i 24 de setembre de 1888, mesos després de la inauguració de l'escola, Mañé, al costat d'altres companys i grups de la maçoneria barcelonina i madrilenya, va impulsar a Barcelona el Congrés d'Amics de l'Ensenyança Laica. En aquesta trobada es van coordinar noves propostes pedagògiques oposades a Gabarró, que havia organitzat, a l'agost, el II Congrés Nacional Pedagògic.

El Congrés d'Amics va tenir com a objectiu la configuració d'una federació espanyola d'escoles laiques que respectés l'individu i les societats adjuntes. Malgrat que el Govern Civil va prohibir fer propaganda de l'acte, s'hi van adherir setanta entitats i corporacions i hi van assistir cinquanta-tres delegats.

Una comissió es va encarregar de redactar els estatuts de la Confederació Autònoma d'Amics de l'Ensenyança Laica (Delgado i Vilanou 1990, p. 157 i 233). Entre altres, hi van participar Teresa Mañé, representant la seva escola laica; periodistes de l'*O Livre Pensament* de Lisboa; el Dr. Huelves, en representació d'una corporació espiritista; Jaume Torrents Ros i Josep

Letapa de Vilanova i la Geltrú (1865-1891)

Llunas, de *La Tramontana*, i Fernando Tarrida del Mármol, d'*El Productor*.

Sigui com sigui, l'entitat va tenir una vida efímera, tot i els intents d'establir una xarxa de coordinació i control entre les diferents escoles laiques disseminades per tota la geografia catalana. Aleshores, es va tornar a les iniciatives particulars i personals davant de l'èxit de les escoles de la Confederació Espanyola de Bartolomé Gabarró, que va persistir en les seves campanyes publicitàries fins que, a mitjans de l'última dècada del segle, va donar fi a la seva activitat.

Els primers passos als cercles llibertaris

El 31 de gener de 1888, Mañé va signar per primera vegada un article amb el pseudònim de *Soledad Gustavo* a *El Vendaval*. Amb aquest nom va ser reconeguda a partir de llavors, encara que també va utilitzar els pseudònims d'*Aurora Vilanova*, *T. de Demos* i *La Dama Gris* (Tavera 2005, p. 36). Cal subratllar que entre 1887 i 1938, dates del primer i de l'últim article, s'han pogut localitzar 678 treballs seus, malgrat que segur que en va publicar molts més.

Les seves primeres col·laboracions a la premsa àcrata es van produir a través de periòdics lliurepensadors com *El Vendaval*, *El Mensajero* o *Las Dominicales del Libre Pensamiento*, tot i que no gaire temps després, el juliol de 1888, va publicar el primer poema anticlerical en català a *La Tramontana*.¹⁶ A partir de llavors, Teresa Mañé va començar a acostar-se als corrents àcra-

16 Seguint aquesta línia anticlerical va publicar a *La Tramontana* els poemes: «¡¡Qué Diran!!» (06-07-1888, 369), «Lo treball» (07-06-1889, 417) i «A la Verge de Lourdes» (06-09-1889, 430).

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

tes, allunyant-se gradualment del federalisme, de la maçoneria i del lliurepensament amb els quals havia crescut i s'havia ins-
truí políticament (Montseny 1977, p. 6 i Iturbe 2003, p. 45).

En aquest període de confluència, va participar, el març de 1889, en el Congrés de Lliurepensadors, que va tenir lloc al teatre del Retiro de Terrassa. En aquest acte va coincidir amb Anselmo Lorenzo, Odón de Buen, Pere Esteve i, entre altres, amb Tarrida del Màrmol (Abelló 2016, p. 131-144 i Dalmau 2015, p. 58). El congrés va evidenciar que l'anticlericalisme s'articulava com un factor cohesionador entre les diferents tendències ideològiques del moment.¹⁷

El 10 de novembre d'aquell mateix any va ser premiada en el Segon Certamen Socialista de Barcelona per l'obra *El amor libre*.¹⁸ Aquest reconeixement va acabar de posar el nom de la jove Teresa Mañé pràcticament al mateix nivell d'autors ja consolidats com els citats Pere Esteve, Josep Lluнас, Anselmo Lorenzo, Ricardo Mella, o, entre altres, Tarrida del Màrmol, personatges amb els quals compartiria tribuna per diverses localitats catalanes com Barcelona, Terrassa, Sant Martí de Provençals o Sabadell.¹⁹ Tal

17 Segons *El Productor*, la reunió anava dirigida a «todos los anarquistas, socialistas, ateos, materialistas, masones, demócratas y espiritistas» 13-12-1889, 175. De la mateixa publicació vegeu: 20-12-1889, 176.

Aquell mateix any es va adherir, com a mestra laica, al míting de la pau, celebrat el 14 d'abril a Barcelona. Vegeu *La Tramontana*, 13-12-1889 i *El Progreso*, 27-04-1889, 51.

18 El llibre, que va reunir tots els treballs premiats, va ser publicat per La Academia el 1890 i se'n va fer una segona edició a la Impremta Comunal La Tipográfica el 1903. El llibre *El amor libre* va ser publicat també per la Biblioteca de El Obrero de Montevideo el 1904.

19 *El Productor*, 20-11-1890, 218; 29-11-1890, 220; 25-12-1890, 224; 04-11-1890, 221. També *La Vanguardia*, 10-11-1890, 1.639 o *Las Dominicales del Libre Pensamiento*, 22-11-1890, 422.

Letapa de Vilanova i la Geltrú (1865-1891)

com va explicar la seva filla Federica Montseny al documental *De toda la vida* (1986):

Mi madre había tenido una actuación de militante anarquista. Escribía en toda la prensa libertaria de la época, sobre todo en *Las Dominicales del Libre Pensamiento*.

Había tomado parte en actos de propaganda con Fernando Tarrida del Mármol, con Anselmo Lorenzo, con Pedro Esteve y, cosa extraordinaria, en aquel tiempo, era una mujer que viajaba y que daba mítines en compañía de tres hombres. Imaginaos un poco lo que esto representa a finales del siglo pasado.

El certamen, organitzat pel Grup Onze de Novembre en honor dels màrtirs de Chicago, va suposar un abans i un després en l'adhesió de Mañé a les idees anarquistes. A partir de llavors, i durant un temps, es va posicionar, en plena disputa entre anarquistes col·lectivistes i anarquistes comunistes, a favor de l'anarquisme sense adjectius defensat per Tarrida i propagat, entre altres publicacions, per *El Productor*, redacció en què va entrar a treballar el 1890 (Vadillo 2013, p. 91 i 108). De fet, va ser en aquest periòdic on, escrivint sobre l'alliberament de la dona, es va definir per primera vegada, i de manera rotunda, com a anarquista. Es connectaven així des d'un primer moment totes dues lluites al seu imaginari polític: l'estrictament àcrata i la de l'emancipació i alliberament de la dona (Álvarez Junco 1976, p. 367 i Beltrán 2010, p. 23-24).²⁰

20 La seva posició com a anarquista, la seva relació amb alguns dels personatges més controvertits i, sobretot, el seu fervent anticlericalisme, li van comportar severes crítiques i una denúncia per escarni a la religió catòlica. Va

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

El festeig amb Joan Montseny i la no boda

La majoria d'autors apunten que Mañé va conèixer Joan Montseny Carret (1864-1942) a la redacció d'*El Productor*. No obstant això, Montseny va assenyalar que va ser a partir de la ressenya que ella havia publicat al periòdic *La Tramontana* sobre l'enterrament del republicà i lliurepensador Miguel Pujadas Martínez (Virella 1992, p. 104).²¹

Després d'haver llegit aquests passatges al periòdic dirigit per Lluнас, Joan va escriure a Teresa demanant-li directament que s'unís amb ell: «Quizá esa joven que concurre a entierros Civiles, que lee poesías en el cementerio y que regenta un colegio laico, se casaría conmigo, pensé yo» (Urales 2020, p. 107). Teresa va quedar perplexa davant de tal proposició ja que no s'havien vist mai. Encara que ell va escriure a les seves memòries que no era maca, però sí eixerida, la va anar a visitar, juntament amb la seva germana, a Vilanova i la Geltrú.

Joan Montseny, conegut també pel pseudònim de *Federico Urales*, va néixer el 19 d'agost de 1864 a Reus. Va créixer en un ambient republicà i en una ciutat que destacava pel teixit associatiu i l'esperit obrer. El juliol de 1885 s'hi va celebrar el Primer Certamen Socialista. Joan va ingressar aquell any a la societat obrera local Centre d'Amics, on s'encarregava de l'organització.

Tan sols dos anys després, el 1887, Joan va abandonar el socialisme i es va incorporar a la Societat de Lliurepensadors de Reus. Aquell any també va ser nomenat secretari general de la

acudir el 16 de gener de 1891 al jutjat de Reus, encara que finalment va ser absolta dels delictes imputats. Vegeu: *Diario de Tarragona*, 30-12-1890, 305, *La Anarquía*, 24-01-1891, 24 i 27-02-1891, 27, *La Libertad*, 08-02-1891, 174 i *La Correspondencia de España*, 09-02-1891, 11.998.

21 *Las Dominicales del Libre Pensamiento*, 11-01-1890, 377.

Federació Catalana de Boters i, un any després, de la Federación Nacional de Obreros Toneleros (Secció de la Primera Internacional) (Tavera 2005, p. 43 i Termes 2000). Mentrestant, va estudiar Magisteri de forma autodidàctica. D'aquesta manera, s'observa un Joan implicat directament en el teixit associatiu municipal i nacional i situat també en un entreacte ideològic —entre socialisme i anarquisme— que es va acabar consolidant arran de la seva unió amb Teresa Mañé.

Poc abans de la celebració amb la qual van segellar la seva unió, ja es deixaven veure plegats en diferents esdeveniments. Van acudir com a parella a la commemoració del naixement de les filles del lliurepensador Josep Corderas, de les quals van ser padrins. En finalitzar l'acte civil, els assistents es van desplaçar fins a la Societat de Lliurepensadors, on, entre altres articles, Mañé va llegir el seu text «La ola avanza».²²

Malgrat tot, els inicis de la relació no van ser senzills. La mateixa Teresa va descriure aquest període com una fase d'extrema dificultat psicològica: «[...] diréte tan solo que circunstancias desgraciadas iban a precipitarme en un abismo [...]. Hallaste frases tiernas para consolar un dolor que no conocías. Amaste la misma tristeza que me rodeaba» (Mañé 1891).

Després d'uns quants mesos coneixent-se, van celebrar la seva unió el dijous 19 de març de 1891 a Reus. Realment, volien fer-ho el dia 18 de març, però la parella no va voler que coincidís amb els homenatges que el Centre d'Amics havia preparat al Teatre Principal amb motiu de l'aniversari de la proclamació de la Comuna de París. Els dos actes van acabar convertint-se en un, ja que els convidats a l'un i a l'altre van ser pràcticament

22 Vegeu *Suplemento a La Revista Blanca*, 02-09-1899, 16 i *La Unión Republicana*, 09-09-1899, 987.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

els mateixos. Entre altres, hi van assistir i van prendre la paraula Anselmo Lorenzo, Adrián del Valle, conegut també com a *Palmiro de Lídia*, o Pere Esteve. Reus es va convertir per uns quants dies en l'epicentre de l'anarquisme català (Montseny 1987a, p. 2-28).²³

A la celebració, la parella va regalar als assistents un opuscle titulat «Dos Cartas», que va tenir com a objecte reflexionar sobre la naturalesa humana, la raó, la igualtat entre dones i homes o l'alliberament de la dona. En tot cas, la celebració va estar carregada de simbolisme i de reivindicació militant.

23 *El Productor*, 26-03-1981, 237.

L'ETAPA DE REUS (1891-1897)

L'escola laica mixta

Al llarg de la segona meitat del segle XIX, Reus, encara que va veure estancat el creixement demogràfic, va continuar sent la segona ciutat més poblada de Catalunya, amb 28.000 habitants, després de Barcelona, que llavors en tenia 150.000. En aquell context es va consolidar a la ciutat una burgesia innovadora i audaç en molts aspectes econòmics i culturals. A més, també s'havia afermat com un espai obrer gràcies a la producció tèxtil cotonera i a la transformació dels productes agrícoles com l'aiguardent. Així, com han apuntat Jordi Martí Font i Albert Arnavat, a partir de llavors, la classe obrera va experimentar una renovació que va incloure noves maneres de pensar i d'associar-se (Arnavat 1992 i Martí Font 2015, p. 34).

La Societat de Lliurepensadors de Reus, que va ser constituïda per membres del Centre d'Amics i republicans destacats de caràcter possibilista i federal, va ser una de les entitats més representatives d'aquest esperit transformador. El maig de l'any 1887 se'n van aprovar els estatuts i es van marcar, com dos dels objectius de l'entitat, crear una escola laica i un periòdic lliurepensador (Duarte 1992, p. 206).

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

El 1888, a proposta de la Societat de Lliurepensadors i sota la direcció de Frederic Climent, es va crear una Acadèmia de Primer Ensenyament que va pretendre implantar un nou model pedagògic desvinculat de la religió i de la història bèl·lica. El dia 2 de setembre, al Teatre Principal, va tenir lloc la inauguració, en la qual Joan Montseny va prendre la paraula per assenyalar la importància d'instruir les classes treballadores:

...la instrucción no nos será dada, porque viven de nuestra ignorancia; la libertad no nos será ofrecida, porque de nuestra esclavitud se mantienen. Actos como los que hoy inaugura este Centro se necesitan: escuelas independientes con profesores libres. Y los jóvenes a aprender para ser hombres y los hombres a trabajar para ser libres.²⁴

Tan sols un mes després de la unió entre Mañé i Montseny, Pere Jordana, membre de la Societat de Lliurepensadors, va oferir a la parella la direcció de l'acadèmia laica, fet que evidencia novament la vinculació entre ambdues ideologies.

Encara que cal desmentir que l'escola fos inaugurada per la jove parella, s'ha d'assenyalar que després de la seva arribada s'hi van aplicar nous mètodes pedagògics com la coeducació entre nenes i nens. El fet que l'escola fos mixta va comportar les denúncies dels sectors més conservadors de la ciutat, que no van veure amb bons ulls que les nenes s'incorporessin al procés pedagògic pràcticament en les mateixes condicions que els nens (Fuentes Codera 2015, p. 57-72).

L'escola es va anunciar als periòdics locals amb l'objectiu de cridar l'atenció de les famílies i, al cap de poc temps, va arri-

24 Montseny, Joan. «Breves consideraciones sobre la instrucción», a: *Las Circunstancias*, 6 i 16-09-1888.

L'etapa de Reus (1891-1897)

bar a tenir matriculats un centenar d'alumnes i va haver d'incorporar un horari vespertí. Fins i tot membres de la burgesia, conscients de les altes capacitats adquirides mitjançant aquests nous models pedagògics, hi van portar els seus fills i filles malgrat la mala premsa.²⁵

Al periòdic local *Las Circunstancias* es va publicar, entre abril i maig, l'article de *Soledad Gustavo* «La enseñanza laica», en què es marcaven les intencions laiques i científiques del centre. Així mateix, s'apostava pel joc com a eina pedagògica i es proposava un sistema allunyat del càstig com a mitjà de correcció. El centre es va situar al carrer de la Presó número 15. No gaire lluny, al carreró de Nolla, hi havia la casa de la parella.

La influència de Teresa i Joan sobre les i els alumnes, malgrat les crítiques, va ser més que evident. Així ho va manifestar Teresa Mañé anys després d'haver regentat l'escola:

Durante el tiempo que me dediqué a la enseñanza pude cerciorarme de la influencia que las cosas del maestro ejercen en el alumno, ya que este copia su caligrafía, su lenguaje, sus ademanes, etc. etc. sobre todo cuando el profesor posee lo que podemos llamar ángel y se hace querer de sus discípulos.

Más tarde, al correr de los años, me encontré con que la mayoría de mis alumnos (el colegio era de ambos sexos) profesaban mis ideas, siendo activos militantes, y algunos de ellos, han dejado pequeña a su maestra.

De lo cual deduzco que, aunque el profesor no enseñe a sus discípulos las ideas que sustenta: los dis-

25 Vegeu un exemple a: *Las Circunstancias*, d'abril a maig de 1891.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

cíbulos moldean su cerebro a imagen y semejanza de su profesor.

Claro, que hay que tener en cuenta que los alumnos de las escuelas racionalistas son hijos de hombres de ideas avanzadas; pero de todas maneras la influencia moral e ideal del maestro haría más que los libros y que las propagandas.²⁶

L'educació més enllà de les aules

Les activitats pedagògiques dutes a terme per la parella, que consideraven que l'educació havia de ser el motor de la revolució social, van traspasar l'àmbit de l'escola. Aquesta idea és la que va portar la parella a secundar la proposta del director de la presó de Reus, Isidro Díaz Aguado, d'incorporar una biblioteca al penal.

Díaz Aguado i Joan Montseny eren vells coneguts, ja que aquest últim havia estat empresonat en més d'una ocasió a conseqüència de la seva activitat política. La primera vegada va estar tancat un mes arran de la seva participació en els actes del Primer de Maig de 1891. La segona, de febrer a març de 1892, a conseqüència de les protestes públiques per les execucions a Jerez de la Frontera aquell mateix febrer. No seria l'última vegada. Els atemptats terroristes de Barcelona el van portar a escriure, el 1893, *Consideraciones sobre el hecho y muerte de Pallás* i *El proceso de un gran crimen*, textos que li costarien un nou judici.

Malgrat les diferències ideològiques, els tres van entaular una relació prou cordial, com va reflectir la sol·licitud que el direc-

26 Soledad Gustavo. «Influencia del Ideal», a: *Redención* (Alcoy), 11-01-1923, 96.

tor va fer a la parella.²⁷ El projecte d'Isidro Díaz, encabint a les reformes que s'estaven produint a la resta d'Europa, havia començat temps abans, concretament el 1887, en un comunicat enviat al consistori en què va mostrar el seu interès per obrir una escola dins de la presó.²⁸

Sens dubte, aquestes propostes que buscaven la reeducació i no el càstig dels reclusos van ser decisives perquè la parella decidís donar suport al projecte de la biblioteca. També hi van participar publicacions com *La Autonomía*, que va cedir un exemplar d'*Els Miserables*, de Victor Hugo, o persones com Josep Mercadé, que va donar les *Llegendes democràtiques*, de Jules Michelet, tots dos llibres en versió castellana.

Malgrat el caràcter literari d'aquestes obres, els sectors conservadors van iniciar una campanya en contra del projecte, a través de periòdics com el *Diario de Reus*. Segons els redactors d'aquesta publicació, la cessió de llibres d'aquest tipus, lluny d'aconseguir reeducar els presos, els convertiria en potencials anarquistes. Així mateix, acusaven els llibres de propagar i professar unes idees plenes de violència:

Llamamos la atención al digno Alcaide de las cárceles de este partido nuestro particular amigo don Isidro Díaz, acerca la conveniencia ó inconveniencia,

27 A més de contactar amb Mañé i Montseny, Díaz va sol·licitar a les institucions públiques de la ciutat que col·laboressin en el projecte bibliotecari. L'Ajuntament, per exemple, va traspassar la consulta pertinent al Ple municipal del dia 10 d'agost de 1894, que va acordar traslladar l'assumpte a les seccions de Govern i Presons. Dies més tard, Francesc Benavent, com a representant municipal, va aprovar la concessió de diferents volums a la biblioteca de la presó.

28 Arxiu Comarcal del Baix Camp (ACBC), Actes Municipals, 10-08-1894, full. 782 ; 24-08-1894, full. 830-832 i 22-08-1894.

de facilitar a los reclusos en aquel establecimiento, la lectura de algunas de las obras que según leemos en el periódico federal, digo en el periódico defensor del partido único, han regalado con destino a la biblioteca de la cárcel los profesores de la escuela laica de esta ciudad don Juan Monseny y doña Teresa Mañé.

Algunas de dichas obras, contienen un texto encaminado de un modo directo a la defensa de los ideales anarquistas: de esa plaga que para ignominia y vergüenza del siglo que corremos se halla tan desarrollada en el orbe entero y cuyos frutos no son otra cosa que verdaderos asesinatos: díganlo sino el horroroso crimen del Liceo, el atentado de la Gran-Vía, la muerte de Carnot y otro sin número de ignominiosos hechos que por desgracia hemos tenido que registrar de algún tiempo a esta parte.

Por eso entendernos que la lectura de algunos de dichos libros, no puede producir otra cosa, más que algún grave trastorno que estamos todos en el deber de evitar.²⁹

La resposta de la parella davant de les crítiques, que van transcendir l'àmbit local, no es va fer esperar. Aquell mateix dia van escriure una carta a la redacció del periòdic local manifestant les seves discrepàncies i reptant-los a concretar les acusacions que s'havien realitzat. L'endemà el *Diario de Reus*, a més de fer pública la carta, la va respondre reafirmant-se en el que havia exposat. Les acusacions i les consecutives rèpliques es van prolongar en el temps a través del *Diario* i de *La Autonomía*.³⁰

29 *Diario de Reus*, 23-08-1894, 193.

30 *El Diario de Reus*, 24-08-1894, 194. Vegeu també: 25-08-1894, 195 i 26-08-1894, 196 i *La Autonomía*, 25-08-1894.

L'etapa de Reus (1891-1897)

En tot cas, aquesta experiència va servir per reafirmar els propòsits pedagògics de Mañé i Montseny, que, igual que molts altres anarquistes, van defensar aferrissadament una transformació social integral fonamentada en la transformació pedagògica, un canvi que esperava aconseguir materialitzar en algun moment la revolució social.

Militància anarquista

La popularitat de Mañé es feia cada vegada més notable, tant és així que el 19 de novembre de 1891 el periòdic madrileny *La Anarquía* li va dedicar la portada, quan només tenia vint-i-cinc anys. En aquella exaltada biografia, encara que s'incorria en diferents errors, se la reconeixia com unes de les figures més importants i influents del moment per la seva lluita a favor de l'emancipació de les dones, per sobre d'escriptores tan reconegudes com Emilia Pardo Bazán o Rosario de Acuña, a qui acusarien de *cursis*.

El 21 de juliol de 1891 va assistir a l'homenatge que els grups federals del Vendrell van fer de la presa de la Bastilla francesa al Casino Democràtic Republicà. A l'acte, al qual van assistir unes mil sis-cents persones, a més de llegir-se poemes, versos i proses, l'autora va recitar un treball seu que homenatjava la Revolució Francesa.³¹

La seva retòrica, oral i escrita, es va convertir aleshores en un model per a altres dones anarquistes. Per exemple, el 18 de març, en l'acte celebrat al Círculo de Trabajadores de Madrid amb motiu del 21è aniversari de la proclamació de la Comuna,

31 *El Mercantil*, 24-08-1891.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Biografia i gravat de Teresa Mañé pocs dies abans del seu vint-i-sisè aniversari. Portada del periòdic *La Anarquía*, 19-11-1891, 63. Fons: Biblioteca Pública Arús de Barcelona.

l'anarquista i oradora Marta González va llegir diferents textos de Mañé.³²

Però tot no van ser gojos i celebracions. El 1892, Teresa Mañé, que havia estat mare uns quants mesos després d'unir-se a Joan, va perdre la seva primera filla. El periòdic *La Anarquía*, que posava en el centre d'aquesta situació Joan Montseny en comptes de Teresa Mañé, va anunciar de la següent manera el condol a la parella:

Nuestro compañero Montseny ha tenido la desgracia de perder una hija de corta edad, fruto primero de su unión con nuestra ilustrada compañera Teresa Mañé.

A ambos queridos amigos, a quienes hubiéramos deseado prodigar los consuelos que la personal amistad puede prestar en trances tan amargos, acompañamos en su justo dolor.³³

Després de la pèrdua de la filla, de la qual no parlaria mai públicament, no va tornar a participar en actes públics fins a començaments de setembre. Concretament, el 19 de setembre va intervenir en un míting a la Riba, un petit poble situat a uns trenta quilòmetres de Reus. Segons *La Anarquía*, va ser un acte multitudinari on es va parlar de la propietat individual, del sufragi universal, de la prostitució o del militarisme i on a més es va ressaltar la importància de la unió entre treballadors per poder dur a terme la revolució social.³⁴

³² *La Anarquía*, 25-03-1892, 81.

³³ *La Anarquía*, 10-06-1892, 91.

³⁴ *La Anarquía*, 13-10-1892, 109. Aquell mateix any va ser convidada com a representant de les societats obreres catalanes, al Congrés Universal de Lluitadors que havia de tenir lloc a Madrid amb motiu de la celebració del

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

En aquesta cerca constant per crear una xarxa sòlida als municipis més petits, el 1893 també va visitar Alcover, un municipi on, com en tants altres, havia arrelat amb força el federalisme. Entre els diferents espais de sociabilitat fundats a la segona meitat del segle a la localitzat, cal destacar la taverna de Ca Cosme. Aquesta taverna, com apunta Plàcid Vidal, es va convertir en un espai polític de referència. Vidal també es va fer ressò de la visita de la parella al municipi: «No feia gaire temps que hi havia hagut els propagandistes àcrates Joan Montseny (*Federico Urales*) i la seva muller Teresa Manyer (*Soledad Gustavo*), els quals hi tingueren establerta una escola lliure» (Vidal 1934, p. 59).

En tot cas, la seva activitat com a escriptora, divulgadora i intel·lectual cada vegada era més important. Centrada en l'emancipació i l'alliberament de la dona, va escriure en publicacions transnacionals com *La Questione Sociale* o *La Voz de la Mujer* i va participar en projectes editorials com *La Conciencia Libre*, publicació dirigida per la val·lisoletana Belén Sárraga que va veure la llum per primera vegada el 7 de juny de 1896 a la vila de Gràcia.

La persecució policial i els processos de Montjuïc

Andalusia i Catalunya, en general, i Barcelona, en particular, s'havien convertit en escenaris convulsos. El 24 de setembre de 1893, Paulí Pallàs, tipògraf de professió, va atemptar amb una

4t centenari del descobriment d'Amèrica. A l'acte hi havien d'assistir altres representants com Teresa Claramunt, Josep Lluнас, Jaume Torrents o Tarrida del Màrmol; tot i això, les mancances econòmiques van provocar que només hi viatgessin Lluнас i Torrents. Malgrat els esforços de l'organització, l'acte finalment no es va poder celebrar perquè va ser interromput violentament per les autoritats locals.

bomba Orsini contra el general Arsenio Martínez Campos durant una parada militar a la Gran Via. Pallàs, que tenia tres fills, va ser conscient en tot moment de l'abast de la seva acció. De fet, en ser arrestat va cridar: «Visca l'anarquia!». Poc després, va ser jutjat en Consell de Guerra i afusellat a Montjuïc el 7 d'octubre. Aquell esdeveniment, que va portar per tercera vegada Montseny a la presó, va provocar també una forta repressió contra les idees lliurepensadores i anarquistes. No obstant això, aquesta no va ser la persecució més important per a la història de l'anarquisme.

El 7 de juny de 1896, a conseqüència de la bomba llançada a la processó de Corpus de l'església de Santa Maria de la Mar de Barcelona, al pas pel carrer dels Canvis Nous, les autoritats van iniciar una nova caça de bruixes contra tots aquells que en algun moment havien donat suport a les idees àcrates, lliurepensadores o anticlericals. L'arbitrarietat de les acusacions va portar a la presó entre sis-centes i set-centes persones (Dalmau 2010, p. 276).

Joan Montseny va ser detingut enmig de la via pública, emmanillat davant d'alguns dels seus alumnes i obligat a passejar pel centre de Reus acompanyat d'una dotzena de guàrdies civils. Va recórrer a peu el trajecte fins al Vendrell (uns 30 km), des d'on un carruatge el va portar fins a Barcelona. Allà va ser empresonat primer a la presó de les Drassanes, després a la de la ciutat i, finalment, al castell de Montjuïc. El delicte va ser haver publicat dos textos en suport a Pallàs, haver regentat una escola laica i haver apadrinat una de les filles de Pallàs després que fos ajusticiat.

La historiografia s'ha preguntat com Mañé, que aleshores era més popular que el seu company, no va ser empresonada

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

com Teresa Claramunt. Montseny, recordant la conversa amb el policia que el custodiava a Torredembarra durant el seu viatge cap a Barcelona, deia:

—¿Quién es usted, que tanto quiere este pueblo? [...]

— Un profesor laico de Reus.

— ¿De Reus ha dicho? —sí Señor.

— ¿Marido de Soledad Gustavo? [...] El guardia se paró y sacó de su mochila un número de “Las Dominicales del Libre Pensamiento”, que contenía un artículo de mí esposa. (Urales 2020, p. 126-127)

Tot i que era molt coneguda per la seva participació en tota mena de vetllades anarquistes, la seva recent maternitat va impedir que fos empresonada i va evitar que fos una de les víctimes dels processos (Urales 2020, p. 12-127). Va iniciar llavors una intensa campanya per alliberar els empresonats, es va fer càrrec, tota sola, de la direcció i administració de l'escola i va haver de cuidar la seva segona filla, que també va morir al cap de poc temps.³⁵

Joan Montseny va rebre un gran suport. A més dels treballs publicats a *La Autonomía*, molts dels pares i mares dels nens i nenes de l'escola de Reus i molts altres correligionaris àcrates van mostrar la seva simpatia cap al mestre. Totes aquelles accions el van commoure. Dies després va dirigir una carta a totes aquelles persones que havien secundat un dels manifestos emesos per Teresa Mañé.³⁶

35 Teresa va tenir el suport de la seva germana Carme, que havia anat a viure amb ella poc després d'arribar a Reus. Carme ja havia viscut a la capital del Baix Camp amb el seu company Federico Morros. Després de la mort del company, el 1880, va tornar a Vilanova i la Geltrú amb la seva filla Elisa Morros Mañé, que tenia dos anys.

36 *La Autonomía*, 25 i 29-04-1897.

L'etapa de Reus (1891-1897)

Malgrat tot, els intents d'alliberar-lo no van prosperar. Pràcticament un any després, el 15 de juliol de 1897, Montseny marxava desterrat a Anglaterra a bord del vaixell *Isla Luzón*, junt amb vint-i-set anarquistes més.³⁷

La situació va empitjorar encara més arran de l'assassinat del president del govern Antonio Cánovas del Castillo, comès pel jove anarquista italià Michele Angiolillo Lombardi. Després d'aquest atemptat, que pretenia venjar les execucions de Montjuïc, Teresa Mañé, preocupada per si es repetien els fets de Barcelona i conscient de l'impacte internacional de la notícia, va decidir reunir-se amb el seu company a Londres aquell mateix estiu, passant primer per París.³⁸

37 Ells mateixos van haver de pagar-se el bitllet del vaixell. El 30 de juliol van arribar a Liverpool. Altres van ser deportats fins a París.

38 L'escola, tot i que va canviar de model pedagògic, va continuar oberta gràcies a la germana de Joan Montseny i al seu company.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

L'EXILI A LONDRES (1897)

La militància a Londres

Després d'un llarg viatge fins a París, va arribar a Londres a través del canal de la Mànega. A l'estació Victoria l'esperaven Joan Montseny i Teresa Claramunt, juntament amb altres exiliats espanyols i camarades anglesos. Des de l'estació es van dirigir, també amb tren, fins a l'apartament on s'havia allotjat durant aquell temps Joan Montseny. La impossibilitat de viure junts en aquella humil estança va provocar que aquell mateix dia Teresa Mañé decidís que havien de llogar una nova habitació a casa de la família Delbeck, un matrimoni llibertari format per un francès i una alemanya.

Al soterrani d'aquesta casa s'hi havia instal·lat una impremta des de la qual es van imprimir molts dels fullets que es van distribuir per la ciutat i per molts altres països europeus. També des d'aquest nucli, en col·laboració amb els Delbeck, Joseph Perry, Tarrida del Màrmol i altres membres de l'Spanish Atrocities Committee (SAC), van organitzar un atemptat frustrat contra la reina regent Maria Cristina d'Habsburg-Lorena.

A la capital anglesa, Mañé va treballar de brodadora al taller d'una madrilenya i el seu company francès. Antònia Miravent, la mare de Teresa, li havia ensenyat a cosir i a brodar,

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

coneixement que va posar en pràctica al llarg de la seva vida. Alguns dies es reunien amb la resta d'exiliats al Club dels Alemanys. Entre altres personatges es va retrobar amb Teresa Claramunt, amb qui va tenir una bonica relació d'amistat, Anselmo Lorenzo i Tarrida del Màrmol. També va reafirmar la seva relació amb Errico Malatesta, a qui havia conegut no gaire temps abans a Reus, i va conèixer Piotr Kropotkin, Jean Grave, Emma Goldman o Louise Michel, que s'havia establert a la ciutat almenys des de 1890.

Aquesta etapa va marcar un punt d'inflexió en la seva vida i el seu discurs. Un parell d'anys després, l'autora recordava la seva experiència a la ciutat en el treball titulat «Recuerdo de antaño»,³⁹ on a més de destacar l'extrema misèria de molts dels ciutadans londinencs, recordava algunes de les diferències culturals que més la van sorprendre, entre d'altres, el costum que els homes saludessin les dones amb un petó a la galta. També l'experiència a Londres la va fer canviar de parer respecte al concepte i al moviment feminista (almenys fins que el 1902 es va fundar a Washington la International Women's Suffrage Alliance):⁴⁰

...sólo España yace postergada, mirando con indiferencia cuanto con nuestro sexo se relaciona, como si ya estuviera satisfecha de caberle la gloria, la inmarcesible gloria, de contar entre sus mujeres más ilustres a la seráfica doctora Teresa de Jesús [...] Hora sería ya de que España hiciera un saludable movi-

39 Soledad Gustavo. «Recuerdo de antaño», a: *La Revista Blanca*, 01-02-1899, 15.

40 A partir de 1902 el feminisme va ser associat per les anarquistes al moviment sufragista i burgès, que, lluny de voler transformar la societat patriarcal, només hi volia col·laborar. És aleshores quan anarquistes com Mañé rebutgen qualificar-se com a feministes, però no abans.

miento feminista, colocándose al lado de las naciones que en esto llevan la batuta. Así espero sea.⁴¹

A partir d'aleshores donaria suport al concepte de feminisme a través d'una reformulació anarcofeminista plena de textos sobre la sexualitat femenina, l'amor lliure o la prostitució. Per exemple, parlant sobre l'amor lliure, va considerar que:

...amando cuando uno se siente atraído hacia una persona y cambiando cuando esta atracción haya desaparecido; si el amor es una cosa independiente de las relaciones sexuales ó si está tan íntimamente ligado con ellas que el más pequeño desliz es motivo suficiente para que desaparezca, si la familia es consecuencia natural del ser humano ó una institución hija del sistema capitalista que seguirá el mismo fin que éste.⁴²

La diferència lingüística no va ser un gran problema per a ella, ja que havia adquirit uns certs coneixements d'anglès durant la seva etapa com a mestra a Vilanova i la Geltrú. Això li va permetre relacionar-se amb tota mena d'activistes angleses i, també, accedir a la premsa de l'època.

Malgrat tot, l'estada a Londres va ser breu. Tres mesos després d'arribar-hi, la nit del 14 al 15 d'octubre, Mañé, al costat de Josep Pons Vilaplana i Joan Montseny, es va embarcar al port de Newhaven rumb a la costa francesa.

41 Soledad Gustavo. «Movimiento Feminista», a: *La Revista Blanca*, 01-07-1898, 1. Per aprofundir més en aquest tema vegeu la meua tesi doctoral: (2022): «De Soledad Gustavo a Teresa Mañé Miravent: los orígenes del anarco-feminismo en España (1865-1939)», Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.

42 Soledad Gustavo. «Del amor», a: *La Revista Blanca*, 01-11-1898, 9.

El pas per París

Després de desembarcar a França, van agafar un tren fins a París. Allà la parella es va allotjar en una habitació del carrer de Grand-Prieuré. L'objectiu era trobar-se amb Charles Malato, periodista que havien conegut a Londres. El periodista àcrata del periòdic *L'Intransigeant*, amb qui mantindrien una llarga amistat, va ser qui els va acostar als cercles llibertaris parisencs i els va connectar amb els exiliats espanyols. Recordava Teresa Mañé: «A la redacción de *L'Intransigeant* iban a parar todos los anarquistas españoles, seguros de encontrar allí una mano amiga que los guiara». ⁴³

Una vegada instal·lats, també van trobar-se amb el pedagog Francesc Ferrer i Guàrdia, amb qui mantenien una relació molt pròxima. Allà també es van tornar a veure amb l'anarquista Teresa Claramunt i el seu company Antonio Gurri, que havien trobat una casa força humil al carrer d'Angoulême. ⁴⁴

París es va presentar davant Mañé com una ciutat plena de cultura i idees. A la capital francesa va conèixer publicacions com *La Revue Blanche* o *L'Humanité Nouvelle*, que tant la van influir. També es va trobar amb el París de la Revolució Fran-

43 Soledad Gustavo. «Ante la muerte de Carlos Malato», a: *Solidaridad Obrera*, 15-11-1938, 2.044.

44 Segons recorda Teresa Mañé: «Durante el destierro ella [Teresa Claramunt] y su compañero estuvieron primeramente en Londres, luego pasaron a Roubaix (Francia), donde trabajaron de tejedores (el oficio de ambos) y más tarde se trasladaron a París, donde trabajó Teresa en una fábrica de corsés y su compañero en un taller de bicicletas. Sólo los que hemos vivido en París, sin medios de vida, sabemos lo que es París para los emigrados. Y el hambre de Teresa aún era el refugio de los españoles que no encontraban trabajo. La rue de Angouleme, domicilio de Teresa, era el asilo de los desgraciados» Soledad Gustavo. «Teresa Claramunt», a: *La Revista Blanca*, 01-05-1931, 191.

cesa, de la Comuna, d'Émile Zola, a qui admirava, i del Louvre, que va deixar una important empremta en el seu imaginari i la seva concepció d'art.⁴⁵

No obstant això, la precària situació econòmica, que va provocar períodes en els quals van arribar a passar fam, va impossibilitar el seu retorn a la Península. Va ser llavors quan Montseny va demanar ajuda a Evarist Fàbregas, empresari i amic de Reus, que en aquells dies tenia una important empresa de transports amb seu al sud de França. Aquest va ordenar l'enviament de 200 pessetes amb les quals la parella va poder pagar part del passatge. Amb això, altres petites ajudes i la venda d'alguns objectes personals van comprar el bitllet fins a Perpinyà amb l'objectiu de passar a Espanya.

45 Soledad Gustavo. «Emilio Zola», a: *La Revista Blanca*, 15-10-1902, 104 i «Influencia del arte en la moral», a: *La Revista Blanca*, 15-07-1898, 2.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

EL RETORN DE L'EXILI I L'INICI DE LA PRIMERA ETAPA MADRILENYA (1898-1905)

La breu estada a Vilanova i la Geltrú

Teresa Mañé i Joan Montseny van tornar junts de París el 28 de novembre de 1897, però es van separar en arribar a la frontera. Ella es va dirigir a Vilanova i la Geltrú, mentre que ell va anar a Madrid, gràcies a una cèdula falsa que un guàrdia municipal de Reus li havia proporcionat, ja que la condemna de desterrament encara continuava vigent.

L'objectiu va ser iniciar una nova campanya per denunciar els processos de Montjuïc per aconseguir la revisió del judici. El gran problema, malgrat tot, era que la premsa anarquista continuava il·legalitzada i, per tant, Montseny havia de trobar una publicació d'abast general que recollís aquestes reivindicacions. Va ser així com va començar a treballar de redactor, a partir de l'1 de gener de 1898, a *El Progreso*, periòdic dels seguidors de Manuel Ruiz Zorrilla, que en aquell moment dirigia Alejandro Lerroux. A la redacció va arribar al costat d'Ernesto Álvarez, un val·lisoletà establert a Madrid que havia dirigit publicacions com *La Anarquía* i *La Idea Libre* i de qui es va distanciar poc temps després.

La situació il·legal de Joan Montseny va provocar que durant les primeres setmanes es mogué amb un cert sigil, com ell

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

mateix va apuntar en les seves memòries o com va assenyalar Teresa Mañé a la sèrie d'articles publicats a *Tierra y Libertad* sota el títol «El paradero de Juan, o un francés en Madrid». ⁴⁶ Poc després, Teresa Mañé es va desplaçar fins a la capital espanyola. Sembla que Montseny s'havia allotjat un temps a la seu d'*El Progreso* i, veient l'arribada imminent de la seva companya, es va mudar a un pis del carrer Hermosillas que no va agradar gens a Teresa Mañé, motiu pel qual es van tornar a canviar a un pis del carrer de Ponzano, núm. 8, 3r esquerra. No gaire temps després, hi van arribar els pares de Teresa, la seva germana Carme i la filla d'aquesta última, Elisa Morros.

Madrid i la fundació de *La Revista Blanca*

Teresa aviat es va convertir en una figura imprescindible en els cercles madrilenys. Com apunta la historiadora Dolors Marín, encara era més popular que *Federico Urales* (2020, p. 159). Al febrer de 1898, en *Las Dominicales del Libre Pensamiento* se la reconeixia com «una de las señoras de más talento que cuenta la causa popular». ⁴⁷

També en aquesta mateixa publicació s'anunciava la seva intenció d'inaugurar una nova escola laica de nenes a la capital, un projecte que ràpidament es va acabar frustrant:

Hemos tenido el gusto de recibir la visita de doña Soledad Gustavo, profesora laica de Reus, a quien hemos consagrado ya merecidas alabanzas en estas

46 *Tierra y Libertad* entre el 18-02-1904 (núm. 368) i el 05-05-1904 (núm. 379).

47 «Esa es la República», a: *Las Dominicales del Libre Pensamiento*, 17-02-1898, 816.

columnas, porque es, en efecto, una de las mujeres más sólidamente ilustradas que cuenta nuestro país, según podrán apreciar por sí mismos nuestros lectores, a vista de la carta suya que publicamos en otro lugar de este número. Regularmente la señora Gustavo se establecerá en Madrid, abriendo un colegio de niñas, cuyo caso la enseñanza laica madrileña está de enhorabuena.⁴⁸

No obstant això, cal assenyalar que el projecte de l'escola va quedar eclipsat per la inauguració, pocs mesos després, de *La Revista Blanca*.

El gir editorial d'*El Progreso*, que va presentar el general Valeriano Weyler com un dels salvadors de la pàtria espanyola per la seva actuació a la guerra de Cuba, així com les tensions internes amb Lerroux, van portar Joan Montseny a abandonar la publicació i a iniciar, al costat de Teresa Mañé, un nou projecte editorial que s'havia d'encarregar de continuar la campanya de revisió dels processos de Montjuïc,⁴⁹ més encara quan, després de la clausura de *La Idea Libre*, no existia cap publicació anarquista que se n'encarregués. Era important unir esforços per revifar unes idees anarquistes que havien estat malmeses per la mala premsa, la deserció, per la repressió o per l'exili de molts i moltes dels seus representants.

En tot cas, es van trobar amb diferents inconvenients a l'hora de materialitzar el projecte. El primer, que des del 4 de setembre de 1896 estava en vigor la «Ley estableciendo la penalidad

48 *Las Dominicales del Libre Pensamiento*, 31-03-1898, 822.

49 *La Campana de Gràcia*, 14-09-1907, 2.001. Joan Bautista Oller criticava la reacció de Lerroux davant dels processos de Montjuïc i lloava el posicionament de Teresa Mañé i Joan Montseny.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

para los que atentaren contra las personas ó las cosas empleando sustancias ó aparatos explosivos», coneguda també com a «Llei de repressió contra l'anarquisme»,⁵⁰ que permetia a les autoritats competents suspendre aquelles publicacions sospitoses de donar suport a les idees anarquistes.

Tanmateix, ben aviat van començar les gestions per iniciar el projecte. Per mirar d'emascarar el caràcter àcrata de la nova revista que pretenien fundar, van buscar la col·laboració d'importants intel·lectuals. Així, malgrat les contradiccions que poguessin tenir sobre aquesta qüestió, sembla que van anar a visitar Francisco Giner de los Ríos, el pedagog krausista Manuel Bartolomé Cossío, Ricardo Rubio Álvarez de Linera, Gumersindo Azcárate i Urbano González Serrano, entre d'altres.

A més de les plomes més destacades del panorama internacional, com Louise Michel o Jean Grave, també hi van participar Teresa Claramunt, Francesc Pi i Margall, Pere Coromines, Ricardo Mella, el futur premi Nobel de literatura Jacinto Benavente Martínez, l'impressor Bernardo Rodríguez Serra, Miguel de Unamuno, Francesc Ferrer i Guàrdia, el jurista Pedro García Dorado Montero i Fermín Salvochea⁵¹ (Tavera 2020, p. 94 i Prado 2011, p. 50). Aquest últim, com recorda Pedro Vallina, va establir una relació molt propera amb Teresa Mañé:

Salvochea los estimaba mucho, sobre todo a Soledad Gustavo que creía una mujer muy enérgica, y con frecuencia los visitaba llevándoles algún original y recogiendo *Le Temps Nouveaux*, publicado en francés por Juan Grave, que leía y comentaba a sus oyentes en el Casino Federal (Vallina 1968, p. 53-54).

50 *Gaceta de Madrid*, 04-09-1896, 248 i 825.

51 Fermín Salvochea es va incorporar a l'editorial el 1899.

El títol va ser un altre dels trencacaps que van haver de solucionar. Teresa Mañé, el 27 de març de 1898, havia publicat a *El Progreso* un treball titulat «Anarquismo Intelectual» com a reacció a una conferència que, sota el mateix títol, Sanz Escar-tín havia pronunciat aquell febrer a l'Ateneo de Madrid. Segurament aquest article va inspirar la primera proposta de títol: *Evolución Intelectual*.

L'objectiu, com ha assenyalat Javier del Valle-Inclán, era crear una capçalera poc específica, per no despertar l'interès de la censura. La primera idea de títol es va esvaïr aviat i se'n van començar a buscar de nous que, seguint aquesta aparent neutralitat, fossin capaços de representar el projecte. Aviat va aparèixer sobre la taula la idea de *La Revista Blanca*, un títol que recuperava el de *La Revue Blanche* francesa, editada a Lieja o París segons el període. Aquesta revista havia dut a terme una campanya a favor dels condemnats dels processos de Montjuïc, motiu principal pel qual es va optar per aquest títol (Valle-Inclán 2008, p. 94-95).

Després de decidir el títol es va presentar un nou inconvenient: Joan Montseny estava oficialment expulsat d'Espanya i la seva presència efectiva a Madrid era clandestina, per la qual cosa no hi podia figurar com a director. Mañé, per la seva part, hauria necessitat una llicència marital feta davant de notari. No obstant això, no podia sol·licitar-la per dos motius: el primer, Montseny estava teòricament fora del país i, el segon, no tenien cap document que acredités la seva unió. Tampoc una dona soltera podia ser la directora de la revista, així que van haver de buscar un recurs per burlar la legislació.

Alguns historiadors han apuntat que la directora era Teresa Mañé però, pels motius abans citats, no va ser del tot així.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Aviat van observar que si la directora era una dona, havia de ser vídua, ja que d'aquesta manera no necessitaven el permís del marit. Carme Mañé, la germana de Teresa, havia enviduat als vint-i-un anys per de la defunció de Federico Morros per tuberculosi, així que van recollir els papers necessaris per al permís per editar la revista posant-la com a directora. Diu Teresa Mañé, recordant aquesta efemèride: «cuántas veces [...] nos hemos reído al ver que echaban en cara a Montseny el que se valiera de mí para legalizar la salida de nuestros papeles [...] sin pensar los desgraciados que ni siquiera era yo la que cubría las fórmulas precisas».⁵² La revista va ser una publicació familiar i polifacètica en què la figura de Mañé va ser imprescindible i omnipresent. Així ho apuntava també el professor Álvarez Junco: «...con diversos nombres casi todo lo que rellenaba su esposa» (Álvarez Junco 1990).

La Revista Blanca va veure la llum oficialment el juliol de 1898. Aquesta revista de «Sociología, Ciencias y Artes» va constituir, fins a la seva desaparició set anys després, el principal nucli de la crítica anarquista (Morales 2002, p. 180). El subcap de la policia judicial de Madrid, Laureano Díaz, en les seves memòries publicades el 1900, es va referir a ella com l'òrgan oficial que encoratjava les idees àcrates i situava la casa de la parella com a epicentre de les discussions i els debats:

...el centro de reunión y propaganda intelectual, y allí se reúnen todos los adeptos, y de allí dimana cuanto interesa a su causa y cuanto pueda contribuir a su engrandecimiento y a su ejecución. Allí acuden los incautos, allí los ilusos, allí aquellos que,

52 Soledad Gustavo. «El paradero de Juan, ó un francés en Madrid II», a: *Tierra y Libertad*, 18-02-1904, 368.

en un momento dado, por fanatismo, pueden traer días de luto, porque allí, repito, está la propaganda intelectual.

La seu de la revista es va situar en un primer moment al carrer Ponzano (entre l'1 de juliol de 1898 a l'1 d'octubre de 1899), tot i que poc després es va traslladar al carrer San Opropio (del 15 d'octubre de 1899 a l'1 d'octubre de l'any següent) i, seguidament, al carrer Cristóbal Bordiu (del 15 d'octubre de 1900 al 15 de juliol de 1905), on es va traslladar també la família.

L'èxit de la publicació va ser total. Segurament, com apuntava Juan Díaz del Moral, «la más importante del movimiento obrero en lengua española» (Díaz del Moral 1967: 171). Tant és així que un any després de la seva sortida, va aparèixer el *Suplemento a La Revista Blanca* alhora que s'editaven monografies i es traduïen textos dels anarquistes més importants d'arreu d'Europa.

Malgrat les desercions d'alguns dels intel·lectuals que havien donat suport al projecte en un primer moment, la revista es va convertir en un referent en la divulgació ideològica per a un gran nombre d'artistes, científics o sociòlegs. Així, el projecte es va inserir en un ambient intel·lectual regeneracionista després de la presa de consciència del paper secundari que Espanya jugava en el concert transnacional. Com ha assenyalat Jaime D. Rodríguez Madrazo (2020, p. 67), en aquesta primera època l'editorial va tenir intercanvis amb publicacions dels Estats Units com *El Despertar*, amb seu a Brooklyn, i *Germinal* i *La Questione Sociale* de Paterson, a Nova Jersey. Quant a l'àmbit d'Amèrica Llatina, va tenir intercanvi amb publicacions de l'Argentina com *El Rebelde*, *Ciencias Sociales* o *La Protesta Humana* i de l'Uruguai com *El Anárquico*, *Tribuna Libertaria* o *El Libertario*, encara que també es va enviar a Xile, el Brasil o

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Cuba. També es va relacionar amb altres publicacions europees com les franceses *L'Aube Meridionale* o *L'Humanite Nouvelle*.

A més a més, l'editorial va mantenir relacions amb diverses publicacions nacionals, com *Espartaco* (Barcelona), *Germinal* (la Corunya) o *El Porvenir del Obrero* (Maó). Al número 15 de la publicació es mostra la bona acceptació i simpatia que despertava per part d'altres revistes, com ara *La Autonomía* (Reus), *El Socialista* (Madrid), *El Eco de Fusión* (Tortosa), *El Demócrata* (Mataró), *La Lucha* (Vigo), *La Tomasa* (Barcelona), *La Concienca Libre* (València) o *La Marsellesa* (Huelva), entre d'altres (ERA 80 1977, p. 30-31). En tot cas, *La Revista Blanca* es va convertir en una publicació d'abast nacional i transnacional que va suposar un punt d'inflexió en la construcció del pensament anarquista.

Del Suplemento a La Revista Blanca a Tierra y Libertad

El 25 de gener de 1902 el *Suplemento* va passar a denominar-se *Tierra y Libertad*. L'agost de 1903 es va convertir en diari, i es va tornar a convertir en setmanari aquell mateix desembre. *Tierra y Libertad*, que havia estat ideat i coordinat per Teresa Mañé, pretenia seguir el camí del periòdic homònim anarcocomunista editat al barri de Gràcia (Barcelona) de 1888 a 1889. De la mateixa manera que el suplement dirigit per Mañé, el full publicat a Gràcia s'havia encarregat de denunciar els abusos comesos a Andalusia.

Tant el *Suplemento* com *Tierra y Libertad* van ser molt més incisius que *La Revista Blanca*. De fet, la fiscalia no va trigar a adonar-se'n i abans de finals d'octubre de 1899 els va imposar quatre denúncies. En aquest sentit, les autoritats van informar

d'ofici que Mañé podia ser-ne la propietària, però no directora, ja que la Llei d'impremta considerava que per ser-ho s'havia d'estar en ple gaudi dels drets polítics i civils. Sobre aquesta qüestió Joan Montseny diu:

La primera dificultad con que tropezaron las autoridades para perseguir a *Tierra y Libertad* hasta matar el periódico fue que estaba dirigido por una mujer, Soledad Gustavo. Decidieron que desapareciera mi compañera de entre sus futuras víctimas, rasgo muy español que es de agradecer. Se le dijo, por oficio, que ella podía ser la propietaria del periódico, pero no la directora, porque, según ellos, la ley de imprenta era terminante.

El director de un periódico había de estar en el pleno goce de sus derechos políticos y civiles, y la mujer en España no tenía derechos políticos de ninguna clase. Por lo tanto, no estaba facultada, según la ley, para dirigir ningún periódico. Pero como yo entonces ya podía serlo, porque ya se había abolido la ley que nos expulsó de España, fui yo el nuevo director. (Urales 2020, p. 302-303)

Joan Montseny destacaria també el litigi amb el setmanari *El Socialista*, òrgan del partit de Pablo Iglesias. De fet, una de les acusacions realitzades pel *Suplemento* va acabar transcendent als tribunals. La denúncia, dirigida contra la direcció de l'editorial, va ser presentada per Agustín de Andrés al jutjat de pau de l'Hospici de Madrid. Al judici, per a sorpresa d'Agustín, que esperava Joan Montseny, hi va anar Teresa Mañé. L'anarquista catalana deia sobre aquest tema: «...los socialistas españoles tienen sólo de socialistas el nombre, por cuanto una vez escriben

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

en letras de molde que la mujer debe cuidarse de remendar los calcetines, y otra niegan el derecho de defenderse a la mujer, invocando las leyes burguesas». ⁵³

Va ser tal la tensió i la crítica que el juny de 1900 va aparèixer a Madrid una publicació anomenada *La Revista Pálida*, el subtítol de la qual va ser «Órgano terrorífico del Grupo Antir-rabiático-Libertario-Anarquista». Tot i que només se'n coneix un número, va ser una paròdia en tota regla: des de la capçalera fins al peu d'impremta, els col·laboradors i fins i tot els articles dirigits a la parella.

Des de *La Revista Pálida* es va denunciar tant Joan Montseny com el caràcter anarquista de la publicació, i això va generar un greuge cap a Teresa Mañé, que públicament n'era la directora. Mañé es va mostrar ofesa pel fet que les denúncies de la publicació no es dirigissin també a ella pel fet de ser dona. Això evidència, d'una banda, la seva forta personalitat i, per una altra, la seva indiscutible posició com a dona pública, política i sense por a cap mena de represàlia. Evidentment, ella tenia la mateixa implicació que el seu company en el projecte. Deia el mateix Joan Montseny sobre la implicació de Mañé: «...repartía el cambio que el periódico había establecido con los de Madrid; dejaba paquetes en los puntos de venta, y si Tierra y Libertad, en su heroica y gloriosa época, llegó a tirar diez y siete mil ejemplares, no poco se debía a los esfuerzos de Soledad Gustavo». ⁵⁴

Els problemes econòmics de la revista també van ser una constant. Des del primer moment, es van reclamar als repartidors els beneficis que generava la revista. Els deutes eren tants

53 «Carta abierta», a: *Suplemento a La Revista Blanca*, 11-08-1901, 117.

54 Federico Urales. «Por la dignidad del Ideal», a: *El Porvenir del Obrero*, 04-06-1915, 398.

que Mañé i Montseny van acabar denominats pels repartidors «rateros de la prensa obrera». El problema va acabar comportant grans dificultats, fins i tot a l'hora de pagar el paper i la impressió, aquesta última a càrrec d'Enrique Marzo. En tot cas, van ser tants els retards, que amics i lectors de diferents llocs del món, com Jean Greaghe des de Buenos Aires, van acabar col·laborant econòmicament amb la publicació.

En definitiva, els impediments, els segrestos d'edicions senceres i el pèssim comportament d'alguns dels repartidors i corresponsals van provocar que el 1904 decidissin transferir *Tierra y Libertad* a Francisco González Sola i Bernardo Saavedra.⁵⁵

Un any després, el novembre de 1905, s'anunciava la intenció de publicar *Voluntad*, una capçalera que havia de substituir *Tierra y Libertad* i que hauria comptat amb la col·laboració d'importants escriptors, però el projecte no es va arribar a materialitzar mai.

El fracàs editorial

A conseqüència de les dificultats econòmiques, la parella no va poder fer-se càrrec dels compromisos adquirits amb altres empreses. Per exemple, la publicació *Natura* va escriure a *El Rebelde*, publicació que havien fundat Francisco Camba Andreu i Antonio Apolo, antics redactors de *La Revista Blanca*, manifestant el seu descontentament davant els retards econòmics: «Reiteramos, pues, que no se manden cantidades a ellos con destino nosotros, para no aumentar las 163,44 pesetas que nos adeudan».⁵⁶

55 *Suplemento a La Revista Blanca*, 10-11-1904, 2.

56 Manifest de l'Agrupació Editora de la Biblioteca Geopolítica i de la revista *Natura*. Barcelona, 12 juny de 1904. *El Rebelde*, 160-06-1904, 26.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Les acusacions emeses des d'*El Rebelde*, juntament amb altres com *Germinal* o *Natura*, també van posar de manifest les tensions dins de les files mateixes de l'anarquisme. Autors com Xavier Díez han apuntat que no va ser casual que el tancament de l'editorial coincidís amb el nou auge de l'anarcosindicalisme, especialment a partir del Congrés d'Amsterdam de 1906 (Díez 2003). A partir de llavors, projectes com *La Revista Blanca*, que va pretendre fer convergir intel·lectuals i obrers, van fracassar. No obstant això, com s'ha esmentat i coincidint amb Javier Valle-Inclán, el tancament concret d'aquesta capçalera estava relacionat amb l'aldarull econòmic i jurídic provocat per *Tierra y Libertad* (Valle-Inclán 2008, p. 89-90 i 96).

Aquest problema econòmic es va evidenciar també al darrer número de *La Revista Blanca*, publicat el 15 de juliol de 1905, en què es van desglossar i fer públics els comptes de l'editorial. En total, 824 deutors, repartits en sis-cents nuclis de població de la península Ibèrica, França, l'Argentina, els Estats Units, Cuba, Gran Bretanya, el Brasil o el Marroc, els devien un total de 19.753,81 pessetes. Per la seva part, *La Revista Blanca* devia 19.305 pessetes, que procedien principalment del fracàs de *Tierra y Libertad*. Concretament, de l'emmagatzematge de paper, dels pagaments a Francesc Ferrer, Manuel Constenia, Charles Malato, Joan Pérez Jorba i Henriette Hoogeoven.

A més a més, el 12 de febrer d'aquell any 1905 havia nascut Federica Montseny Mañé i, després d'haver perdut dues filles anys enrere, Teresa Mañé va decidir dedicar-se profundament a la seva criança i cura. Això va comportar que es desvinculés del projecte editorial.

Teresa Mañé: traductora

El treball a *La Revista Blanca* es va haver de combinar amb altres feines, principalment per suplir els problemes econòmics. Així, a banda de la tasca de direcció i administració, de la redacció de textos, de la participació en conferències o la cura de la petita granja que havien instal·lat a la casa familiar, Teresa Mañé també va treballar com a traductora del francès per a editorials com l'Escola Moderna, Casa Editorial Maucci i Biblioteca del Siglo de Barcelona o Sempere i Companyia de València.

Entre d'altres obres, va traduir la novel·la de Joan de la Hire *El infierno del soldado*; de George Sorel, *El porvenir de los sindicatos obreros*; de Maurice Donna, *Las ruinas del mundo antiguo: concepción maternalista de la historia*; de Lucien Descaves, el drama *La Luz: Drama en cinco actos*; de del Prásada, *Una Leyenda India*; de Henry Mürger, *La novela de todas las mujeres*; d'Artur Labriola, *Reforma y Revolución Social (La crisis práctica del Partido Socialista)*; de P. Praycourt, *La moral del cura*, o, del novel·lista francès Octavi Mirbeau, *El abate Julio* (Tavera 2007, p. 137).

Però no només traduïa per a editorials externes, també va traduir gairebé tot el que arribava a l'editorial de *La Revista Blanca*, fossin els articles per a les diferents publicacions periòdiques de l'empresa familiar o les edicions que ells mateixos publicaven. Entre altres autors, va traduir Herbert Spencer, Friedrich Nietzsche, Peter Lavroff o Emma Goldman i Louise Michel. D'aquesta última, com han assenyalat María Migueláñez i Dolores Marín, va traduir el llibre *El mundo nuevo* o, entre altres, els articles «El gato a la barricada» i «El 18 de marzo».⁵⁷

57 MICHEL, Louise. «El gato a la barricada», a: *La Revista Blanca*, 1-8-1900, 51 i «El 18 de marzo», a: *La Revista Blanca*, 15-6-1901, 72.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Les crítiques de Leopoldo García-Alas *Clarín* i la premsa madrilenya

Les crítiques a Teresa Mañé van ser una constant al llarg de la seva vida. Una dona parlant de dones i una anarquista que va plantejar la seva emancipació i alliberament suposava un maldecap per a tots aquells teòrics i il·lustrats que veien en les dones un objecte privat al qual modelar i explotar al seu gust.

Una de les publicacions que es va acarnissar amb Mañé va ser *Madrid Cómico*. La revista, de caràcter setmanal, es caracteritzava per tenir un posicionament antimodernista, d'humor castís, on la política poques vegades hi apareixia d'una manera directa i on el tradicionalisme literari nacional es convertia en l'eix principal de la publicació. Hi participaven autors com Vital Aza o Leopoldo García-Alas y Ureña *Clarín*. Aquest, que se sentia al *Madrid Cómico* com a casa seva, es va encarregar de la secció «Paliques», des d'on va llançar les seves crítiques a Mañé.

Clarín, tot i que havia donat el seu vistiplau per tal que es publicués *La Revista Blanca*, va canviar de parer de seguida en comprovar tant la tendència àcrata i anticlerical de la publicació, com el posicionament de Mañé sobre les dones.

La gota que va fer vessar el got va ser l'article de *Clarín* «Considerata» publicat a *Los Lunes de El Imparcial*, periòdic dirigit per José Ortega Munilla. En aquest treball va fer broma amb l'aparició de la nova publicació. Mañé i Montseny no van encaixar bé el text i van reptar l'autor zamorà a contestar i rebatre els seus arguments a través de la premsa.

A partir d'aleshores les crítiques del professor cap a la parella en general, i cap a Teresa Mañé en particular, es van accentuar de manera important. En tot cas, per ella, les acusacions

El retorn de l'exili i l'inici de la primera etapa madrilenya (1898-1905)

Clarín a la portada del Madrid Cómico, 28-10-1899, 4.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

van suposar un abans i un després en la construcció dels discursos feministes i de l'alliberament de la dona. De fet, molts dels textos generats en aquest període sobre aquesta temàtica van tenir com a objectiu respondre acusacions com la següent: «A estas horas tengo en contra a los libertarios y ácratas porque soy poco avanzado, porque no creo ni en el amor libre, ni en la sintaxis libre, ni en los estudios libres... y sin libros, ni en las mujeres libres...». ⁵⁸

El 20 de gener de 1900, com a reacció a les acusacions de Teresa Mañé, *Clarín* va tornar a atacar-la de manera directa i sense metàfores:

...La que no tiene salvación es Soledad Gustavo; porque esa tiene moño... y a las mujeres, aunque sean libertarias, ¡en poniéndosele en el moño una cosa!...

Ahora discute muy seria con unos señores que defienden la vuelta del mundo al salvajismo. La buena mujer no ve que todas sus teorías son pura creencia histórica, ni más ni menos que la de una beata cualquiera; y así como la beata cree en las muelas de Santa Polonia y en el agua de Lourdes, la señora Gustavo cree en sus indigestas lecturas, en la semi-sabiduría de los fanáticos que la han llevado a la doctrina del amor libre. La señora Gustavo viene a ser como un ama de cura de cualquier apóstol anarquista. Y así como jamás se me han ocurrido convertir a una devota del Corazón de Jesús, tampoco creo posible arrancar a doña Soledad de su fanatismo al revés... ⁵⁹

58 Clarín. «Palique», a: *Heraldo de Madrid*, 06-12-1899, 3.313.

59 Clarín. «Palique» a: *Madrid Cómico*, 20-01-1900, 16.

A les crítiques contra la directora de *La Revista Blanca* s'hi van sumar altres redactors del *Madrid Cómico*. El periodista Julio Poveda, en una crítica sobre l'obra *Luna de miel*, que s'interpretava al teatre El Dorado, va aprofitar la tessitura per llançar un nou dard a l'autora: «Los hay capaces de ruborizar a la mismísima doña Soledad Gustavo, una señora ácrata é increíble, que anda por ahí predicando el amor libre y definiendo el librepensamiento al estilo del alguacil de El monaguillo». ⁶⁰

El sarcasme utilitzat per Poveda demostra la misogínia i el masclisme amb què es va tractar Teresa Mañé, així com la seva rellevància pública dins de les esferes culturals madrilenyes. De fet, la repercussió de les crítiques i burles contra la seva persona va portar personatges com Anselmo Lorenzo a mostrar el seu suport a la seva amiga:

...Por más Clarín que fuese, la conocida frase ne, sutor, ultra crepidam, “zapatero a tus zapatos”, lo que dió por resultado que, siendo tan osado como era, no se atreviera conmigo. Porque tenía razón, y habiéndole hecho subir la ola sanguínea hasta enrojecer las no pequeñas asas que como apéndice de ánfora adornaban su olímpica cabeza, tuvo que desahogarse injuriando a mi respetable amiga Soledad Gustavo con toda la mala sombra de que niegan a la mujer intervención en los asuntos intelectuales. ⁶¹

Sens dubte, el conflicte entre Leopoldo García-Alas *Clarín* i Teresa Mañé va transcendir l'estrictament periodístic i ideològic.

60 Poveda, Julio. «Teatro Eldorado», a: *El Madrid Cómico*, 21-07-1900, 42.

61 «Definiendo», a: *La Revista Blanca*, 15-08-1901, 76.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Els espais de sociabilitat madrilenys: la Teresa Mañé omnipresent

Teresa Mañé, encara que va disminuir la seva activitat arran del naixement de la seva filla Federica, no va deixar de participar en altres publicacions, malgrat el treball i el temps dedicat a l'editorial. Era llavors una dona enèrgica i sense cap por. Per exemple, tot i haver-se distanciat d'altres corrents divergents i haver-se situat en el corrent anarquista, va continuar participant de manera assídua en la publicació lliurepensadora *Las Dominicales del Libre Pensamiento*. En aquesta, es va encarregar amb una certa regularitat de la secció «Carta abierta», on contestava els suggeriments i preguntes enviades a la revista.

Però no únicament va deixar la seva petjada per escrit; també, contraposant-se als imperatius del moment, se'n pot resseguir la seva presència a tota classe de mítings i certàmens. En la participació de Mañé als espais de sociabilitat madrilenys, s'observa com aquest tipus d'actes no eren exclusivament instruments de sensibilització i de mobilització, ni tampoc servien sols com a elements d'adoctrinament o de cohesió, sinó que també van suposar aules de debat i de confrontació ideològica. De fet, cap dels congressos ressaltats va ser exclusivament anarquista (Dalmau 2013, p. 63-83 i Madrid 2006, p. 3-13).

El 2 d'abril de 1899, al Casino de la Fusión Republicana de l'Agrupación Germinal de Madrid, Teresa Mañé va impartir la conferència «La Sociedad Futura», un dels textos que més repercussió va tenir en la seva obra i en el qual va aprofundir, entre altres aspectes, en la situació de l'anarquisme i del socialisme.

Un altre local que va freqüentar va ser el del Círculo Federal, situat al carrer Horno de la Mata, núm. 7, un casino republicà-federal-lliurepensador que donava cabuda als anarquis-

tes madrilenys.⁶² El setembre de 1899 va ser convidada per la Sociedad del Libre Pensamiento a una vetllada necrològica en honor dels lliurepensadors desapareguts. La notícia de l'acte remarcava també la igualtat de capacitats de les dones i la gran intel·ligència de Teresa Mañé. Així mateix es va destacar a *Las Dominicales del Libre pensamiento*:

...Soledad Gustavo [...] y todas las mujeres notables contemporáneas, orgullo nuestro y que se complace en ponerlas al frente de las que la religión nos muestra, para demostrar que la educación ó sea la ciencia, es la que influye de una manera directa y eficaz en las condiciones del individuo humano. Al terminar Cespedosa su notable discurso, un aplauso prolongado atronó el local.⁶³

Tres anys després, el 12 d'abril de 1902, va col·laborar en l'organització d'un taller de lectura instructiva en aquest mateix espai. Aquell any va assistir, juntament amb Joan Montseny, a una Assemblea Federal, en la qual van participar, entre altres, Julià Nogués, Nicolás Estévez Murphy (exministre de la Guerra de la Primera República) o el polític i humanista Antoni Rovira i Virgili. Aquests tres personatges van ser convidats a sopar a la casa familiar on, segons va exposar el mateix Rovira i Virgili en el seu llibre *El Poble Català* el 1902, es va criticar el gir polític d'Alejandro Lerroux.⁶⁴

62 El conserge era Antonio Gimeno, antic company d'Anselmo Lorenzo i membre del primer nucli fundador de l'AIT. En aquest espai hi van tenir seu diferents societats obreres d'implicació anarquista com el Porvenir del Trabajo (format per paletes), la Locomotora Invencible (ferroviaris) o, entre altres, la Sociedad del Libre Pensamiento (Vallina, 1968).

63 *Las Dominicales*, 01-08-1902, 75. També: *Las Dominicales*, 21-02-1902, 52.

64 *La Campana de Gràcia*, 19-01-1907, 1.967. En aquest context va participar en la fundació del periòdic *La Humanidad Libre*.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

D'aquesta manera s'observa tant la relació que hi havia entre anarquistes, federalistes i lliurepensadors, com la participació d'aquests col·lectius en els mateixos espais de sociabilitat. De fet, el febrer de 1903 Mañé va participar en un míting organitzat per la Juventud Federal de Madrid per denunciar la mort d'un lliurepensador a l'hospital provincial.⁶⁵

A la fi d'aquell any, entre el 7 i el 10 de novembre, es va celebrar un Congrés de Lliurepensadors, en el qual es va reivindicar, tal com s'havia fet temps enrere, l'erecció d'un monument en memòria dels màrtirs del lliurepensament i en què Teresa Mañé va incidir novament en la importància de la pedagogia laica. La parella va assistir a aquest acte, entre molts altres personatges, com ara Manuel Sawa, Francisco Pi i Arsuaga, l'escriptor Eduardo Zamacois i Fernando Lozano.

El 14 i 15 d'octubre de 1900, la parella també van participar en el Congrés Regional de Treballadors. Celebrat al teatre El Dorado, l'esdeveniment va ser presidit per Francesc Tomàs i va comptar amb la representació de dues-cents entitats i associacions i amb l'assistència de més de tres-cents cinquanta treballadors i treballadores d'arreu d'Espanya.⁶⁶

Un altre dels espais més populars on Teresa Mañé va intervenir de manera habitual va ser a l'Ateneo de Madrid. El 15 d'abril, dins del cicle de conferències organitzades per la Secció de Ciències Històriques, hi va llegir el treball «La Cuestión Social», en què va aprofitar l'oportunitat per retreure a alguns

65 Al març de 1904, va organitzar, novament al costat de la Juventud Federal, una vetllada on es va tractar la importància de l'emancipació de la dona en la revolució global.

66 Aquell any va viatjar a Catalunya i va participar en la vetllada inaugural d'una escola laica de Sant Martí de Provençals juntament amb Teresa Claramunt i Joan Montseny.

dels oradors contraris als anarquistes d'haver-los titllat de desequilibrats i d'acusar-los de fer embogir la població amb les seves proclames revolucionàries. Més concretament, va atacar Antonio Maestre, que havia dibuixat un panorama idíl·lic sobre la qüestió matrimonial.

El 23 de maig va tornar a acudir a l'Ateneo. En aquesta ocasió va preparar una crítica als parlaments realitzats pels diferents conferenciants. Així, es va pronunciar contra les teories misògines de l'italià Ezechia Marco Lombroso, conegut amb el pseudònim de *Cesare Lombroso*, i acceptades i exposades per l'ateneista José Botella. També va assenyalar Vicente Gay, que presentava els anarquistes com a criminals i malalts, o Jaime Vera, representant del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE), per les seves declaracions que titllaven els anarquistes de bojós o degenerats.

El desembre del 1901, després de la vaga celebrada aquell any, es van projectar una sèrie de debats per mostrar el suport als anarquistes represaliats en les manifestacions de Barcelona. A aquest homenatge, a més de Mañé i Montseny, hi van assistir socialistes com Práxedes Gambada, monàrquics com Leopoldo Romeo, José Martínez Ruiz conegut com a *Azorín* o Herminio Mendinaveitia, o també republicans com el futur president de la Segona República, Manuel Azaña.⁶⁷

L'any següent, les sessions organitzades per la Secció de Literatura, presidides pel dramaturg Miguel Ramos Carrión, van ha-

67 Aquest últim recordava a les seves memòries aquests actes als quals van acudir, entre altres, Joan Montseny i Teresa Mañé: «Y entre Urales y la Gustavo un joven enterrubio, rasurado, impávido, que, si lo aludía un adversario erguía en el escaño y abiertos los brazos, exclamaba: “¡Y yo soy hombre de acción, no de palabra!” El hombre de acción, de pocas palabras, era don José Martínez Ruíz, todavía sin pseudónimo» (Azaña 1966, p. 630).

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

ver de clausurar-se, i es van suspendre aleshores les conferències programades de Montseny, Mañé, Emilia Pardo Bazán, Blanca de los Ríos o el doctor Madinaveitia. Sens dubte, hauria estat molt interessant si s'haguessin pogut confrontar les seves propostes amb les d'autores com Pardo Bazán, defensora d'un feminisme antagònic al que predicava en aquell moment Teresa Mañé.

Al gener de l'any 1904, va assistir a les sessions sobre «Ciencias Morales y Políticas», en què hi va presentar el treball «De la enseñanza», amb el qual pretenia continuar la discussió de l'ensenyament a Espanya. A aquest acte, on va ser l'única dona, hi van assistir personalitats públiques com el president de la Primera República Nicolás Salmerón o Faustino Rodríguez-Sant Pedro, que fou alcalde de Madrid entre 1890 i 1891 i ministre d'Hisenda, d'Estat i d'Instrucció Pública i Belles Arts durant el regnat d'Alfons XIII.⁶⁸

No va ser l'última vegada que va participar en els actes organitzats per l'Ateneo. Després del naixement de Federica, Mañé hi va continuar assistint, tot i que no de manera tan assídua. Entre altres vegades, el 12 abril d'aquell 1905, tan sols dos mesos després d'haver donat a llum, hi va llegir el text de Joan Montseny titulat «La Iglesia y el Estado ante la Historia y en el porvenir».⁶⁹

Al costat de l'Ateneo de Madrid, un altre dels espais on va assistir de manera assídua va ser el teatre Barbieri, situat al carrer de la Primavera. El 21 de juliol de 1905 va participar en un míting a favor dels represaliats de la Corunya. A l'acte, presidit per Jerónimo Palma i Joan Montseny, Mañé es va encarregar

68 «Academias y Sociedades», a: *El Globo*, 23-01-1904, 10.363.

69 *La Revista Blanca*, 15-04-1905, 164. Analitzant el discurs del text ens podem atrevir a dir que aquest va ser un dels textos en què va intervenir la ploma de Mañé.

d'obrir els parlaments llegint un treball en què va explicar el transcurs de la vaga duta a terme a la ciutat gallega i en què va ressaltar la importància de la unió dels treballadors per aconseguir la llibertat de la societat.

Dos mesos després, el 15 de setembre, va tornar al teatre juntament amb Francesc Pi i Margall —que va morir el 29 de novembre d'aquell mateix any—, Jerónimo Palma i, entre altres, Facundo Dorado. L'objectiu era tornar a mostrar la seva posició contra els fets de la Corunya. En realitat, les acusacions de la premsa cap a la parella i cap a *La Revista Blanca* per la seva implicació en les vetllades a favor dels presos polítics van ser contínues. Per exemple, José Nakens, al periòdic *El Motín*, va criticar, en una nova manifestació misògina, la posició de Mañé i el seu suport continu al seu company: «Se debería arrojarse ignominiosamente del partido a Urales, por haber hecho que su señora, doña Soledad Gustavo, responda en un proceso que se sigue por injuria y calumnia a La Revista Blanca...».⁷⁰

El juny de 1903 va participar en un acte presidit pel seu company en què es va denunciar la persecució policial contra l'anarquisme. De fet, la participació de la parella en aquesta mena d'actes va fer que fossin assenyalats per la premsa com els capítostos del moviment llibertari madrileny. Així ho va apuntar *La Lectura Dominical*: «Los que son irreductibles del todo son los anarquistas, que también constituyen en Madrid agrupación autónoma; sus jefes visibles son aún Montseny y Teresa Mañé, conocidos por los respectivos seudónimos de Federico Urales y Soledad Gustavo».⁷¹ Temps després, aquesta mateixa publicació va tornar a llançar la seva crítica contra Mañé:

70 «Semana Social», a: *El Motín*, 21-09-1901, 34.

71 «Crónica Semanal», a: *La Lectura Dominical*, 23-08-1903, 503.

¡Soledad! ¡Soledad! ¿Pero es D. Soledad ó D.ª Soledad? ¿Es compañero ó compañera? ¿Pertenece al mismo sexo de D.ª Belén, ú al otro?

No lo sé. Como estos anarquistas no reconocen clases, ni categorías, ni desigualdades sociales, ni derechos distintos, por lo visto han suprimido también los géneros, y lo mismo les da del masculino que del femenino que del neutro.

Ellos dicen: ni Dios ni amo; y quizá han añadido también: ni sexo.

Es que además, por llevar la contraria a todo el mundo, resulta que cuando el resto de los mortales decimos: ¡vaya un belén!, ellos dicen ¡vaya una Belén [...] Ságarra! Y quizá por lo mismo hayan buscado un Soledad que los presida para no confundirse con tantas Soledades burguesas como se cantan y se bailan mal que pese a las amenazas del anarquismo.

De modo que con la viruela, con el tifus, con los malos estudiantes y con el Soledad ó la Soledad Gustavo presidiendo mítins anarquistas, y las alcantarillas de Madrid son focos de infección [...] ya podemos decir que hemos empezado a regenerarnos como si nos hubieran dado aceite de hígado de bacalao.⁷²

No obstant això, no tot van ser crítiques. Teresa Mañé va ser admirada per moltes dones del període, considerada com una de les anarquistes que més havia contribuït a la revolució de

72 «Sección de Polémica», a: *La Lectura Dominical*, 17-04-1904, 537. D'aquest mateix diari vegeu: p. 9 o el diari *El País*, llavors simpatitzant de la família, el 30-06-1904, 6.175.

la dona. El 1904, *El Motín* publicava l'article «La mujer política», que es mostrava a favor de la participació de dones com Teresa Mañé o Teresa Claramunt en l'esfera política i pública:

¡Singular condición la de la mujer en la Sociedad presente! Perenne cautiva, sierva en el hogar de sus padres, esclava en el de su marido, solo la orfandad y la viudez, que la privan de todo amparo, son capaces de devolverle la natural libertad y la plenitud é in-experiencia, la ley ha tejido las mallas de su supervivencia. Sobre ella pesa una tutela perdurable. Es una eterna menor de edad. No la es dado, sin licencia de su marido, otorgar un poder, formalizar un contrato, cuando la ley la emancipa, la costumbre la toma al yugo. Ha sido necesaria toda una revolución para evitar la enormidad de que la madre viuda viera pasar a manos extrañas la dirección tutelar de sus propios hijos [...] Pero a la mujer que ovaciona a los reyes, que secunda al jesuita que se niega a pagar el recibo del periódico liberal, que impone al novio una retracción cuando es de la cáscara amarga, que asiste a conferencias místicas en donde se pone a la libertad y a la civilización de chupa de dómine, que convierte al salón en club, que despliega todos sus hechizos en servicio de las ideas de su predilección, que se declara en huelga conyugal tan luego como el marido rehúsa su obediencia a las sugerencias del confesor, a esa la adoran. No es, pues, lo que execran a la mujer política, sino la liberala, la radicala. Reaccionaria les sabe a gloria. Teresa Claramunt ó Soledad Gustavo ¡A donc! Doña Perfecta ya es otra cosa...⁷³

73 *El Motín*, 02-07-1904, 26.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

El diumenge 13 de març de 1904 va tornar a freqüentar el teatre com a organitzadora d'una sèrie de mítings projectats des de l'Ateneo que tenien com a objectiu posicionar-se a favor dels empresonats pels successos d'Alcalá del Valle. El certamen, al qual van assistir unes cinc-cents persones, es va iniciar amb diferents parlaments dels representants obrers socialistes i anarquistes. També Mañé, que aleshores liderava tot el procés judicial per treure de la presó els condemnats de Jerez de la Frontera, va prendre la paraula per condemnar enèrgicament les conductes policials abusives.⁷⁴

A l'abril, va tornar al teatre per presidir, malgrat les crítiques que això li va comportar, una sèrie de conferències llibertàries a les quals van assistir unes mil cinc-cents persones. Entre altres qüestions es van tractar temes com el militarisme, la tirania dels governs, el parlamentarisme, l'amor lliure, els greuges de Montjuïc i Jerez de la Frontera o els desastres colonials. Els llibertaris, a més de l'amor lliure, van reivindicar l'emancipació d'homes i dones, la necessitat de fer propaganda a fi de transformar la societat i la idea de progrés i llibertat. Teresa Mañé va tancar l'acte amb un parlament en què va introduir alguns dels temes anteriors.⁷⁵

En definitiva, la presència de la parella en tota mena d'actes va ser una constant i van situar Teresa Mañé en el panorama intel·lectual de l'època. El Casino de la Fusión Republicana de l'Agrupación Germinal, el Centro Federal o, entre altres, l'Ateneo de Madrid, es van convertir en espais de debat on personatges de totes les ideologies van acudir a defensar els

74 «Mitins Obreros», a: *Heraldo de Madrid*, 13-03-1904, 4.862. També: *La correspondencia de España*, 14-03-1904, 4.862 i *Diario de Barcelona*, 16-03-1904, 76.

75 Entre d'altres: *El Globo*, 10-04-1904, 10.440 i *El Imparcial*, 10-04-1904, 13.300.

seus propòsits. Mañé hi representava, per mitjà de la moderació d'alguns d'aquests esdeveniments i la lectura d'alguns dels seus textos, el col·lectiu femení. Fins aleshores poques dones havien sortit a la palestra amb aquella fermesa i rotunditat per defensar els seus drets.

La col·laboració amb les causes perdudes, o no

Mañé, tot i que s'havia preocupat des de sempre pels represaliats de les diferents causes socials, a partir de 1896 va reforçar en els seus textos i discursos el seu interès per aquesta qüestió. Concretament, com s'ha pogut observar en algunes de les conferències que va impartir pel Madrid de finals de segle, el punt d'atenció es va centrar en causes com els màrtirs de Chicago (1886), els processos de Montjuïc (1896), els caiguts de la Corunya (1901) i, principalment, els successos de Jerez de la Frontera (1882 i 1892).

Teresa Mañé havia establert molt bones relacions amb els anarquistes andalusos des de molt aviat, potser per això s'hi va implicar tant, com evidencia el gran nombre d'articles escrits sobre aquesta qüestió i que encapçalés la denúncia que trauria de la presó els últims presos pels esdeveniments de Jerez de la Frontera.

Després del congrés de Sevilla de la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola, que suposava una clara continuïtat de la Federació Regional Espanyola (FRE) de l'AIT, el nombre d'efectius andalusos va créixer considerablement.⁷⁶ Aquesta situació, com va assenyalar el professor Josep Termes, s'ha de contextualitzar en un bienni, comprès entre 1881 i 1882, d'importants sequeres i males collites a Andalusia (Termes 2011, p.

76 El congrés va tenir lloc entre el 24 i el 26 de setembre de 1882.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

81), una situació que va comportar una crispació social important que va donar com a resultat l'assalt de negocis, ocupacions de finques, robatoris i motins.

Un d'aquests motins urbans es va produir a Jerez de la Frontera el 3 de novembre de 1882. La rebel·lió va ser sufocada per la Guàrdia Civil i l'exèrcit, i a continuació es van produir una sèrie de detencions. En aquell mateix context, el coronel en cap de la Guàrdia Civil a Andalusia occidental va enviar al govern uns suposats reglaments d'una organització anomenada *Mano Negra* a la qual s'haurien unit els grups divergents de la regió, entre els quals els simpatitzants anarquistes.

Poc després, es va acusar la suposada organització de liderar els delictes comesos contra la propietat i contra els terratinents, i de ser una «asociación secreta de secuestradores, asesinos e incendiarios».⁷⁷ Ja abans de ser assenyalats i acusats, els oligarques i dirigents polítics de la zona, amb el suport del govern de Mateo Sagasta, van reprimir amb duresa els suposats membres de l'organització. En menys d'un mes es van identificar més de dues mil persones a la regió de Cadis i més de tres mil a Jerez.

El veredict del Tribunal Suprem va ratificar la part dispositiva de l'Audiència de Jerez, que va sentenciar diverses persones a penes de presó i mort, malgrat no aportar cap mena de prova concloent. Com va apuntar la historiadora Clara E. Lida, va ser un «proceso sumamente ambiguo, y lo único que se pudo establecer claramente fue la existencia de agitación y disturbios agrarios y de sociedades secretas dispuestas a explotar esa inquietud» (Lida 1972, p. 23-24).⁷⁸

⁷⁷ *El Guadalete*, 20-02-1883, 8.256.

⁷⁸ També Juan Luis Sánchez Villanueva ha considerat la complexitat del judici (2015, p. 235-253).

El ressò dels processos, així com la precària situació a la zona, va continuar durant molt de temps. Deu anys després, el dia 8 de febrer de 1892, cap a les onze de la nit, un grup de cinc-cents homes armats van irrompre a la ciutat de Jerez al crit de «Visca la revolució social!» i «Mori la burgesia!». La nit va haver de ser llarga. En un primer moment, sembla que la guarnició militar no va disparar contra els revoltats, ja que els soldats es van identificar amb la causa. El rebombori va sorgir quan aquests mateixos soldats es van acostar a la presó per alliberar els pagesos culpats de col·laborar amb la Mano Negra el 1882.

Malgrat els dubtes i el debat historiogràfic al voltant d'aquest succés, les dues morts que hi va haver van servir per justificar un nou procés repressiu per part de les autoritats competents. Dos dies més tard, el 10 de febrer, es produïrien les primeres tortures, se sentenciarien a presó altres persones i s'acabà executant alguns dels participants.

El procés judicial, segons va apuntar el periodista i escriptor José Ortega Munilla, pare de José Ortega y Gasset, el qual va fer un informe al lloc dels successos, novament va estar ple d'incongruències. Deia el periodista:

Llénanse exageradas cantidades de folios de declaraciones, autos y diligencias. Van pasando ante los jueces todas las gentes del campo, y de su paso no queda otro rastro que un nombre en los registros del establecimiento carcelario, un par de hojas más en el ya voluminoso proceso, y un fermento de odio en el corazón de cada ciudadano incriminado (Vallina 1958, p. 37).

El procés va quedar paralitzat malgrat els intents de personatges com el republicà federal Ramón de Cala. En tot cas, les

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

diferents campanyes de la premsa i, principalment, la denúncia interposada per Teresa Mañé després del seu viatge a Andalusia el 1900, van tornar a posar el focus d'atenció en les injustícies comeses contra els obrers de Jerez de la Frontera de 1882 i 1892.

La campanya de Teresa Mañé per Andalusia i Àfrica (1900)

El 1900, amb trenta-quatre anys, Teresa Mañé va viatjar per primera vegada a Andalusia amb la finalitat de fer una sèrie de mítings a favor dels represaliats de 1882 i 1892. Mañé era prou coneguda pels anarquistes andalusos gràcies a la subscripció i lectura del setmanari *Tierra y Libertad* i de *La Revista Blanca* (Caro 2019, p. 42).

La campanya a favor dels presos va ser liderada des del *Suplemento a La Revista Blanca* i per *Tierra y Libertad* i va rebre el suport de publicacions estatals com *El Proletario* de Cadis, *El Corsario* de València, *El Productor* de Barcelona o La Sociedad de Oficios Varios de Màlaga, i també d'internacionals com *Les Temps Nouveaux*, *La Rivoluzione Sociale*, *L'Intransigent*, *Le Réveil de l'Esclave*, *Le Travailleur Syndiqué*, *La Dépêche*, *L'Agitation*, *Labour Leader*, *Freedom*, *Herald*, *De Vrije Socialiste*, *Frankfurter Zeitung*, *La Voix du Peuple* o *Páginas Libres*. En tot cas, les actuacions empreses van generar uns certs desacords entre alguns sectors àcrates. Per exemple, Ricardo Mella s'hi va mostrar contrari i la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola va acabar desautoritzant l'anarquisme i els presos. Tot i això, Mañé va continuar amb la seva comesa.

En un primer moment, a la gira organitzada per terres andaluses hi havia d'acudir també Alejandro Lerro, però a úl-

tima hora se'n va desvincular, potser per les tensions latents amb la família Mañé-Montseny o potser per les discrepàncies en el si del moviment obrer. Poc després de l'arribada a Sevilla de Mañé, es va publicar al *Suplemento* la programació dels actes als quals havia de participar:

- Dissabte 8 (a la nit), conferència a Sevilla.
- Dissabte 9, míting a Carmona (no s'havia confirmat, encara).
- Dimarts 11, a Jerez de la Frontera.
- Dijous 13, a Cadis (no s'havia confirmat encara).
- Dissabte 15, a la Línea de la Concepción o Algesires (ho havien de confirmar els anarquistes del Camp de Gibraltar).
- Dimecres 19, a Tànger (Àfrica, tampoc s'havia acordat encara).
- Dissabte 22, a Màlaga.
- Diumenge 23 o dilluns 24 (depenent del temps), a Granada.

També s'havia projectat la possibilitat de fer una altra conferència a Riotinto, encara que es va apuntar com un problema el fet que no estigués dintre del recorregut.⁷⁹

Després d'un llarg viatge des de Madrid, d'on va partir el 6 de setembre de 1900, va arribar a Sevilla i es va allotjar a casa del mestre i anarquista José Sánchez Rosa (Gutiérrez 2005). Aquest, a més de ser un dels personatges més implicats en els successos, va pretendre alliberar els presos de Jerez. Va acabar col·laborant a *La Revista Blanca*, com es va assenyalar.

⁷⁹ *Suplemento a La Revista Blanca*, 08-09-1900, 69.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

El dia 8, tal com estava programat, es va celebrar la conferència a l'hort situat al carreró Teide. La sessió sobre els successos de Jerez es va repetir l'endemà al saló d'Oriente de la ciutat. En aquests actes van prendre la paraula figures reconegudes de l'anarquisme sevillà com Miguel Rubio i Ramón Navarro.

Mañé es va sentir còmoda entre els seus correligionaris sevillans, tant per la seva hospitalitat com pel seu talent i fonament ideològic. Ella mateixa ho va apuntar mesos després:

No necesita Sevilla oradores de fuera de la localidad para exponer al pueblo los hermosos ideales de justicia; se bastan y sobran ellos. ¡Cuántos viajeros de la oratoria no pueden competir con el modesto Sola, de fácil y brillante palabra, que tiene el don de penetrar en el corazón del pueblo, arrebatándolo, ni con los estimables compañeros Palomino, Rodríguez, Espinosa, Ojeda, Vázquez, Silva y muchos otros jóvenes como ellos!⁸⁰

Arran de la cancel·lació la conferència de Carmona, el dia 10 de setembre Mañé es va dirigir a Jerez de la Frontera acompanyada per diversos companys. Va ser en aquesta ciutat de la província de Cadis on van començar a torçar-se les coses. En un primer moment, tal com es va anunciar a la premsa, el míting havia de celebrar-se a la plaça de bous de la localitat.⁸¹ No obstant això, l'alcalde, en conèixer que finalment no hi participaria Lerroux i que s'hi estava repartint propaganda subversiva, va intervenir perquè els empresaris del recinte organitzessin una corrida de toros aquell mateix dia i cancel·lessin així l'ac-

80 Soledad Gustavo. «Los tormentos de Jerez 5», a: *Suplemento a La Revista Blanca*, 06-10-1900, 73.

81 *El Guadalete*, 12-09-1900, 13.847.

te que havia organitzat el manobre internacionalista Francisco Riscal Soria.⁸²

A causa d'aquest inconvenient, es va decidir desplaçar la seu al teatre local, l'Eslava. Tot i que el gestor de l'espai s'havia compromès dies abans a cedir-lo, novament la influència dels terratinents de la població, inquiets per l'objectiu d'aquestes conferències, van fer que es tirés enrere. El motiu que es va presentar va ser novament que Lerroix no hi podia assistir i que Mañé donaria a l'esdeveniment un matís únicament anarquista.

Un cop tancades les portes de la plaça de toros i del teatre, la comissió va decidir substituir l'esdeveniment per una reunió més íntima, que es va celebrar a la Sociedad de Albañiles, seu organitzativa on participava Riscal. Hi va assistir, entre altres, Belén Sárraga.

La situació es va acabar tibant. L'alcalde, contrariat per les circumstàncies, va manar que la guàrdia municipal desallotgés el local i fins i tot va citar el propietari de la casa on Teresa Mañé s'allotjava perquè la fes fora aquella mateixa nit. Deia Mañé: «¡Que educación más en armonía con el principio de autoridad representan esos procedimientos, propios exclusivamente del culto alcalde de Jerez!». ⁸³

Després de la seva curta i complexa estada a Jerez, el dia 12 de setembre al matí va arribar a Cadis. L'aterratge a la ciutat no va estar exempt d'inconvenients i assetjaments perquè les autoritats locals l'estaven esperant per fer-li arribar la citació del governador civil. A més, la seva presència es va pregonar pels carrers de la ciutat donant a entendre que una dona no podia fer aquella mena d'actes.

82 *El Contribuyente*, 12-09-1900, 6.582. Riscal va ser un personatge prou conegut. La seva activitat obrera li va comportar diverses detencions.

83 *El Cantábrico: diario de la mañana*, 19-09-1900, 1.962.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

A conseqüència de la mala premsa, dels tripijocs governamentals i dels xafardejos, les portes dels teatres es van anar tancant de mica en mica, però no només les dels teatres: també la Junta del Centro Federal, encara que en un primer moment havia acceptat celebrar l'acte al seu local, va acabar declinant la invitació amenaçada per les autoritats locals amb penes de presó i amb multes per desobediència que ascendien a 2.000 pessetes.⁸⁴

Davant d'aquestes circumstàncies, la Sociedad de Obreros Herreros va oferir el seu local perquè impartís una de les conferències programades. Aquest fet va acabar desencadenant la ira de les autoritats, que hi van intervenir amb rapidesa amb l'objectiu d'impedir que es produís la tertúlia. Després de la tensió i les amenaces, Teresa Mañé va decidir partir a bord del vapor *Cièrvana* fins a Algesires.

El dia 14 va desembarcar a Algesires acompanyada dels camarades sevillans. Al moll l'esperaven molts companys i companyes procedents de diverses poblacions del Camp de Gibraltar, entre els quals Nicolás Gudice i la seva companya Josefa i Horacio Cabutto.

Durant els dos dies que va estar a la localitat, es va allotjar a la casa de Gudice i Josefa. A diferència del que havia passat a les ciutats anteriors, el capità general d'aquesta població, que tenia jurisdicció militar pròpia malgrat pertànyer a la província de Cadis, va permetre la celebració de les conferències programades.⁸⁵

Després de dos dies a Algesires, es va desplaçar fins a Gibraltar, on es va allotjar a casa de Cabutto. En aquesta localitat

84 Soledad Gustavo. «Los tormentos de Jerez 6», a: *Suplemento a La Revista Blanca*, 13-10-1900, 74.

85 Soledad Gustavo. «De mis recuerdos», a: *La Revista Blanca*, 01-08-1929, 149.

va conèixer la comissió procedent de Tànger, que la va convidar a passar a la ciutat africana per celebrar-hi un míting a favor dels empresonats.

El 18 de setembre, a bord del vaixell *El Piélagos*, Mañé va viatjar fins a Tànger junt amb una comissió de la Línea de la Concepción, el jove Cabutto i els companys sevillans. Amb la sorpresa provocada pel fet de desplaçar-se a un nou continent, Mañé va descriure de la manera següent la ciutat africana i els seus ciutadans:

La ciudad mora es altamente hospitalaria, más que muchísimas cristianas. Da gusto ver cómo con aquellas costumbres refractarias a todo progreso, a toda innovación, hay hombres que profesan ideales de justicia, descollando notablemente del común de sus hermanos de raza.⁸⁶

L'acte, celebrat el dia 19 al Liceo Romea, sembla que va ser tot un èxit. La multiculturalitat de la ciutat va quedar representada en aquell espai que va tenir com a protagonista Teresa Mañé i els presos de Jerez. A més a més, a la ciutat africana hi va conèixer la companya d'Antonio Valero Hermoso, confinat al penyal de la Gomera pel procés de la Parrilla, a la qual, segons José Luís Pantoja i Manuel Ramírez, Teresa Mañé li va manifestar: «su promesa de trabajar con fe y entusiasmo hasta conseguir la libertad del padre, del esposo y de sus compañeros que aún permanecían en sus mismas condiciones» (2010, p. 279-280).

Després d'una tornada complicada, ja que la mar estava totalment esvalotada, es va desplaçar fins a Màlaga, on va arribar

86 Soledad Gustavo. «Los tormentos de Jerez 7», a: *Suplemento a La Revista Blanca*, 20-10-1900, 75.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

el dia 22 de setembre. Màlaga va rebre l'anarquista amb les portes obertes. En un primer moment, el governador no va posar cap problema perquè se celebrés el míting que estava programat en un dels teatres de la localitat el diumenge 23. Un cop més, hores abans de l'inici de l'acte i malgrat haver rebut la paga i senyal, el gerent va decidir cancel·lar-lo.

Com a alternativa, l'acte es va desplaçar fins al centre de la Federación. A la vetllada, a la qual hi van acudir diverses dones, van prendre la paraula alguns dels líders locals. Tot va transcórrer amb normalitat fins que Antonio Corpas, cap de la policia de Màlaga, es va alçar entre el públic per interrompre la lectura que Mañé estava fent del seu text «La Cuestión Social». Després de sabotejar la conferència, Corpas va exigir que li lliurés el text, però ella s'hi va negar. Segons la seva protagonista:

Rabioso porque le dije que antes rompería las cuartillas que entregárselas, empezó a vocear aforadamente hasta el punto de que el público se indignó de su proceder y protestó produciendo casi un conflicto la intransigencia brutal de este digno representante de la autoridad superior malagueña.⁸⁷

Aquella mateixa nit es va veure obligada a acudir davant d'Alfonso González Núñez, governador civil i comte de Buena Esperanza. Al seu costat hi havia Belén Sárraga i el seu company Emilio Ferrero Balaguer i alguns dels companys d'expedició. Després de quatre hores retinguda, va ser alliberada tot i la deliberació que havien de fer les autoritats l'endemà al matí. Sense esperar el resultat de la decisió, va

87 Soledad Gustavo. «De mis recuerdos», a: *La Revista Blanca*, 01-08-1929, 149.

cancel·lar els mítings d'Antequera i de Granada i va decidir tornar a Madrid:

...después de haber salido yo de allí fue a la fonda donde me hospedaba un inspector de policía con una notificación judicial del gobierno civil en la que me pedían 600 pesetas de multa ó quince días de arresto por el tanto de culpa por los sucesos ocurridos la noche del 23. Como no estaba fue a casa de Belén Sárraga y ella le dijo que había ido a una visita al campo. El martes había ofrecido dar una conferencia en el local de la Ferroviaria y confiaron en ordenar allí mi detención. He ahí referido a grandes rasgos lo pasado en Málaga.⁸⁸

Cal destacar que el ressò d'aquell viatge per Andalusia va ser important. Els mitjans de comunicació li van dedicar pàgines i pàgines. Per exemple, el periòdic gallec *El Norte de Galicia*, anys després, fent referència a la situació marroquina i l'anarquisme, reproduïa el següent diàleg de la *Lectura Dominical*:

—¡Digo!... ¡no seremos marroquíes, y acaban de darle una puñalada a Maura!

—Pues por eso no somos marroquíes, porque allí no pasan tales cosas ni allí se cría el anarquismo.

—Hombre, tiene gracia que ahora nos quieran poner por bajo de Marruecos.

—Por bajo, no; pero al otro lado de los pueblos cristianos, sí. Es decir que en vista de que en Europa y

88 Soledad Gustavo. «Los tormentos de Jerez 7. Por la libertad de los presos», a: *Suplemento a La Revista Blanca*, 20-10-1900, 75. També: «De mis recuerdos», a: *La Revista Blanca*, 01-08-1929, 149.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

América se asesina a los jefes de Estado y de gobierno como quien se echa al cuerpo un discurso del Soledad ó de la Soledad Gustavo, va siendo preferible ser comparado a Marruecos que a cualquier nación de las que gastan levita y sombrero de copa.

—¿Y la civilización?

—Difícil es ya saber qué es civilización; porque la moderna, con todos sus arrumacos y sus luces eléctricas, se parece a un antropólogo vestido de frac que entra en un restaurant y en vez de comerse el plato de ternera se come al camarero...⁸⁹

La demanda interposada per Teresa Mañé

Mañé va quedar consternada per la situació dels represaliats de Jerez de la Frontera, tant, que un parell d'anys després va liderar la denúncia que va indultar i alliberar els obrers que encara quedaven empresonats. En aquest context, el 25 de gener de 1902, Alfons XII signava els indults dels presos anarquistes implicats en els atemptats de la Gran Via, del Liceu i del carrer dels Canvis Nous de Barcelona.

La intensa campanya de *Tierra y Libertad* el 1903, que es va encarregar també de gestionar molts dels donatius a favor dels condemnats, va provocar que el govern de Francisco Silvela i el ministre de Justícia Eduardo Dato decidissin alliberar Crisóbal Durán. La pena va passar de cadena perpètua a desterrament a més de 25 quilòmetres de Jerez de la Frontera. Durán,

89 «Peor qué en Marruecos. No hay Anarquismo», a: *El norte de Galicia: diario político y de información*, 25-04-1904, 953.

que havia passat divuit anys a la presó per suposada pertinença a la Mano Negra, es va establir a partir d'aleshores a Arcos de la Frontera (Romero 2017, p. 108).

Fruit de la tenacitat i de la denúncia interposada, es van acabar alliberant quinze dels vint homes que havien estat condemnats per formar part de l'esmentada organització. Segons Lola Iturbe, el ministre Eduardo Dato, per mediació de Tarrida del Màrmol, va enviar en aquell context una carta a Teresa Mañé perquè posés fi a les seves intervencions per l'escàndol internacional que estaven generant (2003, p. 49). La resposta de l'autora catalana va ser que aquest silenci es produiria arran de llibertat de la resta dels presos.

Després de la signatura del Reial decret el 9 de març de 1903 per part de Dato, *La Gaceta de Madrid* va recollir l'endemà el resultat del procés penal liderat per Mañé, que indultava José León Ortega. Com havia passat amb Durán, que va ser el primer de sortir, a la resta se'ls va prohibir residir a Jerez. En tot cas, José León, que havia estat condemnat a mort des de 1883, havia perdut les facultats mentals a conseqüència dels càstigs que li havien infligit, segons el testimoni de José Jiménez Doblado (Pantoja i Ramírez 2010, p. 288).

En aquesta mateixa *Gaceta*, també es van fer públics els reials decrets en què s'indultaven Francisco Prieto Beltrán, José Jiménez Doblado, Diego Expósito Maestre Morales, Salvador Moreno Piñero i Antonio Valero Hermoso. A tots se'ls va imposar una pena de desterrament a 25 quilòmetres de Jerez. Finalment, també es va indultar Agustín Martínez Sáenz.

Com a conseqüència de la sentència favorable als reclusos andalusos, Teresa Mañé va ser considerada per la premsa i pels seus companys com un dels motors revolucionaris de la Penín-

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

sula, una dona capaç d'enfrontar-se també a la justícia des de la seva condició de dona i d'anarquista i de representar un conjunt d'homes oblidats en la foscor de les presons espanyoles.

LA SEGONA ETAPA DE MADRID (1905-1914)

El naixement de Federica Montseny Mañé

El 12 de febrer de 1905 va néixer a Madrid Federica-Urales Eloísa Blanca Montseny Mañé, coneguda com a Federica Montseny, de qui va ser padrina la seva cosina Elisa Morros.

Arran de les dificultats provocades per *Tierra y Libertad*, el naixement de Federica va ser decisiu per al tancament de l'editorial. Teresa Mañé, després d'haver perdut dues filles de poca edat, es va apartar de l'escena pública i va centrar els seus esforços i energies en l'educació de la seva filla. Anys després, Joan Montseny va reconèixer aquesta qüestió a la seva autobiografia *Mi vida*:

...particularmente su madre en lo referente a la instrucción [...] Digo particularmente su madre en lo tocante a la educación, porque era ella la que más estaba junto a la niña en casa, y además porque la pequeña me temía; temía mi crítica y mi costumbre de corregir. [...] Era un hábito mío, pero a la niña le enojaba mucho y acabó por ocultarme todas las plumas para que no pusiera ni quitara palabra ni coma alguna de sus escritos. (Urales 2020, p. 494)

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Teresa Mañé Miravent el 1905. (Urales 2020, p. 486).

Federica va néixer a la casa familiar, situada en un petit hotel amb jardí del carrer Cristóbal Bordiu, avui Nuevos Ministerios. Si bé la notícia del naixement va anar associada a una suposada malaltia de Teresa Mañé,⁹⁰ va transcendir a altres publica-

⁹⁰ *La Revista Blanca*, 15-02-1905, 160.

La segona etapa de Madrid (1905-1914)

Federica Montseny Mañé d'adolescent (Urales 2020, p. 486).

cions, i es va fer evident així la notorietat pública de la parella. Per exemple, *El País* se'n feia ressò i els felicitava de manera entusiasta: «Nuestra estimadísima amiga, la notable escritora

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

doña Teresa Mañé (Soledad Gustavo), ha dado a luz con toda felicidad una preciosa niña...».⁹¹

Teresa i Joan van decidir no portar Federica a l'escola i educar-la a casa, en català, en el laïcisme pedagògic i en l'ideal rousseaunià. No obstant això, pot ser que també influís en la seva formació el conjunt teòric de Pestalozzi, ja que, com va apuntar el mateix Joan Montseny, entre Rousseau i Pestalozzi es decantava pel segon: «Rousseau no fue un pedagogo, no fue un conoedor del alma infantil, no fue un conductor de niños; pero produjo una idea pedagógica y un pedagogo. El pedagogo fue Pestalozzi y la idea pedagógica fue la educación ajustada a las leyes de la naturaleza».⁹² També recorda Federica que la seva mare: «no quiso enseñarme las primeras letras hasta los seis años, dejando desarrollar mi cuerpo antes de empezar a amueblar mi espíritu» (Montseny 1987b, p. 17).

Teresa Mañé va ser conscient en tot moment que la instrucció i l'educació eren fonamentals per al desenvolupament de la moral, la raó i també la salut. Com ella mateixa va assenyalar: «Más que una educación refinada, más que una ilustración precoz, la niñez precisa una salud robusta, ya que en cuerpo sano la mente es sana».⁹³ Mañé, que va assumir la responsabilitat de formar la seva filla Federica, no la va obligar en cap moment a rebre classes que li suposessin massa esforç, amb l'excepció de les classes de piano, que aviat van ser un fracàs. Així mateix, amb l'objectiu de fomentar-li la curiositat, li va donar accés a la seva gran biblioteca, on va trobar autors com Charles Darwin,

91 *El País*, 16-02-1905, 6.406.

92 Un professor de la Normal. «Ojeada sobre la historia de la pedagogía», a: *La Revista Blanca*, 15-08-1927, 102.

93 Soledad Gustavo. «El libro de la vida II», a: *La Revista Blanca*, 01-07-1929, 147.

Herbert Spencer, Nicolás Estévez, Honoré de Balzac, Émile Zola, Alexandre Dumas, Victor Hugo, Vicente Blasco Ibáñez, Armando Palacio Valdés, Lev Tolstoi, Ivan Turguénev, Anton Txékhov, Henrik Ibsen i, entre altres, Benito Pérez Galdós, autor de novel·la històrica que la jove admirava per la seva capacitat de creació de personatges (Caiazza 2014, 90). Tampoc el complex i vast coneixement de Federica Montseny no hauria estat el mateix sense la tasca divulgativa que la seva mare va dur a terme a través de sèries com «Efemérides del pueblo», «Martirologio moderno», «Efemérides del progreso humano», «Cronología social» o «Galería de hombres célebres». Totes aquestes sèries, entre altres que va desenvolupar Mañé, van contribuir a la reconstrucció i exaltació de la història del moviment obrer en general, i de l'anarquisme en particular.

A més de la llibertat per accedir als llibres i prendre decisions, no se li infligien càstigs quan un procés d'aprenentatge es resistia, malgrat el caràcter fort de Teresa Mañé. A més, les tardes o els matins eren lliures, amb l'objectiu que la petita pogués prendre contacte amb la naturalesa i amb els veïns del carrer. De fet, quan Teresa Mañé deixava la casa per anar a treballar a les altres feines que feia, Federica aprofitava per llegir en veu alta els periòdics a les dones analfabetes de la zona.

Les desgràcies familiars

La mort de Llorenç Mañé, Antònia Miravent, Blanca i Elisa

Després de la clausura del projecte editorial, les coses només van empitjorar. Entre finals de 1905 i inicis de 1906, només un any després de l'arribada de Federica, va néixer Blanca Mont-

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

seny Mañé. Blanca, nom que va rebre per la recentment desapareguda revista, va morir de còlera infantil l'agost de 1907. Mesos abans del decés, el 8 d'octubre de 1906, havia mort a la casa familiar Llorenç Mañé, el pare de Teresa i, al cap de poc, va morir també la mare, Antònia Miravent.

Així doncs, el pessimisme va inundar la família. La complexa situació econòmica agreujada pels conflictes amb la constructora Ciudad Lineal va dificultar fins i tot l'enterrament civil de Blanca. Per exemple, el taüt va haver de ser fiat pel fuster. Joan Montseny va relatar en les seves memòries com es va produir l'enterrament de la nena: «Con el ataúd a costas llegué a mi vivienda, metí en él los restos de mi hija y llorando todo el camino, con el cadáver querido sobre los hombros... al cementerio del Este. Total, nueve kilómetros» (Urales 2020, p. 433).

Per a més desgràcia, el 1912, una epidèmia tifoidal provoca da en part per la insalubritat del rierol que hi havia prop de la casa on vivien, l'Abroñigal, es va emportar Elisa Morros Mañé als vint-i-set anys. La neboda de Teresa i Joan, filla de Carme, s'havia convertit en una peça fonamental tant per al projecte editorial com per als aspectes familiars. Tant és així que van ser uns quants els personatges de l'època que, en referir-se a l'ambient familiar, destacaven l'alegria d'Elisa.

L'assassinat de Francesc Ferrer i Guàrdia

El 13 d'octubre de 1909, Francesc Ferrer i Guàrdia va ser afusellat després d'un consell de guerra que l'havia culpats d'instigar part dels fets esdevinguts durant la Setmana Tràgica a Barcelona. Les crítiques no es van fer esperar. Aquella mateixa tarda, la premsa internacional, que portava setmanes fent campanya a

favor de Ferrer, es feia ressò dels fets. Entre molts altres, el periòdic britànic *The Times* deia: «Per negligència o estupidesa, el govern ha confós la llibertat d'instrucció i consciència, el dret innat a raonar i expressar el seu pensament, amb el dret d'oposició, assimilant-lo a una agitació criminal». Per altra banda, el francès Jacques Anatole François Thibault, conegut com a *Anatole France*, en una carta oberta, afirmava: «Su crimen es ser republicano, socialista, librepensador, haber creado la enseñanza laica en Barcelona, instruido a millares de niños en la moral independiente, su crimen es haber fundado escuelas» (Citat a: Archer 2010, p. 252).

També *El País*, tres dies abans, havia informat que no es podia assenyalar ni acusar una única persona com a promotora d'una revolució i va indicar que: «Si la fatal sentencia que pesa sobre él se cumplierse, sería una de aquellas sentencias que la historia condena a través de los siglos».⁹⁴

Teresa Mañé, que en aquells dies havia desaparegut prou de l'escena pública, també es va posicionar a favor del pedagog i amic seu. El seu reconeixement internacional la va portar a publicar l'article «Francisco Ferrer» a la revista de Buenos Aires *Ideas y Figuras*. El treball va tenir tres objectius: denunciar internacionalment el procés pel qual Ferrer havia estat acusat injustament, exposar les virtuts del pedagog i, finalment, evitar l'imminent assassinat. Segons l'autora:

La agitación que se hace en el extranjero y en España, a favor del inocente señor Ferrer es eficaz, en cuanto ella pueda producir un acto de fuerza en el caso de que el señor Ferrer sea condenado. De lo

94 «Dos Cartas», a: *El País*, 12-10-1909, 809. En aquest mateix número es va publicar una carta de Teresa Mañé posicionant-se a favor del pedagog.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

contrario, la agitación, hasta ahora pacífica, porque no debía ser de otro modo, en pro del fundador de la Escuela Moderna, no daría el resultado que perseguimos, cuantos hemos dicho, con voluntad y voz de hombre, que el señor Ferrer, sea cuales fueren sus ideas, sus capitales y su propaganda, no ha de ser condenado, porque es inocente; y lo que se dice con voluntad y voz de hombre, se lleva a término cueste lo que cueste.

Y yo digo: «O el señor Ferrer es absuelto ó cuantos no podemos sufrir una injusticia hemos de demostrar nuestra protesta».⁹⁵

La relació entre Teresa Mañé i Ferrer i Guàrdia havia estat molt estreta i es remuntava a la seva etapa de joventut. Ferrer havia conegut Bartolomé Gabarró mentre treballava com a ferroviari en les línies que unien Barcelona i França. Segurament llavors Ferrer també hauria conegut Teresa quan la jove s'en-carregava de l'escola laica de Vilanova i la Geltrú i va començar a participar en els cercles que pretenien renovar el sistema pedagògic.

Anys després, Mañé, ja unida a Joan Montseny, va coincidir amb Ferrer a París quan la parella va deixar Londres. Mesos més tard, el pedagog català ajudava a fundar econòmicament *La Revista Blanca* i *Tierra y Libertad*.

El 1901 Ferrer va fundar a Barcelona l'Escola Moderna, amb l'objectiu d'educar la classe treballadora d'una manera racionalista, secular i no coercitiva. Al costat de l'escola també es va

95 Soledad Gustavo. «Francisco Ferrer», a: *Ideas y Figuras* (Buenos Aires), 13-10-1909, 17.

La segona etapa de Madrid (1905-1914)

Agenda personal de Francesc Ferrer i Guàrdia. Hi apareixen Teresa Mañé i Elisabet Morros, la neboda de Teresa. Fons: Arxiu de la Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia.

crear una petita editorial vinculada a l'escola per proporcionar-li llibres de text. Aviat el projecte va obtenir un reconeixement internacional. De fet, a partir de 1905, l'editorial va incorporar al catàleg una trentena de nous volums en què hi aparegueren autors de renom internacional. En aquell projecte, Ferrer contractaria Teresa Mañé per 500 pessetes mensuals perquè cada mes traduís un llibre per a l'escola. En tot cas, la detenció i el posterior assassinat del pedagog català van paraitzar el projecte.

Aleshores Ferrer havia establert una relació molt estreta amb la família, com s'evidencia tant en la seva agenda personal com en els textos i memòries d'alguns dels protagonistes. Més concretament, va mantenir una bona relació amb Carme Mañé.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Aquesta, segons explica Joan Montseny a les seves memòries, anava sovint a visitar-lo durant el seu empresonament el 1906 a la presó Model de Madrid, amb l'objectiu de parlar amb ell i de portar-li menjar. Diu Montseny:

Me pidió que le lleváramos de casa comida todos los días, a ser posible. Le mandé a mi cuñada para que se pusieran de acuerdo sobre la que más le gustaba; lo que había de pagar por la comida, hacérsela, lavarle y coserle la ropa, etc., etc. Quedaron en cinco pesetas diarias, que su administrador, en Barcelona, enviaba todos los meses a mi cuñada. [...] Mi cuñada, que iba todos los días a ver a Ferrer. (Urales 2020, p. 371-381)

En tot cas, Francesc Ferrer i Guàrdia va ser cruelment afusellat el 13 d'octubre de 1909 al Castell de Montjuïc i amb ell va desaparèixer també el vincle de l'Escola Moderna amb Teresa Mañé.

El projecte de Ciudad Lineal

Poc després de néixer Federica, Teresa Mañé i Joan Montseny van adquirir un terreny dins del complex de Ciudad Lineal. El projecte urbanístic va estar totalment vinculat a *El Progreso*, publicació en què Arturo Soria, a més de ser-ne membre fundador, col·laborador i redactor, havia donat a conèixer el seu propòsit urbanístic el 1882.

El nom de *Ciudad Lineal* va ser adoptat per la companyia immobiliària fundada per Soria. La idea inicial pretenia, mitjançant l'ordenació territorial, materialitzar una idea científica, racional i progressista de l'urbanisme i alhora solucionar la problemàtica higiènica i d'habitatge social (Alonso 1998, p. 9).

La segona etapa de Madrid (1905-1914)

Soria, que havia conegut la parella en l'etapa d'*El Progreso*, era també un habitual de l'Ateneo de Madrid i del Fomento de las Artes, on va continuar coincidint amb la parella. A més, les seves visites a la Sociedad Gimnástica Española de Manuel Becerra i fins i tot a la Institución Libre de Enseñanza ens mostren un personatge predisposat a absorbir les noves propostes que circulaven per la ciutat.

Madrid, com altres ciutats espanyoles, havia crescut força al llarg del segle XIX. En aquest sentit, el problema dels habitatges obrers, que no complien les mesures higièniques, va ser una qüestió present dins de les diferents polítiques europees i espanyoles. Com a conseqüència de les propostes formulades durant el Sexenni per Ángel Fernández de los Ríos, Marcos Bauzá o Ángel Ortiz de Villajos, a la fi de segle es van tornar a projectar noves idees capaces de solucionar les problemàtiques de construcció per a les classes treballadores.

Una dels primers problemes que va intentar solucionar la companyia va ser la connexió entre el centre i la perifèria, una qüestió estretament relacionada amb l'habitatge. Per tot això, Soria va projectar un sistema de tramvies i ferrocarrils que connectarien les diferents zones.

Quant al model d'habitatge, a cada família se li havia d'assignar una casa, que disposaria d'un hort i un jardí. De la mateixa manera, tots els habitatges haurien d'estar situats en un únic carrer, tan llarg com fos necessari. Mentrestant, s'havien d'instal·lar els ferrocarrils i tramvies, conduccions d'aigua, gas i electricitat, jardins i elements municipals (antiincendis, neteja, sanitat, seguretat).

No obstant això, encara que el patrimoni de la companyia en el moment de la seva fundació era molt elevat, les dificultats econòmiques van aparèixer molt aviat. Poc temps després, quan

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

es van acabar els primers habitatges promoguts per alguns dels accionistes, els problemes econòmics van obligar Soria a plantejar-se la possibilitat de permetre adquirir una casa a terminis a les persones que així ho desitgessin. A l'efecte, només havien de presentar els seus plànols i pressupostos a la companyia. La gran quantitat de sol·licituds rebudes el van animar a planejar la construcció de cinc-cents habitatges, a 5.000 pessetes cadascun, esperant que el concurs de capitals li permetés poder començar les obres. En aquest aspecte, la falta de fons va fer fracassar el propòsit i el va obligar a replantejar-se novament l'estratègia.

Cal assenyalar que la idealització del projecte va ser resultat d'un corrent de signe sociopolític progressista en què van participar personatges de tota mena. Entre altres, *Clarín* va donar suport a l'empresa des del primer moment: no sols va beneir les obres el dia de la inauguració, sinó que va arribar a adquirir amb el seu patrimoni particular els terrenys per a l'edificació de la primera església. També Alejandro Lerroux hi va figurar com a soci. En tot cas, quina vinculació pot establir-se entre la participació de *Clarín* i Lerroux a Ciudad Lineal i les tensions que aquests van tenir amb Teresa Mañé i Joan Montseny?

El conflicte amb Arturo Soria

Com a conseqüència de la publicació als mitjans de les facilitats que es volien aplicar per a la construcció d'habitatge social, van ser moltes les persones que van començar a donar diners per a l'adquisició d'habitatges. No obstant això, ni tots els habitatges projectats es van acabar construint ni es va seguir el projecte urbanístic original, fet que va generar un procés judicial que va enfrontar Teresa Mañé i Joan Montseny contra Arturo Soria i la seva promotora.

Al voltant de 1905, després de l'experiència amb l'editorial, la parella va decidir invertir en la compra d'una parcel·la. Aleshores Mañé havia signat un contracte amb Ferrer i Guàrdia per a la traducció de llibres i Joan Montseny havia escrit als seus pares perquè venguessin les propietats que tenien a Reus i es traslladessin a viure amb ells a Madrid. Deia Joan Montseny:

Con esta seguridad escribí a mis padres diciéndoles que vendieran las dos casitas que tenían hipotecadas, que pagaran lo que debiesen y que si les sobraba algún dinero, dieran la mitad a mi hermana, que entonces vivía en Reus, y se vinieran a Madrid con la otra mitad. Vinieron con 500 pesetas, que fueron entregadas, inmediatamente, a los directores de la Ciudad Lineal a cuenta de unos cobertizos que pedí se construyeran cerca de la casita, con intención de criar ganado. (Urales 2020, p. 374)

Els terrenys, on la família va plantar vinyes i hi va fer un petit hort, estaven a prop de la carretera d'Hortaleza, al costat d'un pas a nivell i a prop del tramvia. Tanmateix, la detenció de Ferrer i el seu posterior empresonament a la Presó Model de Madrid després de l'intent d'assassinat d'Alfons XIII per Mateo Morral (el 31 de maig de 1906) va esvaïr l'acord editorial amb Teresa Mañé. Això va impedir assumir els terminis convinguts amb la Compañía Madrileña de Urbanización, que els enviaria una carta certificada comunicant l'expulsió del terreny adquirit.

Per evitar el desnonament, Montseny va col·laborar amb la companyia incidint perquè el governador civil, Francisco Javier de Castejón y Elío (marquès del Vadillo), concedís el permís per a la construcció d'una plataforma per al tramvia. Malgrat la mala fama que havia adquirit la companyia, Joan Montseny va

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

aconseguir la concessió. Soria va veure de grat l'assoliment i li va proposar que, per evitar el desallotjament, continués treballant com a relacions públiques. Malgrat tot, Montseny no va poder assolir els objectius proposats pel promotor i, sense retornar-los ni la quantitat dipositada ni la inversió que havien fet a la finca, en van ser finalment expulsats els primers mesos de 1907.

Les coses no van acabar aquí. Es va iniciar llavors un anar i venir d'articles i al·legacions judicials. En el primer d'aquests textos, on es tractava el desnonament, Montseny va titllar Soria de lladre. A partir de llavors, Joan, a través de *La Idea* i, Soria, a través de la revista *La Ciudad Lineal*, van iniciar una dura campanya de desprestigi de l'un contra l'altre. Una altra actuació organitzada per Joan Montseny va ser la distribució d'un full explicatiu dels fets a la porta del Congrés dels Diputats. Aquell mateix dia, els fills de Soria que es trobaven al Congrés, i el mateix Soria, es van dirigir al jutge de guàrdia per sol·licitar la detenció de Montseny, però el magistrat va desestimar la demanda.

En aquell context, la parella va voler obrir a Madrid un nou setmanari anarquista, anticlerical i il·lustrat que s'havia de titular *El Látigo*. Aquesta nova capçalera tindria com a objectiu principal combatre les crítiques de *La Ciudad Lineal*. Malgrat tot, els múltiples problemes econòmics i les tensions jurídiques van acabar esvaint el projecte.

Novament, el 3 d'agost de 1910, la Compañía Madrileña de Urbanización va demandar Teresa Mañé i Joan Montseny al jutjat de primera instància. La sentència, que la parella va recórrer, va arribar el dia 13 d'octubre d'aquell any.

El 25 d'abril de 1911 es va tornar a celebrar una nova sessió del judici, en què es va condemnar la parella a pagar una indemnització considerable a Arturo Soria per injúries i a di-

La segona etapa de Madrid (1905-1914)

Arturo Soria (al centre) amb alguns dels seus fills, 1906. Fons: Arxiu Regional de la Comunidad de Madrid (ARCM). Ref. ES 28079 ARCM EMKE0001_000004.

versos anys de desterrament de Montseny fora de Madrid. El judici, però, es va acabar allargant fins a 1913.

El 3 de juliol de 1913 es van declarar desertes totes les súpliques presentades pels procuradors que s'havien assignat a la parella en concepte de pobresa. Finalment, la sala primera resol·lia el recurs d'apel·lació imposant les costes a Teresa Mañé i a Joan Montseny i declarant ferma la sentència, sense possibilitat de recurs. Sens dubte, aquest va ser el motiu definitiu perquè la família abandonés per sempre la capital espanyola.⁹⁶

96 *El Progreso*, 09-05-1911, 951.

La vida com a grangers

Després de l'expulsió de la finca de Ciudad Lineal el 1907, i abans de marxar de Madrid, es van traslladar a una vella casa de camp a la Colina de Doña Ana, situada al camí vell de Vicálvaro.⁹⁷ Des d'allà van anar a Huerta Zabala, a prop de l'anterior i situada llavors a la Dehesa de Atocha. Aquesta finca, molt més gran i amb arbres fruiters i espai per als animals, era propietat del doctor Lozano, un metge liberal proper a la família.

Allà van adquirir unes quantes vaques que els van permetre viure d'una lleteria que van obrir al carrer Cervantes gràcies a la garantia de l'actriu María Guerrero López i al seu company Fernando Fernández Díaz de Mendoza, una parella que també es va dedicar a la producció d'obres teatrals a Madrid. A més van rebre 500 pessetes de Tirso Escudero, empresari del Teatro de la Comedia i propietari del cafè Gato Negro.

També conreaven la terra i van arribar a contractar diverses persones que llauraven i repartien la llet i els ous, que es consumien a cafès com el Gato Negro o Maison Dorée, però també

97 Amb l'objectiu d'evitar l'embargament de tots els béns que tenien, la propietària de la casa va testificar per fer valer un suposat contracte pel qual Carme Mañé era propietària de tots els animals de la granja. La premsa contrària va atacar amb sarcasme, escrivint que Mañé i Montseny vivien amb un gos «para guardar la propiedad como si no fueran anarquistas». Vegeu: *La Lectura Dominical*, 23-06-1906, 651.

Sobre el desnonament vegeu: «Nuestras noticias», a: *Ciudad Lineal*, 30-01-1910, 402.

En aquest mateix diari i dia es referia que Joan Montseny havia lliurat el dia 25 de gener al jutjat de Canillas les claus de la finca que l'empresa de Ciudad Lineal havia construït.

El judici per injúries, després de sis procediments, es va dur a terme al jutjat de la Universitat de Madrid. Vegeu: *La Ciudad Lineal*, 20-09-1910, 425 i 30-09-1910, 426.

en domicilis particulars com els de l'esmentada María Guerrero, Tirso Escudero, Catalina Bárcena, Gregorio Martínez Sierra, el director d'*El Imparcial* Luis López Ballesteros, l'artista de sarsuela Carlos Allens Perkins o, entre altres, el doctor Joaquín Decref y Ruiz. També collien patates, olives, figues, raïm, faves, farratges, hortalisses, flors i criaven conills, ànecs i porcs, amb els quals elaboraven tota mena d'embotits.

Joan Montseny, que havia marxat a viure a Barcelona després de ser desterrat de Madrid per la sentència d'abril de 1911, no hi tornaria fins a conèixer la malaltia de la seva neboda Elisa. Durant aquest temps, el negoci familiar havia quedat sota la supervisió de Teresa i Carme. Després de la tornada clandestina de Joan, la família va haver d'organitzar diversos amagatalls per ocultar-lo de la policia, que intentava localitzar-lo per processar-lo per trencament de condemna. Finalment, va ser capturat al pont de Vallecas, fet que va ocasionar un nou procés judicial i una nova ordre de desterrament.

La complexa situació, tant familiar com econòmica i legal va desencadenar la decisió de refer la seva vida a Barcelona. Joan es va encarregar de la recerca d'allotjament mentre que Teresa Mañé i la seva germana Carme es van quedar a càrrec de la família i de solucionar els últims assumptes pendents, entre els quals, la venda dels animals i la mudança dels mobles i de la biblioteca, que en aquells moments tenia uns dos mil llibres.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

LA PRIMERA ETAPA EN BARCELONA (1914-1936)

Camí errant

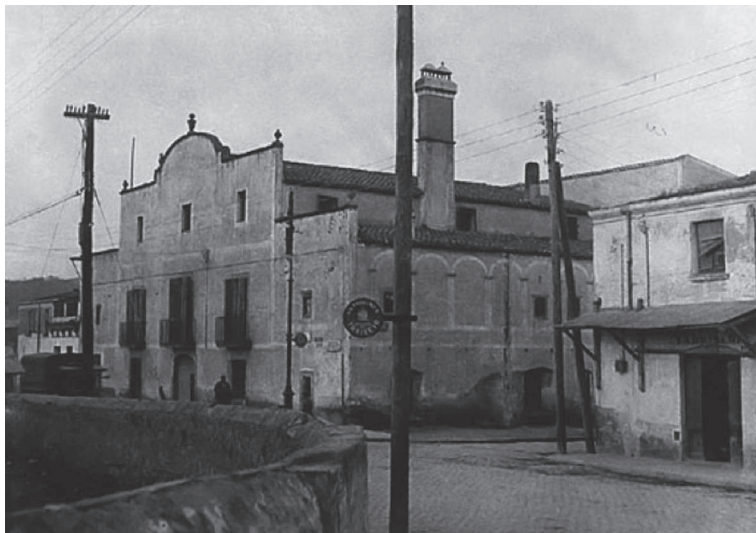
En arribar a Barcelona van llogar, a raó d'un duro diari, el casino de Santa Eulàlia, a la zona d'Horta, propietat d'una antiga coneguda de Joan Montseny. El propòsit era establir-hi una acadèmia lliure de primer ensenyament. Les expectatives es van frustrar aviat, ja que la mala premsa va provocar que s'hi matriculessin molt pocs nens i nenes, així que el que havia de ser una acadèmia va acabar convertint-se novament en una granja amb les gallines i els conills que es van poder emportar de Madrid.

El trasllat no va ser fàcil perquè la família, ben coneguda per les seves idees polítiques, va haver de suportar el rebuig de moltes persones contràries a la seva ideologia, fet que mostra la divisió social i política del moment:

Antes de publicar nuevamente LA REVISTA BLANCA tenía yo tierras arrendadas en Sardañola y en una de estas tierras había almendros. Metido en sacos el fruto, me fui a venderlo a Barcelona, y al entrar en un comercio, situado a lo último de la calle de la Princesa, ya al otro lado de la del Rech, el mercader, al ofrecerle la almendra, me contestó,

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Can Tisso a inicis del segle xx. Fons: web sant-andreu.com i pladebarcelona.cat [Consultat: 29-07-2020].

en presencia de los mozos del almacén y de los escribientes:

—A usted yo no le compro ni le vendo nada.

Es el boicot hasta que muera el enemigo.⁹⁸

Al cap d'un temps es van haver de mudar a una casa més barata al barri de Tramuntana de Sant Andreu del Palomar. S'anomenava can Tisso i pertanyia al baró de Munner. S'hi van traslladar amb el que els quedava.

L'augment del preu del blat de moro va provocar que haguessin de vendre les gallines i els conills a la cooperativa La

98 Montseny, Juan. «Del bien obrar y del bien decir», a: *La Revista Blanca*, 15-05-1930, 196.

Flor de Maig i que tornessin a traslladar-se a una casa encara més econòmica, al carrer de la Vinya, al Guinardó, per la qual pagaven cinc duros mensuals. Va ser una etapa d'absoluta precarietat econòmica. De fet, van haver de vendre molts dels mobles i llibres per poder sobreviure. Per exemple, el 15 de març de 1915, Joan Montseny es va dirigir a la Biblioteca Arús de Barcelona per oferir-los alguns periòdics i llibres de l'extensa col·lecció de Teresa Mañé.

Mañé va ser una dona interessada en l'art i la lectura. Llegia constantment tot tipus de literatura i assaig social, independentment de si era del seu grat o no. Els seus autors preferits, segons recordava la seva filla, eren Benito Pérez Galdós, Fiódor Dostoievski i Victor Hugo (Tavera 2005, p. 88). Suposem que la pèrdua de part de la seva prominent biblioteca va suposar un sotrac important per a ella.

També llavors, a més dels préstecs que rebien d'alguns amics, Montseny va començar a treballar a *El Liberal*, on va ser l'encarregat de fer les ressenyes dels actes públics.

Cap al 1918 van tornar a canviar de domicili. Aquesta vegada la família va decidir desplaçar-se fins a Cerdanyola, a la casa anomenada can Bayell, amb l'objectiu de viure al camp i del camp (Marín i Palomar 2010, p. 77 i Rodrigo 2006, p. 29-58). El problema tornava a ser el mateix: no hi havia diners per pagar la mudança, així que van acudir novament a amistats. Entre altres, els van ajudar Lucas Argilés, director i propietari d'*El Cine*, Josep Maria Castellví i Gabriel Olives, redactors d'*El Liberal*, i l'empresari reusenc Evarist Fàbregas, que anys abans els havia ajudat a tornar de París. Mañé també va tornar a la traducció de textos per a l'editorial Casa Maucchi de Barcelona i va treballar copiant les intervencions dels actors i actrius en

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Can Bayell. Fons: Arxiu Jaume Mimó. Localitzada a: <https://www.salillas.net/masies/> [Consultat: 29-07-2020].

les obres que s'estrenaven als teatres barcelonins com el teatre Apolo o l'Español.

A Cerdanyola, hi van anar a viure amb els pares de Joan, amb la petita Federica i amb Carme Mañé. La mare de Joan, de setanta-vuit anys i amb demència, va morir al cap de poc d'haver-se instal·lat a can Bayell. Poc després també va morir el seu pare.

Allà vivien al costat del propietari, la qual cosa va acabar provocant malentesos. Finalment, després de dos anys a la masia, van decidir tornar-se a mudar a una nova casa rural situada al carrer de Sant Martí, que sembla que va generar un augment en les vendes de les hortalisses i els animals, ja que la majoria dels veïns eren llauradors. A més, com que la casa era prou gran, van llogar habitacions a la família Brossa i Pedregosa, important dibuixant de Barcelona que estiujava allà.

El juny de 1923 reeditaven *La Revista Blanca*. A la fi de 1924, el nucli familiar format per Teresa, Joan, Carme i Federica, veient que era insostenible continuar amb el treball de la granja i l'editorial, van decidir mudar-se al número 30 del carrer de les Oliveres (ara Camil Oliveras). En aquell context, Mañé va acceptar la petició d'Isidre Anguera d'exercir com a mestra particular de la seva filla Maria Anguera, coneguda anys després com a *Maria Batet*, una jove d'onze anys que havia nascut a Vilanova i la Geltrú. Al principi tan sols hi anava als matins però, de mica en mica, va anar convertint aquella casa i aquella família en la seva pròpia. Va recordar Federica Montseny:

María, que tenía un carácter tímido y sensible, prefería recitármelos a mí [fent referència als textos proposats per Mañé], porque no podía soportar, sin lágrimas, la más mínima reprimenda de mi madre. Esta, por su parte, acostumbraba a hablar con un tono severo, debido probablemente a su formación de profesora. (Montseny 1987b: 43)

Poc temps després, per por que li pogués passar alguna cosa a Maria en els seus viatges, la seva mare, Teodora Badell, també es va acabar traslladant a la casa. Maria es va convertir en una peça fonamental, tant per a l'editorial com per a la família. De fet, per a Federica Montseny va ser com la germana petita.

La situació va canviar radicalment al si familiar el 1927. El 24 de març va morir Carme Mañé, després d'haver tingut diabetis durant molt de temps. Carme havia estat una peça fonamental en la primera i la segona etapa de *La Revista Blanca*. Al costat de la seva germana, s'havia encarregat de l'administració, la realització i el repartiment dels paquets, de saldar comptes, etc. Sens dubte, la seva mort va canviar-ho tot, tant

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Esquerra: Casa familiar i seu de l'editorial. Carrer Guinardó, 37. Dreta: visita de Federica Montseny a la casa familiar. Fons: <https://memoriadelsbarris.blogspot.com/> [Consultada: 03-08-2022] i Foto: família Jaume Creus, extreta de: <http://barcelofilia.blogspot.com/> [Consultat: 03-08-2022]

en la vida de Teresa com en el funcionament de la publicació (Vallina 1968, p. 54).⁹⁹

Passats uns mesos de cert pessimisme motivat pels esdeveniments familiars, van buscar una casa més gran on poder emmagatzemar el material de l'editorial. El març de 1928 es van tornar a traslladar al número 37 del carrer Guinardó (ara carrer d'Escornalbou). Villa Carmen, com es deia la casa, va ser propietat de dos cunyats i antics lerrouxistes associats a l'explotació de l'agència de transports Trias i Grossa. En aquesta casa van passar la resta de dies abans de l'exili.

⁹⁹ *La Revista Blanca*, 15-04-1927, 94.

La Primera Guerra Mundial

L'esclat de la Primera Guerra Mundial el 28 de juliol de 1914 també va suposar un punt d'inflexió al si de la família, que acabava d'arribar a Barcelona.

L'anarquisme, com a ideologia, s'havia posicionat majoritàriament en contra de les guerres iniciades en les últimes dècades del segle XIX i primers anys del XX. La Gran Guerra va generar un important debat intern a causa de les diferents consideracions d'alguns dels ideòlegs més influents. Encara que autors com Piotr Kropotkin, Charles Malato, Christiaan Cornelissen o Joan Montseny també s'hi havien manifestat en contra, van veure necessari posicionar-se finalment a favor dels aliats com a mitjà per arribar a un sistema anarquista i acabar amb les potències centrals.

En una carta enviada per Kropotkin a James Guillaume, l'anarquista rus recriminava que l'anarquisme no podia diluir-se en debats pacifistes quan l'agressivitat de les potències centrals estava posant en perill, per exemple, els avenços conquistats a França com a conseqüència de la Revolució Francesa. Per ell, l'única manera d'aconseguir la revolució passava per enderrocar prèviament l'Imperi Alemany.

Malgrat la negativa de molts companys a acceptar aquestes consideracions, el 28 de febrer de 1916 es va redactar un nou manifest en què es va exposar que les condicions de pau no havien de sotmetre's a les condicions alemanyes. El document, conegut com el *Manifest dels Setze*, signat pel mateix Kropotkin, Malato, Jean Grave o el ja citat Cornelissen, habituals col·laboradors a *La Revista Blanca*, va ser la confirmació de l'existència d'un anarquisme aliadòfil. Joan Montseny va acabar subscriuint el *Manifest*, fet que va evidenciar la seva participa-

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

ció en el moviment llibertari transnacional, malgrat trobar-se en un moment complex.

En contraposició a aquests postulats es van situar la majoria d'anarquistes. Entre altres, Emma Goldman, Alexander Berkman o Errico Malatesta. Aquest últim, també un bon amic de la família, apuntava que aquest tipus de manifestos eren una manera de col·laborar amb tots aquells que volien destruir el planeta.

Teresa Mañé també es va posicionar a favor dels aliats acceptant les consideracions de Piotr Kropotkin, de qui s'havia mostrat seguidora. Ella va instar les dones a participar contra les potències centrals, la qual cosa va acabar generant l'animadversió dels anarquistes partidaris de la no intervenció per dos motius: el primer, òbviament, perquè van considerar que l'anarquisme no havia de pronunciar-se a favor d'un bàndol o l'altre; i el segon, perquè instava les dones a participar en una activitat, la guerra, de la qual com a subjectes femenins havien estat excloses.

Entre altres crítiques, *Aristónico* va manifestar el seu desacord amb l'article signat per Teresa Mañé «La mujer y la guerra». Deia l'autor sobre això: «Pero tú, que no creo tengas alma de Ofelia, sino que más bien eres víctima de un error suicida, sí, pero error al fin, como el que sufren muchos compañeros, alientas, en síntesis, la ofuscación del populacho desde las mercenarias columnas de un libelo».¹⁰⁰

La consegüent resposta de Mañé va reafirmar la seva postura quant a la necessitat de participació dels anarquistes a la Primera Guerra Mundial i, també, va asseverar la necessitat que les dones prenguessin partit en els conflictes i ocupessin espais polítics. Les rèpliques entre tots dos, que es van anar reproduint

100Aristónico. «La Mujer y la Guerra», a: *Solidaridad Obrera*, 19-10-1916, 356.

durant uns quants dies a les pàgines de *Solidaridad Obrera*, van confirmar que, segons l'autora, la guerra no havia de ser entesa únicament com un conflicte d'interessos econòmics, sinó també com un conflicte ideològic entre dos models socials.

El segon viatge a Andalusia

Encara que no coneixem gaires informacions sobre aquest viatge, el 1923 Teresa Mañé va tornar a Andalusia. A Sevilla, va visitar la seva vella amiga Teresa Claramunt que, bastant malalta, s'allotjava a casa de l'anarquista Antonio Ojeda (Vicente 2006 i Pradas 2006).¹⁰¹ Al costat d'ella i José Sánchez Rosa, van acudir al Congrés Anarquista Nacional, organitzat per la Federación de Grupos de Andalucía (Gutiérrez 2005). Es va celebrar el dia 1 d'abril a la capital andalusa, concretament al teatre Imperial del carrer Sierpes. En aquest, segons Sánchez Rosa:

...tomaron parte las compañeras Soledad Gustavo y Teresa Claramunt, del que conservan gratos recuerdos los buenos compañeros de Sevilla, porque desde aquella fecha no ha vuelto a celebrarse otro acto de propaganda netamente anarquista, en el que con tanta claridad se hizo exposición de las ideas, especialmente por las dos compañeras citadas...¹⁰²

A l'acte també van prendre la paraula anarquistes sevillans com Juan Ramón Moreno, Diego Espinosa, l'editor del periòdic àcrata *El Paso* Manuel Manzano del Real o el periodista Manuel Santaella. Alguns autors van considerar que aquest

101 Soledad Gustavo. «Teresa Claramunt», a: *La Revista Blanca*, 01-05-1931, 191.

102 «Pagando una deuda», a: *El Luchador*, 03-04-1931, 13.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

va ser l'últim congrés purament anarquista celebrat a la ciutat fins a 1931 (Gutiérrez 2005, p. 105). Segons *El Liberal* de Sevilla, Mañé va intervenir també aquell 1 d'abril a la Sociedad Económica de Amigos del País amb una conferència sobre «los aspectos varios de la emancipación humana».¹⁰³

Malgrat la falta de documentació sobre aquest tema, s'ha pogut esbrinar que el grup Prometeo va tornar-la a portar fins a Algesires i la Línea de la Concepción on, al costat de Sánchez Rosa, va participar en diferents conferències que van recordar els abusos comesos a Jerez el 1882 i el 1892. També, a Lebrija, l'Asociación de Obreros Campesinos va organitzar un míting on Mañé va parlar sobre l'ideal anarquista. Dies després, va participar en un altre a Puerto Real.

En tot cas, tot apunta al fet que la intenció va ser animar els diversos col·lectius per tal que participessin en la federació de grups que s'havien reconstituït amb penes i treballs.

La reedició de *La Revista Blanca*

Després d'anys de relatiu silenci i d'haver-se apartat del món intel·lectual i editorial, el juny de 1923, en un nou esforç intel·lectual i econòmic, Teresa Mañé i Joan Montseny van reeditar *La Revista Blanca* gràcies, novament, a l'aportació d'alguns companys llibertaris i a l'interès de la seva filla Federica, que ja tenia 18 anys.

Mesos abans, el març d'aquell any 1923, Mañé havia participat en un congrés anarquista celebrat al teatre Barbieri de Madrid amb el seu amic José Sánchez Rosa, on van dissertar sobre els principis federatius dels diferents grups d'afinitat. Sánchez

103 *El Liberal*, 01-04-1923. Vegeu també: Sánchez Rosa, José. «Un acto de gran valor», a: *El Luchador*, 03-04-1931, 13.

La primera etapa de Barcelona (1914-1936)

Rosa, amb qui viatjaria a Andalusia, va mantenir una llarga amistat amb Mañé i Montseny. De fet, juntament amb Antonio Ojeda, Teresa Claramunt i altres militants anarquistes, va tenir la iniciativa d'obrir al públic una subscripció per sufragar les despeses dels primers números de *La Revista Blanca*. A la proposta s'hi van afegir anarquistes de tota la Península.

En aquell context, tres mesos després de la reobertura, el 13 de setembre de 1923 Miguel Primo de Rivera, capità general de Catalunya, va ser el protagonista del cop d'estat que va acabar, entre moltes altres qüestions, amb la llibertat de premsa. No obstant això, i a diferència de la Confederació Nacional del Treball (CNT), *La Revista Blanca* no va ser clausurada. Sembla que, en un context de forta repressió cap al moviment obrer, el poder polític es va mostrar tolerant amb l'anarquisme més filosòfic i l'activisme més cultural (Díez 2003, p. 99-100).

El nou projecte editorial va tenir un paper fonamental en la difusió del corrent individualista de l'anarquisme. En la primera etapa d'aquesta publicació, Teresa Mañé i el seu company Joan Montseny, s'havien posicionat al costat de Tarrida del Màrmol i la seva proposta de l'anarquisme sense adjectius. En aquesta segona etapa, la fòbia de la família cap a qualsevol mena d'associació va marcar distància respecte a la resta del moviment llibertari, en general, i cap al sindicalisme, en particular. Diu l'historiador Xavier Díez:

...els Montseny sempre havien tractat de superar les polèmiques i divergències entre les diferents famílies anarquistes, i, de fet, l'eslogan "anarquismo sin adjetivos" [...] havia estat compartit i reivindicat des de l'època madrilenya de *La Revista Blanca* (1898-1905). Tanmateix, un dels trets sembla que

inherents a tots els membres de la família, a més de la seva fòbia a tota associació, és la capacitat de polemitzar, de singularitzar-se i de marcar distàncies respecte de la resta del moviment llibertari. Així, els conflictes amb el sindicalisme, del qual desconfien, combinats amb les crítiques ètiques a l'individualisme stirnerià, el qual consideraran com a excessivament egoista, s'aniran succeint en la mateixa mesura que es reivindicarà la pretesa puresa del seu anarquisme (2003, p. 103-104).

En tot cas, Teresa Mañé tampoc es va posicionar de manera evident com a individualista, malgrat el clar posicionament de *La Revista Blanca* en aquesta segona etapa cap a aquesta tendència. Mañé va evidenciar, en diferents ocasions, la seva simpatia per les propostes anarcocomunistes. Després d'haver-se declarat anarquista i abraçar durant els primers anys de la seva trajectòria l'anarquisme sense adjectius de Tarrida, influenciada per Piotr Kropotkin i Élisée Reclús, va acabar considerant les propostes anarcocomunistes. Així ho manifestava, l'octubre de 1903, a l'article «Anarquía y Comunismo. Pláticas a mi amigo Celio I», un treball en què també reflexionava sobre l'origen i les diferències entre anarquisme i comunisme. D'aquesta manera defensava les conquestes d'aquest corrent anarquista: «Los anárquico-comunistas, no tan solo han armonizado la anarquía con el comunismo, sino que hacen más aún: tratan de armonizar el individualismo con el comunismo, cosa que a primera vista parece imposible».¹⁰⁴

Mañé no va dedicar massa espai, en els seus múltiples treballs publicats en aquesta segona etapa, a l'anàlisi teòrica. Més aviat va centrar els seus esforços en l'administració de l'editorial

104 Soledad Gustavo. «Anarquía y Comunismo. Pláticas a mi amigo Celio I», a: *Tierra y Libertad*, 02-10-1903, 282.

familiar i la publicació de temes relacionats amb la història del moviment obrer. Malgrat tot, en aquesta segona etapa va tornar a mostrar la seva simpatia cap a revolucionaris com Kropotkin i Reclús. Per ella, tots dos havien estat els seus màxims referents. També aleshores va lloar el posicionament del sicilià anarcocomunista Paolo Schicchi. Sobre aquest últim deia:

El nombre de Paolo Schicchi evoca en nosotros los albores de nuestra juventud y con ella nuestra entrada en las ideas hace cerca de cuarenta y cinco años, época aquella en que Barcelona era la Meca del anarquismo y asilo solidario de los ácratas de todos los países [...] Recuerdo que entre aquellos emigrados estaba nuestro amigo Fortunato Serantoni, que en el año 1889 publicó el periódico *La Revolución Social*, uno de los primeros, declaradamente anárquico-comunista, que veía la luz España. También estuvo el simpático zapatero Bacherini, que fue martirizado en Montjuich cuando el proceso de Pallás y que más tarde nos lo encontramos en Londres haciendo de sombrerero.

Paolo Schicchi ha sido y es un hombre violento en todos los sentidos que pueden aplicarse a la palabra violencia; es un desplazado dentro de su propia ideología y con su carácter impetuoso ha sembrado entre sus compañeros de emigración resentimientos personales, algunos difíciles de ser olvidados.

Mrs. Paolo Schicchi es de aquellos temperamentos que cuando se proponen algo lo ejecutan sin pensar en las consecuencias.¹⁰⁵

105 Soledad Gustavo. «Martirologio Moderno X», a: *La Revista Blanca*, 01-11-1930, 179.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Vegeu d'aquesta manera com, malgrat el posicionament ideològic individualista de Joan i de molts dels treballs publicats a *La Revista Blanca*, Teresa Mañé mai es va decantar clarament per aquest corrent i va continuar seguint l'anarcocomunisme, després d'haver defensat l'anarquisme sense adjectius.

Característiques de *La Revista Blanca*

Malgrat la situació, els objectius de l'editorial novament van ser divulgar l'anarquisme ibèric, reobrir i recordar els processos injustos contra els proletaris i reforçar les relacions àcrates a Espanya i Amèrica Llatina. *La Revista Blanca*, que va tornar a utilitzar el subtítol de «Publicación quincenal de Sociología, Ciencias y Artes», va aparèixer també quinzenalment fins al 15 de novembre de 1933, moment en què la publicació va passar a ser setmanal.

L'editorial, que es va situar en un primer moment al carrer Sant Martí de Cerdanyola, es va traslladar al carrer de les Oliveres l'octubre de 1924 i, el març d'aquell any, es va desplaçar fins al Guinardó. Així, de la mateixa manera que a la primera etapa, la reedició del projecte es va presentar com una eina per donar a conèixer a les noves generacions els orígens i complexitats que havia sofert l'anarquisme al llarg del temps. Malgrat això, no va ser una publicació estrictament àcrata, ja que hi van destacar els treballs de caràcter cultural i científic (Pradas 2011, p. 41).

La censura, si bé Teresa Mañé i Joan Montseny van saber esquivar els funcionaris, va tenir un paper determinant al llarg del temps, encara que als primers números va ser encara més evident. Durant la dictadura de Primo de Rivera, malgrat el control, l'editorial va tenir una certa llibertat. Tot i això, va ser durant la Segona República que es va poder fer l'obra més im-

La primera etapa de Barcelona (1914-1936)

portant. En un primer moment, la revista sortia acompanyada de les següents frases: «El texto de este número ha sido sometido previamente a censura gubernativa» i, a partir del 15 de juny de 1934: «Advertimos a nuestros lectores que este número ha pasado por la previa censura que ha establecido el gobierno» o «Tachado por la censura del día».

Com han evidenciat diverses historiadores i historiadors, ni Joan Montseny ni *La Revista Blanca* van ser ben considerats per tots els anarquistes. Entre altres motius, pel diferent tracte que va rebre la revista. De fet, va ser molt evident la diferent situació respecte a *Solidaridad Obrera*.¹⁰⁶ *La Soli*, com es va denominar popularment, portaveu diari dels Sindicats Únics, va desaparèixer el 28 de maig de 1924, poc després de la il·legalització de la CNT. No va reaparèixer fins a l'agost de 1930, quan el general Mola, responsable de seguretat de la dictadura del general Berenguer, i Àngel Pestaña, en representació de la Confederació Regional del Treball de Catalunya, es van donar garanties mútues.

Les característiques van ser molt semblants a les d'altres publicacions obreres del període. *La Revista Blanca* va tenir una continuïtat de 388 números i, a diferència de la primera etapa en què va patir un parell de retards, no es va deixar de publicar ni un sol dia. En aquest aspecte, cal assenyalar que Maria Anquera va representar un paper decisiu. De mica en mica, va anar assumint responsabilitats i va anar substituint Teresa Mañé en les tasques de gestió. La seva mare, Teodora, es va encarregar d'endreçar el magatzem on hi havia milers d'exemplars de llibres,

106 Entrevista realitzada per Freddy Gómez a Juan Garcia Oliver a París el 29 de juny de 1977. Vegeu a: <https://www.youtube.com/watch?v=r-j790-DMk4> [Consultat el 12-04-2021, min. 22.00-23:23]

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

novel·les i fulletons. També s'hi va incorporar, més endavant, Josep Esgleas, conegut amb el pseudònim de *Germinal Esgleas*, company de Federica, que, a més d'ajudar Joan en la direcció, es va encarregar de les correccions i proves de textos.¹⁰⁷ Altres com Dolores Burón, Rafael Mateu o Herminia Reyes, van ajudar-los de tant en tant. Diu Federica:

Nuestra casa se había ido convirtiendo en una casa colmena. Mi madre continuaba siendo la administradora de las publicaciones, con el auxilio de María, que iba creciendo en capacidad y en conocimiento de los meandros de una administración que, según el criterio de mi madre, no debía enviar la cuenta a ninguno de los corresponsales, esperando, siempre, que cada uno pagara según sus posibilidades.

El trabajo que había en casa era ímprobo. Y hubiéramos podido ganar el dinero, que muchos creían que ganábamos, si otro hubiera sido el método de mi madre, para la cual nuestra obra editorial jamás fue un negocio, sino una incansable labor de cultura y propaganda. (Montseny 1987b, p. 52 i 74)

El 1935 es va traspasar la direcció a Federica, encara que ni Mañé ni Montseny van deixar de participar en el projecte editorial. Poc temps després, responent a una de les preguntes enviades i publicades a la secció «Consultorio General» de la revista, es reafirmava la importància de Teresa Mañé en el projecte:

LA REVISTA BLANCA ha sido siempre administrada por Soledad Gustavo, auxiliada de los com-

107El 7 de juny de 1930 Federica Montseny es va unir a *Germinal Esgleas*, amb qui s'havia instal·lat a la casa familiar temps abans.

pañeros que han sido necesarios. LA REVISTA BLANCA no es propiedad de ningún grupo, ni de la misma familia Urales. La fundaron Soledad Gustavo y Federico Urales, en Madrid, hace 38 años y desde entonces —aparte un eclipse de 17 años, motivado por disensiones con la colectividad anarquista— la han ido publicando, con muchos sinsabores y muchos sacrificios, esforzándose en hacer de ella una buena revista anarquista, que honrase a las ideas y las presentara de manera pulcra y noble. Y eso es todo.¹⁰⁸

Cal subratllar que el projecte va transcendir la publicació principal. A més de l'edició de 167 llibres —de divulgació i de creació llibertària—, es van editar *La Novela Ideal*, *La Novela Libre*, *La Voluntad*, *El Mundo al Día*, *El Suplemento a La Revista Blanca* i *El Luchador*. Un projecte editorial que va ser la punta de llança de les publicacions llibertàries a l'Estat espanyol. En tot cas, malgrat l'èxit i el fet que l'editorial es va gestionar com una empresa, el sistema «exageradament llibertari» de Teresa Mañé, com va apuntar la seva filla Federica, va ser decisiu perquè els beneficis es destinessin a labors socials.

La labor social de *La Revista Blanca* i la crisi amb la CNT

El 30 de juny de 1924, un any després de la inauguració, va aparèixer per primera vegada al *Suplemento a La Revista Blanca* la notícia de la subscripció nacional i transnacional a favor dels empresonats per motius socials de la Península. Des de llavors, l'editorial no va cessar en les col·laboracions amb els presos lli-

108Editorial. *La Revista Blanca*, Administración, 07-06-1935, 333.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

bertaris i obrers, cosa que va arribar a ocasionar seriosos problemes econòmics.

Amb el transcurs del temps, van anar canviant les fórmules d'administració dels recursos. Per exemple, el 1926, per iniciativa de llibertaris de Vigo i Gijón, es va impulsar una caixa de reserva destinada als reclusos. La seva viabilitat va prosperar a partir dels beneficis de la venda de fullets instructius, com l'obra de Joan Montseny *La Anarquía al alcance de todos*. Una altra forma de finançament va ser a partir de la venda de butlletins que van ser destinats principalment a sufragar les despeses dels fills i filles dels presos. A conseqüència de la gestió d'aquestes partides econòmiques, en les quals van participar diferents comitès clandestins, Joan Montseny i Josep Esgleas van ser empresonats el 1928 (Tavera 2012, p. 229). No obstant, aquest càstig no va ser suficient perquè desistissin de la seva labor (Abelló i Olivé 1985, p. 317-332).

Aquesta gestió econòmica va generar importants tensions amb part de la CNT, que s'havia encarregat d'aquesta tasca fins a la seva il·legalització el maig de 1924. L'enfrontament s'havia personificat en la figura de Joan Montseny, que havia mantingut una postura crítica amb l'organització per la seva falta, segons ell, d'ideals anarquistes. De fet, el 1918, al Congrés de Sants on s'havia d'adoptar el model sindical, Montseny, com a corresponal d'*El Liberal*, va fer una dura crítica contra el gir reformista que estava prenent el sindicat.

Part de la família s'havia posicionat llavors per un anarquisme ortodox contrari a l'anarcosindicalisme defensat per la CNT, un anarquisme que va negar tota possibilitat a l'exercici polític, entès com a exercici de poder (Abelló 2020, p. 25-38). El posicionament de Joan Montseny davant la CNT va provocar

un gran malestar entre els seus principals dirigents, entre d'altres Garcia Oliver, que en les seves conegudes memòries deia:

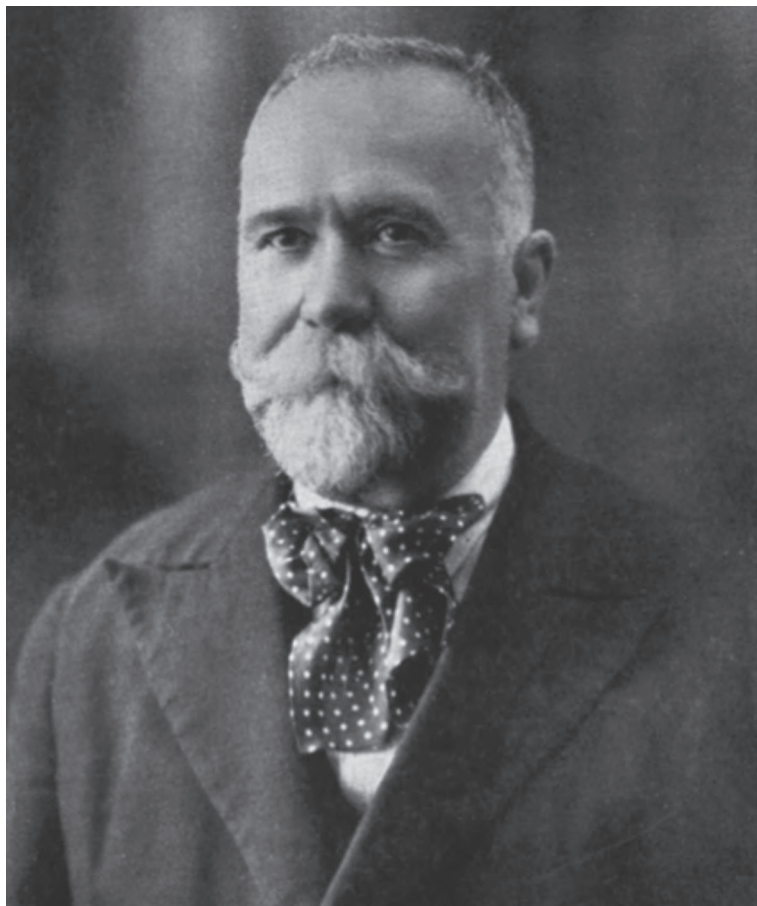
A Federico Urales le gustaba pasear su garbo y su elegancia por los locales de la organización [...], por el Sindicato de la Alimentación de la calle Guardia, al que yo pertenecía. Fue en este sindicato donde le dieron el alto a su desmedida petulancia. [...] Le echaron del local. A partir de entonces se acabaron las visitas a los locales de la CNT. La familia, replegada en su casa-torre del Guinardó, esperó pacientemente a que Federica, la nena, se hiciese mujer, para ver cómo la lanzarían entre los cuadros confederales. (Garcia Oliver 2015, p. 348)

Cal apuntar que tot i que els dirigents de la CNT, que en aquells dies actuaven des de la clandestinitat, estaven en contra de la línia desenvolupada per *La Revista Blanca*, la base social sindical, gràcies a la distribució de les publicacions de l'editorial, s'havia posicionat a favor seu: «el público confederal “devoraba” con fruición la revista y los libros que publicaba la editorial, lo cual le otorgaba un espacio de influencia importante» (Peirats 2009, p. 159-160).

A partir d'aquell moment, les tensions amb el Comitè Nacional de la CNT van ser una constant. Es van iniciar així diferents polèmiques per com *La Revista Blanca* esquivava la censura; per la campanya pro presos que la revista va organitzar al marge del Comitè Nacional; per la voluntat de la CNT de controlar les aportacions que es feien a aquesta causa o, també, per la connivència de la família amb la FAI i contra la CNT. Fins i tot des de *La Revista Blanca* es va acabar acusant la CNT de defensar, a través del Comitè Pro-Presos, només els membres del sindicat.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Joan Montseny Carret, 1930.

D'aquesta manera, malgrat algunes col·laboracions entre membres de la CNT i *La Revista Blanca*, les tensions entre tots dos col·lectius es van accentuar a partir de 1928. Així ho van fer saber, entre altres, Enrique Blasco, des de Bèlgica, o la Federació de Grups Anarquistes de llengua espanyola a França, que es van posicionar contra la divisió interna de l'anarquisme.

Finalment, Joan Saña Magrinyà i Joan Peiró, que poc després iniciaria una guerra irreconciliable amb Montseny, van intentar mediar per solucionar el conflicte. L'acord va establir que *La Revista Blanca* continuaria efectuant la distribució dels fons a tots els presoners polítics i socials, mentre que el Comitè Nacional Pro-Presos s'encarregaria de distribuir els fons als presos afiliats a la CNT (Abelló i Olivé 1985). Malgrat l'aparent pacte, les discrepàncies van continuar latents.

Poc abans de la proclamació de la Segona República, Josep Gardeñas Sabater manifestava el seu malestar per les contínues crítiques que s'estaven dirigint cap a la família per la gestió de les ajudes als presos. Sens dubte, les paraules de Gardeñas van reflectir l'admiració d'un sector de l'anarquisme cap a les idees defensades per *La Revista Blanca*:

Se es injusto con Urales y su familia; entiendo que no hay derecho a esa campaña sobre presos que se hace con la familia Urales; opino que es inmoral desacreditar pública y privadamente a un hombre que es y ha sido nuestro padre espiritual; que muchos, si conocemos las ideas anarquistas, se lo debemos a Urales; que si podemos presentar una mujer anarquista pura y honrada, culta y buena en España, es Soledad Gustavo, dos veces venerable, por sus años y por su inteligencia, y si no fuese por otra cosa, se la debiera respetar por su gran conocimiento de la causa anarquista, y, por último, por ser madre de Federica Montseny, compañera que, por si sola, acredita toda una causa, nuestra causa.¹⁰⁹

109 Gardeñas, José. «No hay derecho», a: *El Luchador*, 13-03-1931, 10.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Les relacions transnacionals

La Revista Blanca s'havia convertit en punt de referència per la seva tasca de divulgació històrica, per la seva tasca social a favor dels presos llibertaris i també per la fama adquirida amb el pas del temps per Teresa Mañé i Joan Montseny.

La rellevància de Teresa Mañé va ser reconeguda a escala internacional. Per exemple, el març de 1924, el periodista francès Gaston Leval l'assenyalaria, en un article en què van aparèixer alguns dels noms més importants de l'anarquisme hispànic, com un personatge fonamental per comprendre i traçar la història de l'anarquisme. De fet, va ser l'única dona que va destacar en el seu treball.¹¹⁰

Una de les relacions més importants també va ser amb l'historiador austríac Max Nettlau, a qui probablement van conèixer durant el seu exili a Londres i París el 1897. La col·laboració no va trigar a arribar. Segurament atreta pels estudis sobre Bakunin, Teresa Mañé va sol·licitar a l'historiador alguns treballs per a *La Revista Blanca*, l'*Almanaque de La Revista Blanca* i per a *Tierra y Libertad*.¹¹¹

El 1924, l'historiador va sol·licitar la seva col·laboració per a la reconstrucció de la Internacional a Espanya (Nettlau 1969, p. 14). Després d'acceptar la proposta de Nettlau, Mañé es va encarregar de contactar amb els protagonistes i recopilar totes aquelles publicacions periòdiques que hi van estar vinculades. Un d'aquests protagonistes va ser el metge José García Viñas, membre de la Federación Regional Española, de l'Associació

¹¹⁰LEVAL, Gaston. «Mouvement International», a: *L'idée Anarchiste*, 18-03-1924, 1.

¹¹¹International Institut of Social History (IISH). Nettlau, 574. En aquest fons es poden localitzar un gran nombre de cartes entre Max Nettlau i Teresa Mañé.

La primera etapa de Barcelona (1914-1936)

Internacional de Treballadors i de l'Aliança Internacional de la Democràcia Socialista. Amb García Viñas, malgrat el seu precari estat de salut, la correspondència va ser molt fluida.¹¹²

La primavera de 1928 va arribar per primera vegada Max Nettlau a Barcelona amb l'objectiu de recollir el material recopilat i aprofundir en la seva recerca. A partir de llavors, qui Rudolf Rocker va assenyalar com «l'Heròdot de l'anarquia» es va convertir en un més de la família (1950, p. 236). Així ho demostra la nombrosa correspondència conservada al fons de Max Nettlau dipositada a l'Internacional Institute of Social History d'Amsterdam.

Entre desembre de 1928 i gener de 1929, també Emma Goldman, aconsellada per Nettlau, que havia conegut a Londres el 1900, va visitar la casa familiar del carrer Guinardó. Goldman vivia en aquells dies a l'exili (Sueiro 2019, p. 49-78 i Marín 2019, p. 33). Hi ha poques dades d'aquest viatge, tan sols una ressenya publicada a *La Revista Blanca* aquell gener titulada «Visita Gratisima»:

Días pasados, tuvimos el placer de saludar en esta casa y de pasar largos ratos hablando fraternalmente, con la incansable propagandista de nuestros ideales Emma Goldman, con Henry G. Alsberger, periodista norteamericano, corresponsal de The Nation, de Nueva York, y con un profesor de psicología del Canadá cuyo nombre sentimos no recordar en este momento.

Como decimos antes, con tan excelentes y queridos compañeros hablamos con largueza y cariño, con-

112 Soledad Gustavo. «El doctor José García Viñas», a: *La Revista Blanca*, 01-10-1931, 201.

tinuando ellos después su viaje de información por varias provincias de España.

Que hayan vuelto a sus respectivas residencias satisfechos del resultado de su viaje y de los amigos que durante él han encontrado en España, deseamos nosotros y además que se cumpla la promesa de la queridísima Emma Goldman de visitarnos nuevamente durante la próxima Exposición Internacional.¹¹³

El segon viatge de Nettleau a Barcelona, que aniria i tornaria fins a l'esclat de la Guerra Civil espanyola el 1936, es va produir el 1929. En aquella ocasió va residir a la casa fins a finals d'any. Al costat de Federica Montseny, Maria Anguera i Joan Montseny, va fer diferents rutes per Catalunya, per conèixer in situ l'organització i la història de l'anarquisme que estava estudiant:

...por la mañana trabajaba en lo que nosotros llamábamos biblioteca, una pieza en los bajos de la casa en donde estaban reunidos todos los libros de estudio, clasificados por materias dentro de cuatro grandes armarios que rodeaban las paredes de la habitación: las colecciones de periódicos de la época de la Internacional, pacientemente conservadas por mi madre, que heredó parte de la colección de Ferrer i Guàrdia y la de un compañero refugiado en Inglaterra, llamado Vicente García, el cual al morir se la cedió a ella.¹¹⁴

113La Redacción. «Visita Gratísima», a: *La Revista Blanca*, 15-01-1929, 136.

114La col·lecció de llibres també va arribar del llegat testamentari de Vicente García —que va morir a Londres el 24 d'octubre de 1930—; també del llegat de la família José López Montenegro que va donar alguns dels diaris i llibres de Ferrer i Guàrdia; i, finalment, una part de la biblioteca d'Anselmo Lorenzo.

La primera etapa de Barcelona (1914-1936)

Teresa Mañé. Retrat enviat a Max Nettlau, 3-12-1929. Fons: International Institute of Social History (IISH) BG A5/874.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

(D'esquerra a dreta), Desconegut, Josep Esgleas, Maria Anguera, Herminia Reyes, Teresa Mañé, Max Nettlau i Magdalena de los Reyes. Fons: IISH, BG A10/306.

Max Nettlau també es va convertir en un assidu de *La Revista Blanca*, i això donava rellevància transnacional a la revista. En tot cas, com molts altres, Nettlau va cobrar per algunes d'aquestes publicacions. El 1933, per exemple, va recaptar 100 pessetes per quatre articles publicats.

A més a més de les múltiples relacions amb personatges de tot Europa, la relació amb Amèrica Llatina, que s'havia establert en la seva etapa de joventut, també va ser transcendental en la seva vida. Teresa Mañé, havia publicat en periòdics com *La Voz de la Mujer*, *Ideas y Figuras*, *Almanaque de La Questione Sociale* o a *La Biblioteca del Obrero*.

La Revista Blanca, que s'havia convertit en una capçalera de referència a escala transnacional, va acabar de donar a conèixer els seus textos pel continent americà. Per exemple, els col·lectius

anarquistes de l'Havana escriuriem a l'editorial per denunciar públicament les atrocitats que el president Gerardo Machado estava cometent contra els llibertaris cubans.

Més endavant, en plena Guerra Civil, tot i que gran part del projecte s'havia paralitzat, Teresa Mañé va continuar treballant en l'editorial. Així, el 8 de gener de 1937, també des de l'Havana, es van posar en contacte amb ella amb l'objectiu de liquidar alguns dels deutes que s'havien generat després de la compra de llibres, almanacs o novel·les.

Una altra carta de l'1 de novembre, també dirigida a Mañé, mostra la incessant tasca que es degué dur a terme a l'editorial del carrer Guinardó. En aquesta epístola de J. Napoli, va posar nom a alguns dels títols que es van enviar a l'Havana: *La reacción y la revolución*, de Pi i Margall; *El aventurero del amor*, de Han Ryner; *Jesús es un mito*, de George Brandés; *Náufragos*, d'Adrián del Valle; *La Victoria y El hijo de Clara*, de Federica Montseny; *Cantiga de montaña*, d'Elías García o *Sembrando Flores*, *Flor deshojada* i *Mi don Quijote*, de Federico Urales. Aquests llibres, que van ser sol·licitats en paquets de vint exemplars per títol, van ser destinats, al costat de tota mena de propaganda, a l'Ateneo Socialista i el Centro Federalista Español per tal de dotar l'entitat de contingut ideològic

Des de l'Argentina, Manuel Martínez, membre dels Amigos de la República Española de Buenos Aires, es va posar en contacte amb l'editorial familiar —aquesta vegada dirigint-se a Joan Montseny— per sol·licitar igualment l'enviament de propaganda i d'algunes edicions. Això mateix va sol·licitar l'Agrupación Negra de l'Uruguai, grup de l'Agrupación Anarquista Internacional, que també va proposar establir un vincle per projectar possibles reunions públiques de caràcter cultural

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

i polític. O des de l'Equador, on José de la Cuadra va escriure per demanar el suport de l'editorial a la campanya antibèlica iniciada pels sectors d'esquerres, dins el context del conflicte entre el Perú i Colòmbia.

La Segona República (1931-1936)

Malgrat el pessimisme d'autors com Errico Malatesta, en proclamar-se la Segona República, el 14 d'abril de 1931, la situació de *La Revista Blanca* va canviar.

El 13 de novembre de 1933 Mañé es va convertir en àvia per primera vegada. Federica Montseny va donar a llum la seva filla Vida Esgleas. Teresa Mañé la va rebre de bon grat i amb ella va exercir, malgrat el seu caràcter distant, pràcticament de mare, ja que Federica va passar moltes temporades fora. Deia Federica: «ella que había sido relativamente fría conmigo, severa y distante, más maestra que madre, manifestó una profunda ternura por la pequeña» (Montseny 1987b, p. 74). De fet, aquesta rigidesa també la recordava Vida Esgleas:

...(Mi abuela era demasiado seria) me mostraba libros, me contaba cosas, me enseñaba poesías. Todo lo que podría despertar mi curiosidad y mi interés. Pero jugar y mimos no. A pesar de esto, yo me sentía bien, como envuelta de serenidad y de ternura, en seguridad en estos años tan tormentosos. Yo estaba contenta.¹¹⁵

També a l'entrevista que li va fer la historiadora Antonina Rodrigo, Vida Esgleas reconstruïa el dia a dia de la casa del

115 Entrevista a Vida Esgleas Montseny, 30-06-2016.

Guinardó. La radiografia de la seva àvia, al costat de la de la seva mare, destaca sobre la resta de les descripcions:

De mi primera infancia tengo el recuerdo de una casa llena de gente atareada en diversos trabajos (editoriales). Mi abuela materna en su despacho, mi abuelo, mi tieta María y mi chacha, una nodriza muy cariñosa que se llamaba Herminia Reyes. Mi madre, que iba y venía cuando podía, acudiendo como una loca por la más pequeña enfermedad o problema mío... (Rodrigo i Moa 2003, p. 85 i 2014, p. 63)¹¹⁶

Mañé, a més d'encarregar-se de gestionar l'agenda d'activitats de la seva filla en les etapes de més activitat i d'administrar al costat de Maria Anguera les publicacions de *La Revista Blanca*, es va encarregar de respondre els centenars de cartes que arribaven a l'editorial des de tots els racons d'Espanya i d'Amèrica. També, com s'ha apuntat, va dedicar els seus treballs a la divulgació històrica del moviment obrer i va abandonar els articles de reflexió teòrica i crítica. En tot cas, no va deixar mai d'eludir el debat. A més de la confrontació i oposició al model anarcosindicalista defensat per la CNT, al seu article «En mis setenta años», publicat el dia del seu 70è aniversari, va voler evidenciar que no havia perdut gens el seu esperit guerrer i continuava sent una dona forta i amb les idees clares.

A més, l'octubre de 1933, enviaria un text a Antonio Ortiz de la Rosa perquè el llegís al ple del sindicat Luz y Armonía d'Utrera. A l'article va acusar de maltractaments i abusos sexu-

116Entrevista d'Antonia Rodrigo a Vida Esgleas Montseny 12-03-2003 (Rodrigo i Moa 2003, p. 85 i Rodrigo 2014, p. 63).

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Portada de *La Revista Blanca* el 29 de novembre de 1935, dia del seu setantè aniversari.

als el mestre racionalista de Mollet del Vallès J. Antonio Lorenzo Benito. Encara que aquest no va trigar a presentar la seva rèplica, finalment va abandonar l'escola de Mollet i va passar a exercir en una escola de Granollers.

BARCELONA: LA GUERRA CIVIL (1936-1939)

Els problemes familiars: la separació de Joan Montseny

La situació entre Teresa Mañé i Joan Montseny feia molt de temps que penjava d'un fil. Les sospites d'infidelitat provocades pels continus viatges de Montseny van acabar comportant la ruptura familiar el juny de 1936, setmanes abans del cop d'estat.

Joan Montseny va abandonar la casa del carrer Guinardó i es va mudar a l'Espluga de Francolí, on va passar tota la Guerra Civil. Federica Montseny es va posicionar a favor de la seva mare, tal com evidencia la correspondència trobada entre ella i el seu pare.

Federica va acusar el seu pare d'haver-la criticat per les seves actuacions polítiques i d'haver estat infidel a la seva mare. Encara que no s'ha localitzat l'epístola prèvia de Federica, la resposta de Joan a les acusacions d'ella deixa clara la postura de la seva filla:

No sé quién es la muchacha de Mataró a no ser una de las dos que vinieron a verme un día en Premià de Mar [...]

Volviendo a la joven, de Mataró, recuerdo que recibí una carta suya o me lo dijo de palabra, pidiéndome viera si podía encontrarle una plaza de ayudante en

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

alguna escuela. Hace muchos años que no recibo todas las cartas que las mujeres me escriben.¹¹⁷

La relació entre tots dos, tensa des de la ruptura amb Teresa Mañé, no va millorar. De fet, el primer d'abril de 1937, Joan Montseny va tornar a contestar una carta de Federica en la qual es van evidenciar les discrepàncies i les tensions paternofilials. Dos dies més tard, Joan Montseny va escriure a Teresa per comunicar-li la seva decisió definitiva de separar-se físicament i sentimentalment d'ella:

Te escribo para decirte que el jueves, lo primero que hice, después de pensarlo toda la noche, fue escribir a Federica diciéndole que había resuelto, de una manera irrevocable, separarme de vosotras, poniéndole, en una larga carta, los motivos que tenía para tomar tal resolución con serenidad esta resolución mía irrevocable y que seas feliz en compañía de nuestra nietecita dale muchos besos de mi parte.¹¹⁸

No es van tornar a veure fins al gener de 1939, encara que ell va continuar treballant en les publicacions de l'editorial i respectivament algunes cartes que li van reenviar a l'Espluga.

El 22 de juny de 1938 va néixer el segon net, Germinal Esглеas Montseny. Mentrestant, la salut de Teresa Mañé empitjorava. El metge, en comprovar la seva aparença física i les seves colitis contínues, va sospitar que estava malalta de càncer de

117 Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH). PS Barcelona 831.

Carta de Joan Montseny a Vida, Federica i Teresa, Espluga de Francolí, 08-07-1936.

118 Ibídem. Carta de Joan Montseny a Teresa, Espluga de Francolí, 03-04-1937.

I també: Arxiu Nacional de Catalunya (ANC) 1-886-T-19074. Carta de Joan a Teresa 13-07-1933.

còlon. Antonina Rodrigo descrivia amb molta certesa aquells últims anys a Villa Carmen:

En la propia casa de los Montseny reina la tristeza. La gran Teresa Mañé es ahora una mujer herida de muerte, lo sabe y se niega a ser operada del cáncer de intestino que le han diagnosticado los médicos. Su nieta Vida y el pequeño Germinal es la luz que ilumina su final. Es una casa de mujeres solas: Teresa, Federica, Vida, María y su madre Teodora, y dos bebés, Germinal, de Federica, y Floreal, de María. Federico Urales vive alejado de aquella casa-colmena, de la calle Escornalbou, del barrio de Horta. (Rodrigo i Moa 2003, p. 142)

L'arxiu de la Internacional

L'esclat de la Guerra Civil, el 18 de juliol de 1936, va tibar la situació al si familiar. Max Nettlau havia residit a la casa familiar fins a l'agost de 1936, o sigui que va presenciar els primers dies del cop d'estat i de la Revolució.

En arribar a Amsterdam, Nettlau va parlar amb Paul Arthur Müller-Lehning, militant anarquista holandès i cofundador, el 1935, de l'International Institute. L'objectiu d'aquest centre va ser precisament albergar la documentació relativa als moviments socials, particularment el moviment obrer i l'anarquisme.

Va ser llavors quan Müller va escriure a Teresa Mañé amb l'objectiu de salvaguardar l'arxiu de la Internacional, que havia recollit ella durant anys per a la recerca de Nettlau. Després de diverses negociacions, la documentació i part de la col·lecció de llibres so-

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

bre el tema van ser empaquetats i enviats a Amsterdam, on van ser registrats com a propietat de Teresa Mañé i Federica Montseny.

Una de les condicions inicials va ser que, una vegada la situació a Espanya millorés, l'arxiu havia de tornar a la casa familiar. Va ser per això que el 19 de novembre de 1937, quan Mañé es va assabentar que alguns dels llibres cedits es prestaven al públic com si fossin del centre, va decidir escriure a Nettlau. A la missiva recordava que «cuando hubiese pasado el peligro del fascismo que representa la destrucción [los libros] volverán a nuestro poder».¹¹⁹ D'aquesta manera, va exigir a Müller que redactés una carta assegurant que compliria el pacte.

La col·lecció va romandre a l'Institut fins a la Segona Guerra Mundial, quan van ser transportats fins a una casa de Banbury Road, a Oxford. Aquests van ser retornats al centre en finalitzar el conflicte el 1945.

De l'optimisme a la crua realitat

A conseqüència de l'esclat de la Guerra Civil, *La Revista Blanca* i la resta de les publicacions de l'editorial, a excepció de la *La Novela Ideal* i *La Novela Libre* es van deixar de publicar el 1937.

Poc després d'iniciar-se el conflicte, encara que esperançada que finalment s'aconseguiria la victòria, va preveure la lluita seria llarga i costosa en vides humanes: «Aquí continuamos luchando como fieras y teniendo que dar a Cataluña milicias para todos los frentes en lucha. La esperanza de vencer es grande aunque se cree que será largo».¹²⁰

119 IISH. NETTLAU, 574. Carta de Soledad Gustavo a Max Nettlau, Barcelona 19-11-1937.

120 *Ibidem*, 09-09-1936.

La informació sobre el front va ser extraordinària els primers anys. Per exemple, en una carta enviada a Nettlau el 20 de novembre de 1936, en la qual contestava a l'historiador i li agraiïa l'enviament d'aliments, Mañé el va informar de la mort, aquell mateix dia, de l'anarquista Buenaventura Durruti: «Cuando escribo esta carta recibo la noticia de la muerte de Durruti al frente de Madrid. ¿Ha sido muerto en la lucha? ¿Ha sido un asesinato? El tiempo lo dirá. A los 4 meses justos de la muerte de Ascaso muere Durruti. Dos valores...».¹²¹

En tot cas, no va deixar de col·laborar amb els milicians que eren al front. Durant tot el conflicte es va encarregar d'enviar al front les restes de les publicacions periòdiques de l'editorial així com els diferents llibres que tenien encara al magatzem. Moltes d'aquestes publicacions van ser sol·licitades per les diferents seccions anarquistes que estaven en primera línia de foc, la qual cosa evidencia que no sols es tractava de fer la guerra, també s'havia de fer la revolució, una revolució que va estar estretament relacionada amb la cultura i la lectura.

També altres ateneus i societats llibertàries de tot el país com la de Cieza, el Centro Distribuidor de Publicaciones de Baza, el Sindicato de los Industriales del Papel y Artes Gráficas (secció periòdics CNT-AIT) d'Alacant, la Federación Local de Juventudes Libertarias de Cartagena o les Joventuts Llibertàries de la FAI de Torredembarra, van escriure a l'editorial perquè els enviessin llibres i materials divulgatius de tota mena.

El 15 de novembre de 1938, tot just dos mesos abans que iniciés l'exili cap a França i tres mesos abans de la seva mort, es va publicar a *Solidaridad Obrera* —diari de l'òrgan de la Confederació Regional del Treball de Catalunya de l'AIT— el seu

121 *Ibidem*, 20-11-1936.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

últim article: «Ante la muerte de Carlos Malato».¹²² L'article, més enllà del tema, evidenciava que, fins a l'últim dia i malgrat trobar-se malalta, Teresa Mañé no va deixar de treballar.

L'arribada al Ministeri de Federica Montseny

Des del 4 de novembre de 1936 fins al 17 de maig de 1937, Federica Montseny Mañé va ser ministra de Sanitat i Serveis Socials (Marín 2005). A diferència de Joan Montseny, Teresa Mañé es va oposar totalment a aquest càrrec. Així va recordar Federica el testimoniatge i la crítica de la seva mare sobre aquest fet:

Vas a desacreditarte a los ojos de todos los compañeros. Nadie comprenderá las verdaderas razones de tal decisión, que en estos momentos no tiene nada de ventajoso para nadie. Que busquen a otro compañero. Que se haga como en el gobierno de la Generalitat. (Montseny 1987, p. 102)

Malgrat la falta d'informació, el posicionament de Teresa Mañé va evidenciar la seva extrema ortodòxia, molt més accentuada que la de qualsevol altre membre de la casa. Això confirma novament la descripció de Federica Montseny de la seva mare com una persona exageradament llibertària.

L'exili francès: el Pertús i Perpinyà (1939)

La nit del 25 al 26 de gener de 1939 va començar l'exili. Les tropes franquistes dels generals José Solchaga i Juan Yagüe havi-

122 Soledad Gustavo. «Ante la muerte de Carlos Malato», a: *Solidaridad Obrera*, 15-11-1938.

en avançat fins a Barcelona amb rapidesa. Quedar-se a la ciutat era un suïcidi. Mañé, a conseqüència de l'esperança dipositada en la victòria anarquista o republicana, no havia preparat res. Tant és així que van haver d'insistir-li per partir.

Finalment, es van dirigir a Calella, on van recollir Rosa Jaume Parareda, la mare de Josep Esgleas. Des d'allà, en dos cotxes, van posar rumb cap a la frontera francesa Joan, que havia tornat a Barcelona, Teresa Mañé, Federica Montseny, el seu company Josep i els fills d'ells dos, Vida i Germinal. També Teodora, Maria Anguera, el seu company i el petit fill d'ells dos, Floreal. Vida, que acabava de complir cinc anys, recorda amb duresa aquesta efemèride:

El paso de frontera del Perthus en febrero 39 bajo la nieve, con mi abuela sobre una “camilla” (se había roto una cadera y tenía un cáncer de colon) pero siempre valiente y digna, dándome ánimo para andar con mis zapatitos de charol.

Murió pocos días después...¹²³

En passar la frontera, el primer de febrer, gràcies al passaport de ministra de Federica, Teresa Mañé va ser separada i portada en una llitera fins a una escola del Pertús que havia estat habilitada com a hospital. Mentrestant, Joan va romandre a casa d'uns amics a Puigcerdà i, tot just passar a França, va anar a parar al camp de concentració de Sant Llorenç de Cerdans.¹²⁴

123 Entrevista a Vida Esgleas Montseny, 30-06-2016.

124 Archives Départementales des Pyrénées-Orientales (ADPO). Tables des décès, successions et absences (1704-1968), Perpinyà vila, 1938-1940, doc. 11NUM1304W579/pàg. 107. Agraieixo la col·laboració de Jordi Oliva, Martí Pica i Noemí Riudor.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Quan va arribar la seva filla a l'hospital, Teresa estava en unes condicions inhumanes. Federica recordava amb duresa la pèssima situació en què es va trobar la seva mare en aquella escola: «Havia passat la nit sola, abandonada, a la sala gelada i fosca, sense que ningú es preocupés de posar una manta damunt d'ella, de donar-li una mica d'aigua» (Montseny 1977, p. 27-34).

La intervenció de Federica i del Dr. Santamaría, metge de la divisió de Buenaventura Durruti, va agilitar la seva hospitalització a l'hospital de Saint-Louis de Perpinyà. Teresa Mañé, a més del fràgil estat de salut provocat pel càncer de còlon, es va fracturar el fèmur en el camí cap a la frontera. Allà va ser atesa pel metge Henri Duclos, que va acabar de confirmar la malaltia i va comunicar a Federica que la seva mort era imminent.

Malgrat tot, no va perdre l'esperança, «llogarem una casa amb un jardí, que s'assembli a la del Guinardó», li deia a la seva filla. Federica recordava la preocupació de la seva mare pels llibres que havia perdut pel camí. Era una col·leccionista d'obres inèdites, joies bibliogràfiques, col·leccions d'autors. Tot havia quedat a Barcelona; tot cremaria sota la dictadura franquista (Montseny 1987b, p. 44 i 144).

Va morir el 5 de febrer de 1939.

Va morir en uns moments en què jo no era al seu costat. Havien telefonat a Banyuls, on havíem llogat una habitació moblada, dient-me que havia entrat en un estat agònic. Quan vaig arribar, tot ja s'havia acabat. La vaig trobar adormida en el seu son etern; amb una creu posada sobre el seu pit. Amb dolcesa, vaig dir a la monja: — Retiri això. Era una santa, però no creia en Déu. (Montseny 1977, p. 35)

Malgrat l'intent fracassat de Federica perquè Joan Montseny pogués assistir-hi, a l'enterrament només van poder ser-hi ella mateixa i Armonía Dalmau. El cos va ser acompanyat per totes dues fins al cementiri de l'oest de Perpinyà on va ser enterrada gràcies a una concessió de 15 anys que la seva filla va adquirir.¹²⁵

La notícia de la seva mort transcendiria amb rapidesa. Per exemple, el periòdic francès *Libertaire*, el 9 de febrer de 1939, quatre dies després, se'n feia ressò. Aquest mateix article seria reproduït pel periòdic argentí *Acción Libertaria*, al número 34 de març d'aquell mateix any (Fernández Cordero 2019, p. 1741-1742).

Tot just enterrada la seva mare, Federica i els seus petits van haver de marxar cap a Banyuls de la Marenda, i d'allà, després de ser expulsats pel prefecte, fins a Portvendres, des d'on van iniciar el llarg exili fins a París.

125 Archives Municipales Camille Fourquet de Perpinyà (AMCF). 4N Concessions temporaires. Cimetière de l'Ouest 1935-1940, 11.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

BIBLIOGRAFIA

- A.D. (1997): «*Centre de formació d'adults: Teresa Mañé*», Vilanova i la Geltrú.
- Abelló, Teresa (1987): «El proceso de Montjuïc ante la opinión pública europea», *Estudios de Historia Social*, 40-41, p. 275-289.
- (1987): *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1894)*, Edicions 62, Barcelona.
- (2016): «Fernando Tarrida del Mármol. Anarquisme i cosmopolitisme a finals del segle XIX», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 27, p. 131-144.
- (2020): «Joan Montseny o Federico Urales: ideología y polémicas de un anarquista», Federico Urales. *Mi Vida*, Edicions UB i Publicacions URV, Barcelona-Tarragona, p. 25-38.
- Abelló, Teresa i Olivé, Enric (1985): «El conflicto entre la CNT y la Familia Urales-Montseny, en 1928. La Lucha por el mantenimiento del anarquismo puro», *Estudios de Historia Social*, 32-33, p. 317-332.
- Abelló, Teresa i Puente, Ginés (2022): «La escuela laica y el librepensamiento. La controversia en torno a la apertura de

- escuelas laicas en Vilanova i la Geltrú (1887-1889)», *Social and Education Histor*, XI, 1, p. 29-54.
- Agullo, Mª Carmen i Molina, Mª Pilar (2014): *Antonia Maymón. Anarquista, Maestra, Naturalista*, Virus, Barcelona.
- Aisa, Ferran (2013): «Els certàmens socialistes: Reus (1885)-Barcelona (1889)», *La Corbella*, 1, p. 19-62.
- Alonso Pereira, José Ramón (1998): *Ciudad Lineal de Madrid*, Colección Arquíthemas (3) i Fundació Caja de Arquitectos, Barcelona.
- Almisas Albéndiz, Manuel (2019): *¡Paso a la mujer! Biografía de Amalia Carvia*, Ediciones Suroeste, El Puerto de Santa María.
- Altadill, Miquel (2011): *Dones de Vilanova*, Autoedició, Vilanova i la Geltrú.
- Álvarez Junco, José (1976): *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*, Siglo XXI, Madrid. Segona edició de 1991.
- (1990): *El emperador del Paralelo. Lerroux y la demagogia populista*, Alianza, Madrid.
- Anguera, Pere (1987): *A bodes em convides. Estudis d'Història Social*. Edicions del Centre de Lectura, Reus.
- (2006): «L'anticlericalisme», A.D. *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, VII, p. 349-350.
- Anthropos (1987): «Federico Urales: La anarquía configuradora de vida y pensamiento. La revolución social desde un proyecto cultural de libertad», *Anthropos, revista de documentación científica de la cultura*, 78, p. 2-28.

Bibliografia

- Archer, William (2010): [*Vida, proceso y muerte de Francisco Ferrer Guàrdia*, Tusquets Editores, Barcelona. Primera edició de 1911.
- Arnabat, Ramon i Ferré, Xavier (2015): *Ateneus: cultura i llibertat. Associacionisme a la Catalunya contemporània*, Federació d'Ateneus de Catalunya, Barcelona.
- Arnavat, Albert (1992): *Moviments socials a Reus (1808-1874): Dels motins populars al sindicalisme obrer*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- Avilés Farré, Juan (2013): *La daga y la dinamita. Los anarquistas y el nacimiento del terrorismo*, Tusquets editores, Barcelona.
- Azaña, Manuel (1966): *Obras completas*, ediciones Oasis, Mèxic, Tomo I.
- Beltrán Dengra, Joaquín (2010): *La ideología política del anarquismo a través de El Productor (1887-1893)*, Aldarull, Barcelona.
- Bernat Mateu, Carme (2020): «Anarquisme i diferencia sexual en les novel·les de Federica Montseny», Joan Vergés i Max Pérez (eds.). *Frederica Montseny: més enllà del mite*, Càtedra Ferrater Mora de Pensament Contemporani i Documenta Universitària, Girona, p. 141-156.
- Botrel, Jean-François (2003): «Clarín y el Madrid Cómico. Historia de una colaboración (1883-1901)», *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*, Alacant.
- Caiazzo, Michela (2014): «Realidad y ficción de una educadora del pueblo. Estudio de la misión pedagógica de Federica Montseny a través de sus autobiografías», *Espacio, Tiempo y Educación*, I: 1, p. 77-96.

- Caro Cancela, Diego (2015): «Los comienzos del movimiento obrero en Jerez de la Frontera», Diego Caro i José A. Mingo-rance (coords.). *El movimiento obrero en la historia de Jerez y su entorno (siglos XIX y XX)*, Editorial UCA, Cadis, p. 91-122.
- (2019): *Anarquismo, represión y campañas de prensa. Alcalá del Valle (1903-1910)*, Editorial La Serranía, Alcalá del Valle.
- Casasús, Josep Maria (2015): «La premsa en català de 1868 a 1939», *Catalan Historical Review*, 8, p. 161-170.
- Centro de Amigos de Reus (1885): *Primer Certamen Socialista, 1885*, Centro de Amigos, Reus (Impremta de Pedro Ortega, Barcelona).
- Corti, Analisa (1987): «La Revista Blanca (1923-1936)», *Estudios de Historia Social*, 40-41, p. 103-264.
- Costa-Gramunt, Teresa (2020): «Vida, la indomable, alter ego de Frederica Montseny», Joan Vergés i Max Pérez (eds.). *Frederica Montseny: més enllà del mite*, Càtedra Ferrater Mora de Pensament Contemporani i Documenta Universitària, Girona, p. 109-124.
- Dalmau i Ribalta, Antoni (2010): *El Procés de Montjuïc. Barcelona al final del segle XIX*, Editorial Base, Barcelona.
- (2013): «El míting anarquista, una forma de cultura popular (Barcelona, al tombant de segle xx)», *Revista catalana d'història*, 6, p. 63-83.
- (2015): *Per las causes dels humils. Una biografia de Tarrida del Màrmol (1861-1915)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- Delgado, Buenaventura i Vilanou, Conrad (1990): «Masonería y educación en la Cataluña contemporánea», *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria*, 9, p. 153-182.

Bibliografía

- Díaz del Moral, Joan (1967): *Historia de las agitaciones campesinas andaluzas*, Alianza, Madrid.
- Díez, Xavier (2003): *L'Anarquisme individualista a Espanya (1923-1938)*, Tesi doctoral, Universitat de Girona.
- Duarte, Ángel (1992): *Possibilistes i federals. Política i cultura republicanes a Reus (1874-1899)*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus.
- ERA 80 (1977): *Els Anarquistes, educadors del poble: La Revista Blanca (1898-1905)*, Curial edicions catalanes, Barcelona.
- Espigado, Gloria (1995): *Mujeres, cultura y comunicación. Entre la historia y la sociedad contemporánea*, Universidad de Málaga, Málaga.
- Federico Urales (1926): *La Anarquía al alcance de todos*, Universo, Toulouse.
- Fernández Cordero, Laura (2019): «Anarquismo y cuestión sexual en el periódico *Acción Libertaria* (Argentina, 1933-1955)», *Izquierdas*, 49, p. 1733-1751.
- Fernández Gómez, Francisco de Paula (2014): *Anarcocomunismo en España (1882-1896). Grupo de "Gràcia" y sus relaciones Internacionales*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Fuentes Codera, Maximiliano (2015): «Teresa Mañé i Miravet (1865-1939): el pensament educatiu anarquista i l'escola laica», Joan Soler (coord.). *Vint Mestres i pedagogues catalanes del segle XX*, Associació de Mestres Rosa Sensat, Barcelona, p. 57-72.
- Gabriel, Pere (1979): «Prólogo: El anarquismo en España», George Woodcock. *El anarquismo. Historia de las ideas y movimientos libertarios*, Ariel, Barcelona, p. 330-388.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

- Garcia Oliver, Joan (2015): *El eco de los pasos*, Biblioteca virtual Omegalfa.
- Garcia i Segarra, M. Providència (1992): *L'educació a Vilanova i la Geltrú durant la segona meitat del segle XIX*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- Greene, Patricia (1998): «Prensa y Praxis feminista en *La Revista Blanca* (1898-1905)» *Actas del XIII Congreso AIH (Tomo IV)*, Centro Virtual Cervantes, Madrid, p. 105-110.
- Grupo Once de Noviembre (1890): *Segundo Certamen Socialista*, La Academia, Barcelona.
- Guirao, Antoni, Abelló, Teresa, Cattini, Giovanni, et. al. (2005): «Prensa, intel·lectuals i acció política al període 1869-1914», Jordi Casassas (coord). *Prensa cultural i intervenció política dels intel·lectuals a la Catalunya contemporània (1814-1975)*, Universitat de Barcelona, Barcelona, p. 59-79.
- Gutiérrez Álvarez, Pepe (2006): *Teresa Mañé, la abuela de las "Mujeres Libres"*, Fundación Andreu Nin, Barcelona.
- Gutiérrez Molina, José Luis (2005): *José Sánchez Rosa, maestro y anarquista andaluz. (1864-1936)*, Editorial Treveris, Ubrique.
- (2014): *La construcción de un mito: La Mano Negra*, Ediciones CNT, Jerez de la Frontera.
- Íñiguez, Miguel (2001): *Esbozo de una Enciclopedia histórica del anarquismo español*, Asociación Isaac Puente, Vitòria.
- (2018): *Enciclopedia histórica del anarquismo ibérico*, Asociación Isaac Puente, Vitòria.
- Iturbe, Lola (2003): *La mujer en la lucha social y en la guerra civil de España*, Barcelona.

Bibliografía

- Lamberet, Renée (1975): «Soledad Gustavo, sa place dans la pensée anarchiste», *Convivium*, 44-45, p. 17-34.
- Lida, E. Clara (1969): «Agrarian anarchism in Andalusia. Documents on the Mano Negra», *International Review of Social History*, 14, p. 315-352.
- (1972): *La Mano Negra. Anarquismo agrario en Andalucía*, Zero, Algorta.
- (2010) «La Primera Internacional en España, entre la organización pública y la clandestinidad (1868-1889)», Julián Casanova, Julián (coord). *Tierra y Libertad. Cien años de anarquismo en España*, Crítica, Barcelona, p. 33-59.
- Litvak, Lily (1995): «La prensa anarquista (1880-1913)», Bert Hofmann, Pere Joan Tous, i Manfred Tietze, *El anarquismo español y sus tradiciones*, Iberoamericana-Vervuert, Madrid, p. 215-236.
- Lorenzo, Anselmo (1974): *El proletariado militante*, Alianza Editorial, Madrid. Segona edició.
- Lozano Domingo, Irene (2004): *Federica Montseny: El año de la victoria*, Espasa Calpe, Madrid.
- Madrid, Francisco 2006. «La cultura anarquista en los albores del siglo XX», *Germinal. Revista de Estudios Libertarios*, 2, p. 3-13.
- Mañé, Teresa i Montseny, Joan (1891): *Dos Cartas*, Imprenta Celestino Ferrando, Reus.
- Mañé, Teresa (1891): «Cartas a mi amado», a: Teresa Mañé i Joan Montseny. *Dos Cartas*, Celestino Ferrando Imp., Reus.
- Marín, Dolors (2005): *Ministros anarquistas. La CNT en el gobierno de la II República (1936-1939)*, De bolsillo, Barcelona.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

- (2010): *Anarquistas. Un siglo del movimiento libertario en España*, Ariel, Barcelona.
- (2018): *Espiritistes i lliurepensadores. Dones pioneres en la lluita pels drets civils*, Angle Editorial, Barcelona.
- (2019a): «Prólogo», Emma Goldman. *Feminismo y Anarquismo II*, Enclave de libros, Madrid, p. 11-43.
- (2019b): «La factoría Montseny-Mañé: un proyecto literario ácrata», en: *Ínsula*, julio-agosto, 871-872, p. 10-15.
- (2020): «Frederica Montseny: una anarquista indomable», Joan Vergés i Max Pérez (eds.). *Frederica Montseny: més enllà del mite*, Càtedra Ferrater Mora de Pensament Contemporani i Documenta Universitària, Girona, p. 157-182.
- Marín, Dolors i Palomar, Salvador (2010): *Els Montseny Mañé: un laboratori de les idees*, Carrutxa, Reus.
- Martí Font, Jordi (2015): *Josep Llunas, la literatura obrerista i la construcció de l'anarquia en català al segle XIX*, Tesi doctoral, Universitat Rovira i Virgili.
- (ed.) (2020): *Josep Llunas i Pujals. Obra teòrica completa*, Descontrol, Barcelona.
- (2022): *Josep Llunas, La Tramontana i l'anarquisme en català*, Publicacions URV, Tarragona.
- Martínez Cachero, José María (1983): «La actitud anti-moderna del crítico “Clarín”», *Anales de Literatura Española*, 2, p. 383-398.
- Maurice, Jacques (2009): «El “apóstol” del anarquismo andaluz», Jacques Maurice, (coord.). *Fermín Salvochea: un anarquista entre la leyenda y la historia*, Quorum editores, Cadis, p. 21-46.

Bibliografia

- Méijome Tejero, Alma (2013): «Anarcofeminismo e identidad(es): una mirada histórica al anarcofeminismo en el Estado Español», *Revista Internacional de Pensamiento Político*, 8, p. 81-94.
- Michel, Louise (1908 i 1928): *El mundo nuevo*, traducció de Soledad Gustavo, F. Sempere y Cía., València [1908] i Vértice, Barcelona, 1928.
- Micó, Joaquim (2001a): *Teresa Mañé i Miravet (1865-1939): retrat nº 16*, Vilanova i la Geltrú.
- (2001b): «Breu introducció al pensament de Teresa Mañé», Ramon Arnabat (ed.). *Els moviments socials al Penedès. Actes del II Seminari d'Història del Penedès*, Institut d'Estudis Penedesencs, Vilafranca del Penedès, p. 309-313.
- Molyneux, Maxine (1986): «Ni Dios, ni Patrón, ni Marido: Feminismo anarquista en la Argentina del siglo XIX», *Latin American Perspectives*, 1.
- (2011): «Ni Dios, ni patrón, ni marido: Feminismo anarquista en la Argentina del siglo XIX», A.D. *La Voz de la Mujer, periódico comunista-anárquico*, Ediciones Gato Negro, Bogotá, p. 135-159.
- Montseny, Federica (1939): *Anselmo Lorenzo: El hombre y la obra: los precursores*, Ediciones Españolas, Amsterdam.
- (1977a): *Cent dies de la vida d'una dona (1939-1940)*, Galba edicions, Barcelona.
- (1977b): «Pròleg», ERA 80. *Els Anarquistes, educadors del poble: La Revista Blanca (1898-1905)*, Curial edicions catalanes, Barcelona, p. 5-15.
- (1987a) «Apuntes biográficos de Federico Urales», a: *Anthropos. Revista de documentación científica de la cultura*, 78, p. 29-34.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

- (1987b): *Mis primeros cuarenta años*, Plaza & Janes editors, Barcelona.
- (1991): *La Indomable*, Castalia, Madrid. Reedició.
- (2019): *El éxodo, pasión y muerte de los españoles en el exilio. Seis años de mi vida, 1939-1945*, Almuzara, Palma del Río. Reedició.
- Moral i Reixach, Sixte (1985): *La premsa en català a Vilanova i la Geltrú*, Institut d'Estudis Penedesencs, Vilafranca del Penedès.
- Morales Muñoz, Manuel (2002): *Cultura e ideología en el anarquismo español (1870-1910)*, Monografías 17, Centro de Ediciones Diputación Provincial de Málaga, Málaga.
- Muiña, Ana (2008): *Mujeres periféricas del siglo XIX*, La linterna sorda, Madrid.
- Muñoz, Vladimir (Sense data): *Contribución a la historia del anarquismo español. Correspondencia de Federico Urales*, Espoir, Tolosa.
- Nash, Mary (2010): «Libertarias y anarcofeminismo», Julián Casanova (Coord.). *Tierra y Libertad*, Crítica, Barcelona, p. 139-165.
- Navarro Navarro, Javier (2010): «Los educadores del pueblo y la “revolución interior”. La cultura anarquista en España», Julián Casanova (coord.). *Tierra y libertad. Cien años de anarquismo en España*, Crítica, Barcelona, p. 191-217.
- Nettlau, Max (1969): *La Première Internationale en Espagne (1868-1888)*, a cargo de Renée Lamberet, Reider Publishing Company, Dordrecht- Holland.
- (1978): *Historia de la Anarquía*, Editorial Zafo, Barcelona.

Bibliografia

- Palà, Albert (2018): *Viure l'anticlericalisme. Una història cultural del lliure pensament català (1868-1923)*, Editorial Afers, Catarroja.
- Pantoja Antúnez, José Luis i Ramírez López, Manuel (2010): *La Mano Negra. Memoria de una represión*, Quorum editores, Cadis.
- Pascua, Mª José de la; Martínez, Cándida; Pastor, Reyna i Tavera, Susanna (dirs.) (2000): *Mujeres en la Historia de España*, Ediciones de Planeta, Barcelona.
- Peirats, Josep (2009): *De mi paso por la vida. Memorias*, Flor del Viento, Barcelona.
- Pérez de la Dehesa, Rafael (1968): «Estudio preliminar», Federico Urales. *La evolución de la filosofía en España*. Ediciones de Cultura Popular, Barcelona, p. 9-71.
- Piqué i Padró, Jordi (1989): *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- Pons, Agustí (1977): *Converses amb Frederica Montseny*, Laia, Barcelona.
- Pradas Baena, María Amalia (2006): *Teresa Claramunt, la virgen roja barcelonesa*, Virus, Barcelona.
- (2011): *La Revista Blanca. Origen, auge i decadència d'una publicació filollibertària barcelonina (1923-1936)*, Col·legi de Periodistes de Catalunya, Barcelona.
- Prado, Antonio (2011): *Matrimonio, familia y estado: Escritoras anarco-feministas en La Revista Blanca (1898-1936)*, Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, Madrid.
- Puente Pérez, Ginés (2020): «De Federico Urales a Joan Montseny: la vida de un anarquista controvertido», Federico Ura-

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

- les. *Mi Vida*, Universitat de Barcelona i Publicacions URV, Barcelona-Tarragona, p. 9-24.
- (2022): «De Soledad Gustavo a Teresa Mañé Miravent: los orígenes del anarco-feminismo en España (1865-1939)», Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- Puig Rovira, Francesc X. (1999): «Personatges: Teresa Mañé i Miravent», Ajuntament de Vilanova i la Geltrú, Vilanova i la Geltrú.
- (2003): *Diccionari biogràfic de Vilanova i la Geltrú*, Vilanova i la Geltrú.
- Rocker, Rudolf (1950): *Max Nettlau. El Herodoto de la Anarquía*, Mèxic D. F. Primera edició data de 1946.
- Rodrigo, Antonina i Moa, Pío (2003): *Federica Montseny*, Ediciones B colección Cara & Cruz, Barcelona.
- Rodrigo, Antonina (2006): «Crònica d'una vida militant», A.D. *Federica Montseny 1905-1994*, Institut Català de les Dones, Barcelona, p. 29-58.
- (2014): *Federica Montseny: Primera ministra electa de Europa*, Editorial Base: Barcelona.
- Rodríguez Madrazo, Jaime (2020): «Federico Urales: anarquista transnacional», Federico Urales. *Mi Vida*, Universitat de Barcelona i Publicacions URV, Barcelona-Tarragona, p. 59-71.
- Romero García, Eladio (2017): *La Mano Negra. Crisis rural en Andalucía a finales del siglo XIX*, Almuzara, Córdoba.
- Sánchez Villanueva, Juan Luís (2015): «La Mano Negra y el ilustre Colegio de Abogados de Jerez», Diego Caro Cancela i José A. Mingorance Ruiz, (coords.). *El movimiento obrero en la historia de Jerez y su entorno (siglos XIX y XX)*, Editorial UCA, Cádiz, p. 235-253.

Bibliografia

- Scardovi, Emmanuela (1994): «Editorial Militante e cultura libertaria: La Revista Blanca», *Spagna Contemporane. Alessandria*, 5, p. 45-60.
- Siguán Boehmer, Marisa (1981): *Literatura popular libertaria. Trece años de "La Novela Ideal" (1925-1938)*, Península, Barcelona.
- (1987): «Federico Urales: un programa de literatura popular libertaria», *Anthropos, revista de documentación científica de la cultura*, 78, p. 35-42.
- Solà, Pere (1978): *Las escuelas racionalistas en Cataluña 1909-1932*. Tusquets editors, Barcelona.
- Solé Armajach, Josep (2014): *Les cases de Bellvei. Mil anys d'història*, Ajuntament de Bellvei, Bellvei.
- Soledad Gustavo (1896): *A las proletarias*, Biblioteca La Question Sociale, Buenos Aires.
- (1904): *El amor libre*, Biblioteca de El Obrero, Montevideo.
- (1933): *La Sociedad Futura*, Biblioteca de la Revista Blanca, Barcelona.
- (1975): *El sindicalismo y la anarquía – Política y Sociología*, Espoir, Tolosa [Reedició].
- Soler, Raimon (2000): «Vilanova i la Geltrú: un procés d'industrialització (1830-1913)», *Miscel·lània penedesenca*, XXV, p. 457-488.
- Soriano Jiménez, Ignacio (2016): «Semblanza de Teresa Mañé i Miravet, Soledad Gustavo (1865-1939)», *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes – Portal Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI) – EDI-RED*.

- Sueiro, Susana (2008): «El asesinato de Canalejas y los anarquistas españoles en Estados Unidos», Juan Avilé i Ángel Herre-rín. *El nacimiento del terrorismo en Occidente. Anarquía, nihilismo y violencia revolucionaria*, Siglo XXI, Madrid, p. 37-51.
- (2019): «Amor, sexo y feminidad en el pensamiento anarquista. La idea de la emancipación femenina de dos anarquistas emblemáticas. Emma Goldman y Federica Montseny», *Altre Modernità: Rivista di studi letterari e culturali*, 3, p. 49-78.
- Tavera, Susanna (1988): «Soledad Gustavo, Frederica Montseny i el periodisme àcrata ¿ofici o militància?», *Annals del periodisme Català*, 14, p. 8-20.
- (2005): *Federica Montseny: La indomable*, Temas de Hoy, Madrid.
- (2007): *Fons La Revista Blanca, Federica Montseny i la dona nova (1923-1931)*, Editorial Afers, Catarroja.
- (2012): «Anarquisme o anarquismes? La historia d'un desplegament revolucionari heterogeni, 1930-1938», *Catalan Historical Review*, 5, p. 225-238.
- (2020): «Frederica Montseny: una anarquista indomable», Joan Vergés i Max Pérez (eds.). 2020. *Frederica Montseny: més enllà del mite*, Càtedra Ferrater Mora de Pensament Contemporani i Documenta Universitària, Girona, p. 93-107.
- Termes, Josep (2000): *Anarquismo y sindicalismo en España; la Primera Internacional: 1854-1881*, Crítica, Barcelona. Reedicció de les edicions de 1965 i 1977.
- (2011): *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*, L'Avenç, Barcelona.

Bibliografia

- Urales, Federico (2020): *Mi Vida*, Edicions UB i Publicacions URV, Barcelona-Tarragona. Reedició. 1929-1930. Ed. La Revista Blanca, Barcelona.
- Vadillo, Julián (2013): *Abriendo brecha: Los inicios de la lucha de las mujeres por su emancipación. El ejemplo de Soledad Gustavo*, Volapük Ediciones, Guadalajara.
- Valle-Inclán, Javier del (2008): *Biografía de la Revista Blanca, 1898-1905*, Editorial Sintra, Barcelona.
- Vallina, Pedro (1958): *Crónica de un revolucionario, con trazo de la vida de Fermín Salvochea*, Ediciones Solidaridad Obrera, París.
- (1968): *Mis memorias*, Tierra y Libertad, Caracas.
- Vicente, Laura (2006): *Teresa Claramunt, pionera del feminismo obrerista anarquista*, Biografías y memorias núm. 4, Madrid.
- Vidal, Joan (2002): «La pedagoga llibertària Teresa Mañé va néixer a Cubelles», *Grup d'estudis cubellencs "Amics del Castell"*, Anuari, p. 17-20.
- Vidal, Plàcid (1921): «El meu germà y la nostra família», *Home-natge a la memòria d'en Cosme Vidal (Josep Aladern)*, Barcelona.
- (1934): *L'assaig de la vida*, Edicions Estel, Barcelona.
- Vilanou i Torrano, Conrad (2020): «Els anys de formació de Frederica Montseny: deixant romàntic i vitalisme idealista», en: Joan Vergés i Max Pérez (eds.). *Frederica Montseny: més enllà del mite*, Càtedra Ferrater Mora de Pensament Contemporani i Documenta Universitària, Girona, p. 33-61.
- Virella i Bloda, Albert (1977): *Les classes socials, a Vilanova i la Geltrú, el segle XIX*, Rafael Dalmau (ed.), Barcelona.

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

— (1992): *Els anys tristos (1881-1900). Crònica de la decadència de Vilanova*, Institut d'Estudis Penedesencs, Vilafranca del Penedès.

Virella i Torras, Xavier (ed.) (2001): *L'evolució històrica de l'ensenyament a Vilanova i la Geltrú i la fundació de l'Escola Pia, Vilanova i la Geltrú*.

ÍNDIX ONOMÀSTIC

Acuña, Rosario de	49
Alfonso XII	100
Alfonso XIII	115
Allens Perkins, Carlos	119
Alsberger, Henry G.	143
Álvarez Junco, José	68
Álvarez, Ernesto	63
Anatole, France (Veure: Thibault, Jacques Anatole François)	
Andrés, Agustín de	71
Anguera, Isidre	125
Anguera Badell, Maria	125, 135, 136, 144, 146, 149, 153, 157
Apolo, Antonio	73
Argilés, Lucas	123
Arnavat, Albert	43
Ascaso, Francisco	155
Aulet, Silverio	28
Aza, Vital	76
Azaña, Manuel	83
Azcárate y Menéndez, Gumersindo de	66
Azorín (Veure: Martínez Ruiz, José)	
Badell, Teodora	125, 135, 153, 157
Bakunin, Mikhaïl	142
Balzac, Honoré de	107
Bárcena, Catalina	119

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Batet, Maria (Veure: Anguera Badell, Maria)	
Bauzá, Marcos	113
Becerra, Manuel	113
Benavent, Francesc	47
Benavente Martínez, Jacinto	66
Berenguer, Dámaso	135
Berkman, Alexander	128
Bernat Mateu, Carme	24
Blasco Ibáñez, Vicente	107
Blasco, Enrique	140
Borràs Magrinyà, Josep	31
Botella, José	83
Brandés, George	147
Buen del Cos, Odón de	38
Burón, Dolores	136
Cabutto, Horacio	96, 97
Cala, Ramón de	91
Camba Andreu, Francisco	73
Carnot, Sadi	48
Castejón y Elío, Francisco Javier de	115
Castellví, Josep Maria	123
Claramunt Creus, Teresa	52, 53, 57, 58, 60, 66, 82, 87, 129, 131
Clarín (Veure: García-Alas y Ureña, Leopoldo)	
Constenla, Manuel	74
Corderas, Josep	41
Cornelissen, Chistiaan	127
Coromines, Pere	66
Corpas, Antonio	98
Cossío, Manuel Bartolomé	66
Cruset Papiol, Antònia	25
Cuadra, José de la	148
Dalmau, Armonía	159
Darwin, Charles	106
Dato, Eduardo	100, 101
Decref y Ruiz, Joaquin	119

Índex onomàstic

Del Prásada	75
Descaves, Lucien	75
Díaz Aguado, Isidro	46, 47
Díaz del Moral, Juan	69
Díaz, Laureano	68
Díez, Xavier	74, 131
Donna, Maurice	75
Dorado, Facundo	85
Dostoievski, Fiódor	123
Duclos, Henri	158
Dumas, Alexandre	107
Durán, Cristobal	100
Durruti, Buenaventura	155, 158
Escudero, Tirso	118, 119
Esgleas Montseny, Germinal	152, 153, 157
Esgleas Montseny, Vida	148, 152, 153, 157
Esgleas, Germinal (Veure: Esgleas, Josep)	
Esgleas, Josep	136, 138, 146, 153, 157
Espinosa, Diego	129
Estévanez Murphy, Nicolás	81, 107
Esteve, Pere	38, 39, 42
Fàbregas, Evarist	61, 123
Fernández Codero, Laura	20
Fernández de los Ríos, Ángel	113
Fernández Díaz de Mendoza, Fernando	118
Ferrer i Guàrdia, Francesc	29, 60, 66, 74, 108-112, 115, 144
Ferrer, Víctor	32, 33
Ferrero Balaguer, Emilio	98
Floreal	153, 157
Gabarró Borràs, Bartolomé	29, 30, 33, 35-37, 110,
Gambada, Práxedes	83
García Dorado Montero, Pedro	66
García Oliver, Juan	135, 139
García Viñas, José	142, 143
García, Elías	147

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

García, Vicente	144
García-Alas y Ureña, Leopoldo	76-79, 114
Gardeñas Sabater, Josep	141
Gay, Vicente	83
Gimeno, Antonio	81
Giner de los Ríos, Francisco	66
Goldman, Emma	58, 75, 128, 143, 144
Gómez, Freddy	135
González Núñez, Alfonso	98
González Serrano, Urbano	66
González Sola, Francisco	73
González, Marta	51
Grave, Jean	58, 66, 127
Greaghe, Jean	73
Gudice, Nicolás	96
Guerrero López, María	118, 119
Guillaume, James	127
Gurri, Antonio	60
Hasburg-Lorena, María Cristina	57
Hire, Joan de la	75
Hoogeoven, Henriette	74
Huelves, Dr.	36
Hugo, Victor	47, 107, 123
Ibsen, Henrik	107
Iglesias Posse, Pablo	71
Iturbe, Lola	101
Jesús, Teresa de (Veure: Sánchez Dávila, Teresa)	
Jiménez Doblado, José	101
Jordana, Pere	44
Kropotkin, Piotr	58, 127, 128, 132, 133
Labriola, Artur	75
Lamberet, Renée	21, 28
Lavroff, Peter	75
León Ortega, José	101
Lerroux, Alejandro	63, 65, 81, 92, 94, 95, 114
Leval, Gaston	142

Índex onomàstic

Lida, Clara E.	90
Lidia, Palmiro de (Veure: Valle, Adrián del)	
Llarisó Pujals, Madrona	26, 27
Llunas i Pujals, Josep	14, 32, 34, 36, 37, 40, 52
Lombardi, Michele Angiolillo	55
Lombroso, Césare (Veure: Lombroso, Ezechia Marco)	
Lombroso, Ezechia Marco	83
López Ballesteros, Luís	119
López Montenegro, José	144
Lorenzo Benito, J. Antonio	150
Lorenzo, Anselmo	14, 38, 39, 42, 58, 79, 81, 144
Lozano, Fernando	82
Machado, Gerardo	147
Maestre, Antonio	83
Maestre Morales, Diego Expósito	101
Malatesta, Errico	58, 128, 148
Malato, Charles	60, 74, 127, 156
Manzano del Real, Manuel	129
Mañé Cruset, Llorenç	25, 26, 107, 108
Mañé Miravent, Antònia	26
Mañé Miravent, Carme	26, 54, 68, 108, 111, 118, 119, 124, 125
Mañé Miravent, Llorenç	26
Mañé Urgell, Pau	25
Mañé, Pau (tiet)	25
Marín, Dolors	23, 25, 75
Martí Font, Jordi	43
Martínez Campos, Arsenio	53
Martínez Ruiz, José	83
Martínez Sáenz, Agustín	101
Martínez Sierra, Gregorio	119
Martínez, Manuel	147
Marzo, Enrique	73
Maseras Ribera, Maria Elena	27
Mateu, Rafael	136

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Maura Montaner, Antonio	99
Maymón, Antonia	16
Mella, Ricardo	38, 66, 92
Mendinaveitia, Herminio	83, 84
Mercadé, Josep	47
Michel, Louise	58, 66, 75
Michelet, Jules	47
Micó, Joaquím	22-24
Migueláñez, María	75
Miravent Vidal, Antònia	25, 57, 107, 108
Miravent, Magí	25
Mirbeau, Octavi	75
Mola Vidal, Emilio	135
Montseny Carret, Joan	12-16, 23, 24, 40, 41, 44-49, 51- 53, 55, 57, 59, 61, 63-65, 67, 68, 71-73, 76, 81- 85, 93, 103, 106, 108, 110, 112, 114- 119, 121, 123, 125, 127, 130, 131, 134, 135, 137-142, 144, 147, 151-153, 156, 157, 159
Montseny Mañé, Blanca	103, 107, 108
Montseny Mañé, Federica	13, 16, 22-24, 39, 74, 80, 84, 103-107, 125, 126, 136, 137, 139, 141, 144, 147, 148, 151-154, 156-159
Moreno Piñero, Salvador	101
Moreno, Juan Ramón	129
Morral, Mateo	115
Morros Mañé, Elisa	54, 103, 107, 108, 119
Morros, Federico	54, 64, 68
Müller-Lehning, Arthur	153, 154
Muñoz, José	28
Mürger, Henry	75
Nakens Pérez, José	85

Índex onomàstic

Napoli, J.	147
Navarro, Ramón	94
Nettlau, Max	142-146, 153, 155
Nietzsche, Friedrich	75
Nieuwenhuis, Domela	22
Nin, Dolors	27
Nougués Subirà, Julià	81
Ojeda, Antonio	129, 131
Oliva, Jordi	157
Olives, Gabriel	123
Ortega Munilla, José	76, 91
Oller, Joan Bautista	65
Ortega y Gasset, José	91
Ortiz de la Rosa, Antonio	149
Ortiz de Villajos, Ángel	113
Praycourt, P.	75
Palà, Albert	30
Palacio Valdés, Armando	107
Pallàs, Paulí	46, 52, 53, 133
Palma, Jerónimo	84, 85
Palomar, Salvador	23
Pantoja, José Luís	97
Pardo Bazán, Emilia	49, 84
Pedro, Dolores	32
Pedro, María	32
Peiró, Joan	141
Pérez Galdós, Benito	107, 123
Pérez Jorba, Joan	74
Perry, Joseph	57
Pestalozzi, Johann Heinrich	106
Pestaña, Ángel	135
Pi i Arsuaga, Francisco	82
Pi i Margall, Francesc	13, 21, 22, 25, 66, 85, 147
Pica, Martí	157
Pollés i Oliver, Josep	28
Pons i Vilaplana, Josep	59

TERESA MAÑÉ MIRAVENT (1865-1939)

Poveda, Julio	79
Prieto Beltrán, Francisco	101
Primo de Rivera, Miguel	131, 134
Pujadas Martínez, Miguel	40
Ramírez, Manuel	97
Ramos Carrión, Manuel	83
Reclús, Élisée	132, 133
Reyes, Herminia	136, 146, 149
Reyes, Magdalena de los	146
Ribot Serra, Josep	28
Rios Nostench, Blanca de los	84
Riscal Soria, Francisco	95
Riudor, Noemí	157
Rodrigo, Antonina	148, 153
Rodríguez Madrazo, Jaime D.	69
Rodríguez Serra, Bernardo	66
Rodríguez-Sant Pedro, Faustino	84
Romeo, Leopoldo	83
Rousseau, Jean-Jacques	106
Rovira i Virgili, Antoni	81
Royo, María Agustina	27
Rubio Álvarez de Linera, Ricardo	66
Rubio, Miguel	94
Ruiz Zorrilla, Manuel	63
Ryner, Han	147
Saavedra, Bernardo	73
Sabés, Teresa	25
Sagasta, Mateo	90
Salmerón, Nicolás	84
Salvochea, Fermín	66
Sánchez Dávila, Teresa	58
Sánchez Rosa, José	93, 129, 130
Sánchez Villanueva, José Luís	90
Santaella, Manuel	129
Santamaría, José	158
Sanz Escartín, Eduardo	67

Índex onomàstic

Saña Magrinyà, Joan	141
Sárraga, Belén	95, 98, 99
Sawa, Manuel	82
Schicchi, Paolo	133
Serantoni, Fortunato	133
Silvela, Francisco	100
Solchaga, José	156
Soler, Agustí	25
Soler, Jaume	28
Sorel, George	75
Soria, Arturo	112, 114, 116, 117
Spencer, Herbert	75, 107
Tarrida del Màrmol, Fernando	14, 37-39, 52, 57, 101, 131
Tavera, Susanna	22
Termes, Josep	89
Thibault, Jacques Anatole François	109
Tolstoi, Leo	107
Torrents Ros, Jaume	36, 52
Turguéniev, Ivan	107
Txékhov, Anton	107
Unamuno, Miguel de	66
Urals, Federico (Veure: Montseny, Joan)	
Vadillo, Julián	24
Valero Hermoso, Antonio	97, 101
Valle, Adrián del	42, 147
Valle-Inclán, Javier del	67, 74
Vallina, Pedro	66
Vera, Jaime	83
Vidal, Plàcid	52
Vidal, Teresa	25
Weyler, Valeriano	65
Yagüe, Juan	156
Zamacois, Eduardo	82
Zola, Emile	61, 107

LA ROSA DE FOC

CÀTEDRA JOSEP TERMES. GRENoC, UB

1. **JOSEP-LLUÍS CAROD-ROVIRA;**
JORDI CASASSAS YMBERT.
Josep Termes i el catalanisme popular.
2. **GINÉS PUENTE PÉREZ.**
*Teresa Mañé Miravent (1865-1939):
la intel·lectual anarquista.*

Teresa Mañé Miravent, coneguda també amb el pseudònim de «Soledad Gustavo», va néixer a Cubelles el 26 de novembre de 1865 i tingué una vida pública i política importantíssima en la construcció del moviment anarquista entre els segles XIX i XX a Catalunya, Espanya i a l'Amèrica Llatina. Activista anarquista i divulgadora de les idees llibertàries, va col·laborar en diverses revistes, a més de participar en tota mena de xerrades i conferències. Teresa Mañé també va treballar com a grangera, traductora o brodadora i va fundar i dirigir, conjuntament amb Joan Montseny Carret, diverses capçaleres de diaris, entre les quals destaca *La Revista Blanca* (1898-1905 i 1923-1936). Mare de Federica Montseny, Mañé va ser una dona coherent, compromesa i fidel a les seves idees i a la seva manera de veure el món. Va morir a l'exili, a Perpinyà, el 5 de febrer de 1939. Aquesta monografia pretén apropar-nos a la seva biografia d'una manera rigorosa i divulgativa.

LA ROSA DE FOC

CÀTEDRA JOSEP TERMES. GRENPOC, UB

2